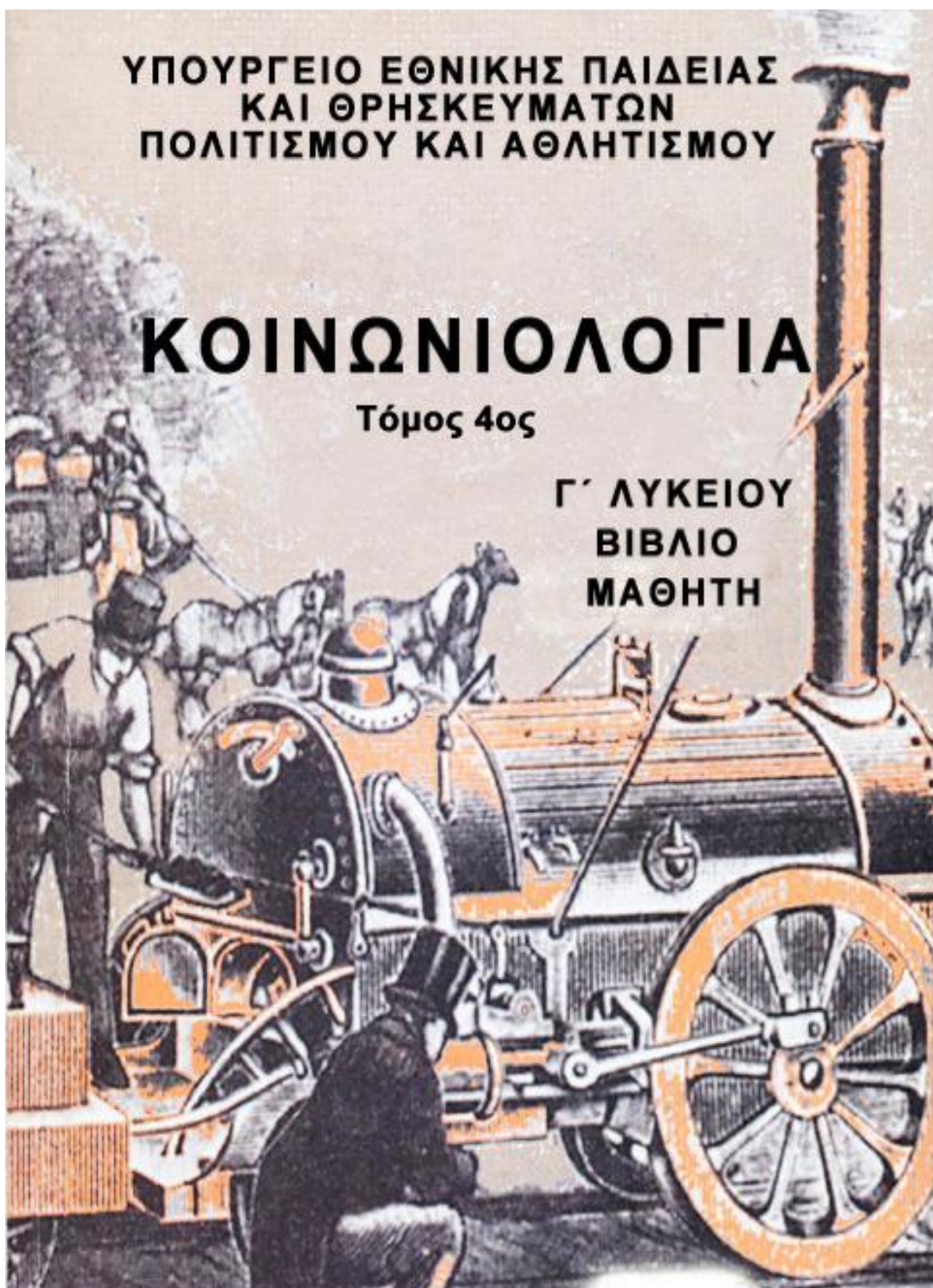

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ**

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Τόμος 4ος

**Γ' ΛΥΚΕΙΟΥ
ΒΙΒΛΙΟ
ΜΑΘΗΤΗ**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ "ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ"**

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΘΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ**

**ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ
Γ' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ**

**ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ
ΤΟΜΟΣ 4ος**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ
ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Συγγραφείς

Ρεγγίνα Κασιμάτη
Κοινωνιολόγος
Εκπαιδευτικός Β'θμιας Εκπαίδευσης

Στράτος Γεωργούλας
Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας
Πανεπιστήμιο Αιγαίου

Μαρία Παπαϊωάννου
Δρ. Κοινωνιολόγος Εκπαιδευτικός
Β'θμιας Εκπαίδευσης

Ιωάννης Πράνταλος
Κοινωνιολόγος
Διδάκτορας Φιλοσοφίας

Μέλη Επιτροπής Κρίσης

Σωκράτης Κονιόρδος
Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Χρήστος Πατσός
Διδάκτορας Κοινωνιολογίας
Εκπαιδευτικός Β'θμιας Εκπαίδευσης

Σοφία Σταμάτη
Κοινωνιολόγος
Εκπαιδευτικός Β'θμιας Εκπαίδευσης

Εποπτεία στο πλαίσιο του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Νικόλαος Πετρόπουλος

Σύμβουλος του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Γλωσσική Επιμέλεια

Μαρίτα Κλειδωνάρη

Φιλολόγος

Φωτογραφική Επιμέλεια

Ευγενία Κουμάνταρη

Κοινωνιολόγος

Εκπαιδευτικός Β'θμιας Εκπαίδευσης

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

**Ομάδα Εργασίας Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής
Πολιτικής**

Προσαρμογή: Θεοδώρα Κατερίνα, Εκπαιδευτικός

Επιμέλεια: Κουρέτση Δέσποινα, Εκπαιδευτικός

Επιστημονικός υπεύθυνος: Βασίλης Κουρμπέτης,

Σύμβουλος Α΄ του Υ.ΠΟ.ΠΑΙ.Θ

Υπεύθυνη του έργου: Μαρία Γελαστοπούλου,

M.Ed. Ειδικής Αγωγής

Τεχνική υποστήριξη: Κωνσταντίνος Γκυρτής,

Δρ. Πληροφορικής

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

Η συγγραφή του βιβλίου της κοινωνιολογίας έχει ως στόχο να συμβάλει στην κατανόηση της σύγχρονης κοινωνίας, να προβληματίσει τους μαθητές για όσα συμβαίνουν γύρω τους, κυρίως όμως να αναπτύξει την κριτική τους ικανότητα και να τους παροτρύνει να ενεργοποιηθούν ως αυριανοί πολίτες.

Στη συγγραφή του βιβλίου αυτού βοήθησαν πάρα πολλοί άνθρωποι με επισημάνσεις και σχόλια που ήταν καθοριστικά για την ολοκλήρωσή του. Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε ιδιαίτερα την κ. Μαρία Ν. Αντωνοπούλου, καθηγήτρια Κοινωνιολογίας στο Πάντειο Πανεπιστήμιο, για τις ουσιαστικές επισημάνσεις και τα σχόλιά της σε διάφορες ενότητες του Βιβλίου του Μαθητή, τον κ. Γιάννη Πανούση, καθηγητή Εγκληματολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για τις διευκρινίσεις του σχετικά με τις γενικές κατηγορίες των αδικημάτων, καθώς και τον ερευνητή του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών κ. Διονύσιο Μπαλούρδο για τα πολύτιμα στοιχεία που μας παρείχε σχετικά με τον πληθυσμό και τη φτώχεια.

Ευχαριστούμε όλους τους φορείς, δημόσιους και ιδιωτικούς, καθώς και τα μεμονωμένα άτομα που μας βοήθησαν στη συγκέντρωση και την επεξεργασία εποπτικού υλικού (π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα, στατιστικούς πίνακες κ.ά.) για το διδακτικό πακέτο. Τα στοιχεία τους μνημονεύονται στις επιμέρους ενότητες του Βιβλίου του Μαθητή και του Τ.Ε.Ε.Μ.

Ευχαριστούμε, επίσης, την εκπαιδευτικό κ. Ειρήνη Σπάνθη για την πολύτιμη βοήθειά της στην ηλεκτρονική επεξεργασία των κειμένων πριν από την τελική τους κρίση, καθώς και τον κ. Χάρη Χαμηλοθώρη για την απρόσκοπτη πρόσβαση που μας εξασφάλισε σε φωτογραφικά αρχεία εφημερίδων.

Το διδακτικό πακέτο κοινωνιολογίας περιλαμβάνει:

- **το Βιβλίο του Μαθητή,**
- **το Τετράδιο Εργασίας και Έρευνας του Μαθητή (Τ.Ε.Ε.Μ.) καθώς και**
- **το Βιβλίο του Καθηγητή.**

Το Τ.Ε.Ε.Μ. περιλαμβάνει ιδέες για σχέδια εργασίας, ασκήσεις και ερωτήσεις διάφορων τύπων, καθώς επίσης και παραδείγματα εφαρμογής, που θεωρούμε ότι θα βοηθήσουν στην εμπέδωση βασικών εννοιών οι οποίες περιλαμβάνονται στο παρόν εγχειρίδιο κοινωνιολογίας.

Το Βιβλίο του Καθηγητή εμπεριέχει οδηγίες προς τους διδάσκοντες και περισσότερο εξειδικευμένες πληροφορίες σχετικά με τις θεωρίες και τις μεθόδους της κοινωνιολογίας, οι οποίες πιστεύουμε ότι θα συνδράμουν το διδακτικό τους έργο.

Αγαπητοί μαθητές και μαθήτριες, ελπίζουμε το παρόν βιβλίο να πετύχει τους στόχους του, δηλαδή να συμβάλει στην ευρύτερη καλλιέργειά σας και στη μετέπειτα επαγγελματική και κοινωνική σας διαδρομή.

Οι Συγγραφείς

9. ΑΠΟΚΛΙΝΟΥΣΑ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ: ΠΑΡΑΒΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

- Οι έννοιες της παραβατικότητας και της εγκληματικότητας
- Τύποι εγκλημάτων
- Θεωρίες αποκλίνουσας συμπεριφοράς - Δύο κοινωνιολογικές οπτικές
- Θεωρίες συναίνεσης
- Θεωρίες σύγκρουσης
- Αντιμετώπιση της παραβατικότητας και της εγκληματικότητας
- Σωφρονισμός, κοινωνική επανένταξη και πρόληψη

Εισαγωγή

Η μελέτη της αποκλίνουσας συμπεριφοράς έχει θεωρηθεί ως μία από τις πιο ενδιαφέρουσες, αλλά και τις πιο δύσκολες περιοχές της κοινωνιολογίας. Όλοι οι κοινωνιολόγοι έχουν μια άποψη για το τι είναι έγκλημα και δε διστάζουν να την εκφράσουν, προχωρώντας μάλιστα σε αξιολογικές κρίσεις και στην υποστήριξη συγκεκριμένων προτάσεων πολιτικής αντιμετώπισης του προβλήματος. Μια κοινωνιολογική ανάλυση όμως για το φαινόμενο της αποκλίνουσας συμπεριφοράς θα πρέπει να ξεκινάει από τα εξής βασικά ερωτήματα. Πώς ορίζεται η αποκλίνουσα συμπεριφορά; Τι είναι έγκλημα; Τι είναι παραβατικότητα; Ποιες είναι οι διαφορές μεταξύ της εγκληματικότητας και της παραβατικότητας;

9.1. Οι έννοιες της παραβατικότητας και της εγκληματικότητας - Το έγκλημα ως κοινωνικό φαινόμενο

Η λέξη «εγκληματικότητα» γεννά φόβο σε μεγάλο ποσοστό του πληθυσμού και οδηγεί συχνά τα μέλη της κοινωνίας να υποστηρίζουν προγράμματα αυστηρότερης εφαρμογής του τυπικού κοινωνικού ελέγχου και κυρίως αυστηρότερης καταστολής για το σύνολο των πράξεων που οριοθετούνται ως εγκλήματα. Για ένα νομικό το έγκλημα είναι η παράβαση ενός κανόνα του Ποινικού Δικαίου. Για έναν κοινωνιολόγο όμως αυτός ο ορισμός δεν είναι αρκετός. Το έγκλημα είναι για τον κοινωνιολόγο μια κοινωνική κατασκευή- αντιπροσωπεύει μια συμπεριφορά που χαρακτηρίζεται από ένα κοινωνικό σύνολο ως αντικοινωνική, αντίθετη προς την επικρατούσα ηθική, και συνεπάγεται την επιβολή κυρώσεων (του τυπικού κοινωνικού ελέγχου). Και συνι-

στά το έγκλημα κοινωνική κατασκευή στο βαθμό που ο ορισμός μιας συμπεριφοράς ως αντικοινωνικής ποικίλλει ανάλογα με την κοινωνία και την ιστορική περίοδο στην οποία αναφερόμαστε.

Οι όροι «αποκλίνουσα συμπεριφορά», «εγκληματικότητα» και «παραβατικότητα» χρησιμοποιούνται συχνά ως συνώνυμοι. Στην εγκληματολογία όμως υπάρχουν ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των τριών όρων. Η αποκλίνουσα συμπεριφορά αποτελεί τον όρο «ομπρέλα» που περιλαμβάνει την «εγκληματικότητα» και την «παραβατικότητα». Ωστόσο, στο πλαίσιο μιας πολιτικής πρόληψης του εγκλήματος, έχει προταθεί η αντικατάσταση του όρου «εγκληματικότητα» με τον όρο «παραβατικότητα» κυρίως για τις πράξεις που δεν αξιολογούνται ως ιδιαίτερα σοβαρές για το σύνολο της κοινωνίας (π.χ. παραβάσεις Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας, μικροκλοπές, γκράφιτι σε δημόσια και ιδιωτικά κτίρια χωρίς άδεια), αλλά και για την προστασία ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, όπως είναι οι ανήλικοι παραβάτες (οι οποίοι χρήζουν ιδιαίτερης προσοχής και αντιμετώπισης). Με την επικράτηση του όρου «ανήλικος παραβάτης» αφενός αποφεύγεται ο στιγματισμός ενός νέου ως εγκληματία - αφού ένας νέος δεν προβαίνει συνήθως σε πράξεις ιδιαίτερα κατακριτέες, όπως είναι ο φόνος, η ένοπλη ληστεία ή οι βαριές σωματικές βλάβες - και αφετέρου ανοίγει διάπλατα ο δρόμος για να υποστηριχθούν πολιτικές πρόληψης και όχι αυστηρής καταστολής για άτομα τα οποία βρίσκονται ακόμη σε φάση διαμόρφωσης του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς τους.

Το ερώτημα όμως που προκύπτει είναι πώς παράγεται αυτός ο αρνητικός χαρακτηρισμός μιας συμπεριφοράς ως αντικοινωνικής και εγκληματικής. Σύμφωνα με τη σχολή του φυσικού δικαίου, υπάρχουν μερικοί νόμοι «αιώνιοι» και «άγραφοι», οι οποίοι ίσχυαν ανέκα-

θεν, δηλαδή πριν τους καθιερώσει κάποιος νομοθέτης. Πρόκειται για νόμους που καταδικάζουν συμπεριφορές οι οποίες προκαλούν αρνητικές κρίσεις και καταδικάζονται από όλες τις κοινωνίες σε όλη την ιστορία του ανθρώπινου γένους (όπως για παράδειγμα η αφαίρεση της ανθρώπινης ζωής).

Σ' αυτή την περίπτωση όμως δεν εξηγείται το πώς, κατά την εξέλιξη μιας κοινωνίας, η έννοια του εγκλήματος μεταβάλλεται και εξελίσσεται μαζί της. Δεν εξηγείται δηλαδή με ποιον τρόπο κάποιες συμπεριφορές μπορεί να ορίζονται ως έγκλημα μια δεδομένη ιστορική περίοδο και μετά από ένα χρονικό διάστημα να αποποινικοποιούνται και να μην αποτελούν εγκληματικές πράξεις. Τέτοια παραδείγματα έχουμε τα τελευταία χρόνια και στην Ελλάδα, όπως συμβαίνει με την αποποινικοποίηση της μοιχείας (με την αλλαγή του Οικογενειακού Δικαίου το 1983), αλλά και πολύ πρόσφατα με την ποινικοποίηση της αντιγραφής προγραμμάτων λογισμικού για τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές.

Η εγκληματικότητα ως κοινωνικό φαινόμενο υφίσταται τους περιορισμούς στο χώρο και στο χρόνο, στην κοινωνία της οποίας είναι παράγωγο. Σε μια διαφορετική κοινωνία από τη σύγχρονη ελληνική το έγκλημα δεν περιλαμβάνει τις ίδιες συμπεριφορές (για παράδειγμα, το έγκλημα στην Αρχαία Ελλάδα δεν είναι το ίδιο με το έγκλημα στην Ελλάδα του 1821 και στην Ελλάδα του σήμερα). Άρα, όταν μιλάμε για εγκληματικότητα, είναι αναγκαίο να οριοθετούμε το χώρο και την ιστορική περίοδο ή την ειδική περίπτωση (π.χ. πόλεμος) στην οποία αναφερόμαστε. Με αυτή τη βασική προϋπόθεση μπορούμε να εξετάζουμε κάθε φορά ποια είναι η συμπεριφορά που οριοθετείται σε μια κοινωνία ως εγκληματική.

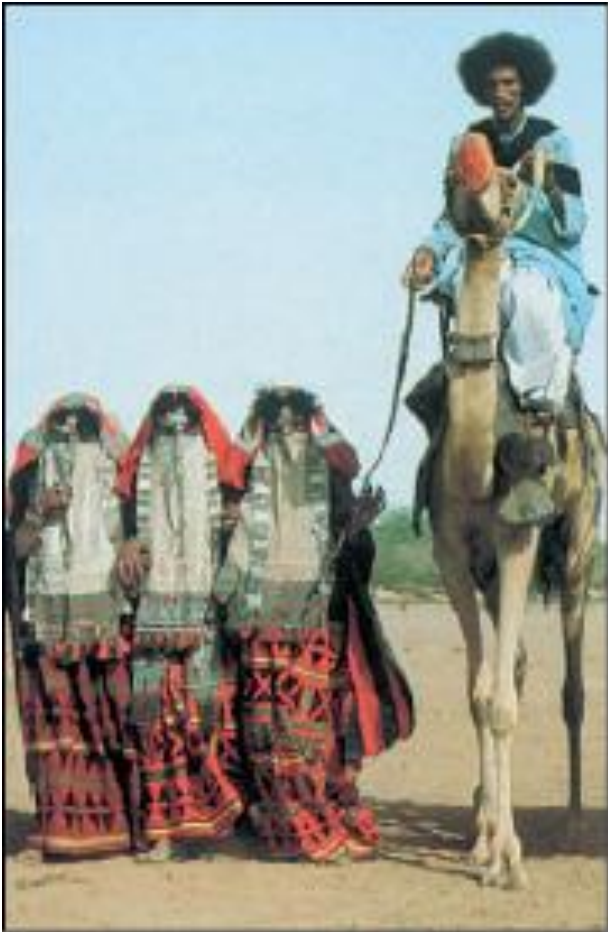

Εικ.9.1α Γκράφιτι και αναγραφή μηνυμάτων σε τοίχους: παραβατικότητα ή τέχνη; (Φωτογραφικό αρχείο Ν. Πετρόπουλου).

Εικ.9.1β
«Η κλοπή των μήλων» του Π.Λεμπέση (Οι Έλληνες ζωγράφοι: Ιστορία της νεοελληνικής ζωγραφικής, εκδ. Μέλισσα, 1974).

Εικ.9.2

Η πολυγαμία είναι θεμιτή σε μουσουλμανικές κοινωνίες: ο αρχηγός της φυλής Ρασάιντα προσέρχεται σε γάμο με τις τρεις πεπλοφορεμένες γυναίκες του (National Geographic Ελλάδα, τόμος 3, No. 5, Νοέμβριος 1999).

«Για να μιλήσουμε για έγκλημα, πρέπει μια πράξη να προκαλεί στην ομάδα (την κοινωνική) ισχυρές συγκινησιακές αναταραχές, ικανές να καθορίσουν την κοινωνική αντίδραση, τέτοιες συγκινησιακές αντιδράσεις που θα διεγείρουν στα μέλη της κοινωνικής ομάδας την επιθυμία να τιμωρηθούν οι δράστες. Συνοπτικά, την ποινική αντίδραση γεννά όχι η ταυτότητα των αντικειμενικών πράξεων (αυτές ποικίλλουν από κοινωνία σε κοινωνία), αλλά η "ταυτότητα των αισθημάτων και των συγκινήσεων" που αυτές προκαλούν. Το σημείο από το οποίο η κοινωνική αντίδραση γίνεται τόσο έντονη, ώστε να επιζητεί τιμώρηση του παραβάτη των κοινωνικών κανόνων, αποτελεί το εγκληματικό όριο (*seuil de criminalité*)» (Α. Γιωτοπούλου-Μαραγκοπούλου, 1984).

«...Το εύρος της εγκληματικής δραστηριότητας (εγκλήματα με ηλεκτρονικούς υπολογιστές) περιλαμβάνει από τις απάτες με πιστωτικές κάρτες, από την κλοπή αρχείων εταιρειών έως το δίκτυο διακίνησης παιδιών μέσω του internet. Τα θύματα σ' αυτή την περίπτωση μπορεί να είναι φυσικά πρόσωπα ή εταιρείες και οργανισμοί. Πρόσφατα στοιχεία (Αστυνομική Επιθεώρηση 1997) δείχνουν ότι το 98,5% των ερωτηθέντων έχει πέσει θύμα παρόμοιας μορφής εγκληματικότητας και το 43,3% είχε θυματοποιηθεί επανειλημμένα, πάνω από 25 φορές» (Β. Αρτινοπούλου, 2000:10 1).

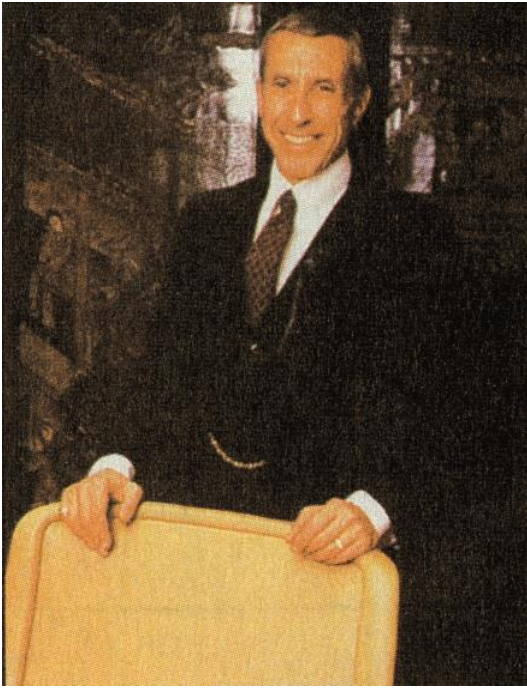
9.1.1 Τύποι εγκλημάτων

Το σύνολο της παραβατικής συμπεριφοράς κωδικοποιείται από την εγκληματολογία σε τύπους εγκλημάτων, οι σημαντικότεροι από τους οποίους είναι οι εξής:

- εγκλήματα βίας κατά προσώπου (περιλαμβάνονται οι φόνοι, οι βιασμοί, οι σωματικές βλάβες),
- εγκλήματα «χωρίς θύμα» (χρήση απαγορευμένων τοξικών ουσιών, επαιτεία, οδικές παραβάσεις, πορνεία),
- εγκλήματα κατά της περιουσίας (κλοπές, ληστείες, φθορές και οικονομική εγκληματικότητα, μέρος της οποίας είναι αυτά που στην βιβλιογραφία αναφέρονται ως εγκλήματα του λευκού κολάρου¹).

---

1. Εγκλήματα του λευκού κολάρου είναι τα εγκλήματα που διαπράττονται από άτομα μέσης ή ανώτερης κοινωνικής θέσης και αφορούν κυρίως οικονομικές συναλλαγές (υπεξαιρέσεις, πλαστές επιταγές κτλ.).

Εικ.9.3α

Καταδικασμένος για παράνομες χρηματιστηριακές συναλλαγές, Η.Π.Α. (J.E Farley, Sociology, Prentice Hall, New York, 1990).

Εικ.9.3β Σκίτσο του S. Harris, «Αν όμως επιστρέψουμε στο σχολείο και μορφωθούμε, σκεφτείτε πόσες πόρτες θα ανοίξουν για εγκλήματα του λευκού κολάρου», (R.T. Schaefer, Sociology, 7th Edition. McGraw-Hill, Boston, 2001).

Μια πρώτη εικόνα για τη συχνότητα των διάφορων αδικημάτων που διαπράττονται στην ελληνική κοινωνία (και σε δύο πρόσφατες περιόδους) μπορούμε να αποκομίσουμε με την εξέταση των στοιχείων του πίνακα 9.1 (βλ. σελ. 16-17-18). Γενικά, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει μια αύξηση της εγκληματικότητας, ενώ μείωση παρατηρείται στα εγκλήματα κατά της ζωής και στις σωματικές βλάβες. Για ασφαλέστερα συμπεράσματα απαιτούνται περισσότερες έρευνες ως προς το αν οι αλλαγές αυτές οφείλονται σε επιδείνωση ή σε βελτίωση των κοινωνικών συνθηκών, στην αναβάθμιση της αστυνομίας και στη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητά της στην αντιμετώπιση του εγκλήματος ή σε αλλαγές στον ορισμό του εγκλήματος.

Είναι επίσης αξιοσημείωτο ότι και στις δύο περιόδους στις οποίες αναφέρεται ο πίνακας οι παραβάσεις «ειδικών ποινικών νόμων» (π.χ. οικοδομικές παραβάσεις, παραβάσεις εμπορικού κώδικα, παραβάσεις εργατικής νομοθεσίας) καταλαμβάνουν το μεγαλύτερο ποσοστό της καταγεγραμμένης εγκληματικότητας στην Ελλάδα, σε αντίθεση με αυτό που πιστεύει ο κόσμος, ότι δηλαδή η εγκληματικότητα η οποία αφορά κυρίως εγκλήματα κατά της ζωής (φόνοι), εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας (κλοπές) και σωματικές βλάβες -τα οποία διαπράττουν κυρίως τα χαμηλότερα στρώματα- είναι συχνότερη στην ελληνική κοινωνία.

Τέλος, και στις δύο περιόδους, η συχνότητα των αδικημάτων σε απόλυτους αριθμούς είναι μεγαλύτερη στις ηλικίες 30-44 από ό,τι στις νεότερες (π.χ. 18 και κάτω) ή σε άλλες κατηγορίες ηλικιών. Τα σχετικά στοιχεία, βρίσκονται στην ιστοσελίδα της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδας και διαψεύδουν τα στερεότυπα για την εγκληματικότητα των νέων.

Πάντως, η Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας καταγράφει και δημοσιεύει όλες τις παραβατικές συμπε-

ριφορές. Ωστόσο, η στατιστική καταγραφή της εγκληματικότητας έχει δεχτεί αρκετές κριτικές, κυρίως γιατί παρουσιάζει εν μέρει την πραγματικότητα. Ο λεγόμενος «σκοτεινός αριθμός εγκληματικότητας» (εγκλήματα που δε γίνονται γνωστά, εγκληματίες που δεν πιάνονται) είναι ένας αριθμός αρκετά μεγάλος και περιλαμβάνει πράξεις που αφορούν την ενδοοικογενειακή βία, τους βιασμούς, την οικονομική εγκληματικότητα των ανώτερων τάξεων.

Ειδικά ως προς το θέμα της παραβατικότητας των νέων, αυτό που ερευνάται παγκοσμίως από πολλούς ειδικούς επιστήμονες τα τελευταία χρόνια -και καταγράφεται από τα M.M.E.- είναι το φαινόμενο της ποσοτικής και της ποιοτικής διαφοροποίησης της παραβατικότητας αυτής της ηλικιακής ομάδας. Πιο αναλυτικά, οι ειδικοί επισημαίνουν το γεγονός της αύξησης του συνόλου της καταγεγραμμένης νεανικής παραβατικής συμπεριφοράς, αλλά και της εμφάνισης νέων μορφών παρέκκλισης (όπως των συμμοριών ανηλίκων που προβαίνουν σε σωματικές βλάβες και υλικές φθορές, καθώς και των εγκλημάτων που συνδέονται με τη χρήση ναρκωτικών). Ωστόσο, αν και η αύξηση της νεανικής παραβατικότητας ισχύει σε χώρες του εξωτερικού (αυξημένα αδικήματα σε σχέση με τη χρήση τοξικών ουσιών, χουλιγκανισμός, συμμορίες), δεν παρατηρείται στην Ελλάδα, σύμφωνα τουλάχιστον με την επίσημα καταγεγραμμένη παραβατικότητα των νέων. Για να μπορέσουμε να επιβεβαιώσουμε επιστημονικά την ύπαρξη συμμοριών στη χώρα μας, θα πρέπει οι ομάδες παρεκκλινόντων ανηλίκων να διακρίνονται από στοιχεία όπως: αρχηγός, ιεραρχική δομή, σχέσεις εξουσίας, διακριτοί ρόλοι και συμπεριφορές. Όπως είπαμε ήδη, οι μελέτες για τη συλλογική νεανική παραβατικότητα δεν έχουν καταγράψει μέχρι στιγμής τέτοια στοιχεία για τη χώρα μας.

Πίνακας 9.1. Διαπράξαντες αδικήματα κατά γενικές κατηγορίες αδικημάτων (1995 και 2002)

Γενικές κατηγορίες αδικημάτων	1995	2002	Μεταβολή (%)
Εγκλήματα εσχάτης προδοσίας, προδοσίας της χώρας και εναντίον ξένων κρατών	4	11	+175%
Εγκλήματα πολιτικών σωμάτων και εγκλήματα κατά τις εκλογές (π.χ. αρπαγή κάλπης)	7	11	+57%
Προσβολές κατά της πολιτειακής εξουσίας	732	817	+12%
Επιβουλή της δημόσιας Τάξης	26	64	+146%
Επιβουλή της θρησκευτικής γαλήνης (π.χ. εξύβριση κληρικών)	419	409	-2%
Εγκλήματα σχετικά με το νόμισμα (π.χ. παραχάραξη)	537	674	+26%
Εγκλήματα σχετικά με τα υπομνήματα (π.χ. πλαστογραφίες, ψευδείς βεβαιώσεις)	471	3.408	+624%
Εγκλήματα σχετικά με την απονομή δικαιοσύνης (π.χ. δωροδοκίες δικαστών)	277	1.101	+297%
Εγκλήματα σχετικά με την υπηρεσία (π.χ. δωροδοκίες υπαλλήλων)	66	87	+32%

Γενικές κατηγορίες αδικημάτων	1995	2002	Μεταβολή (%)
Κοινώς επικίνδυνα εγκλήματα (εμπρησμός, καταστροφή κρουνού)	125	243	+94%
Εγκλήματα κατά της ασφάλειας των συγκοινωνιών και κατά κοινωφελών εγκαταστάσεων (π.χ. καταστροφές, παρακώλυση)	85	417	+391%
Εγκλήματα κατά της ζωής (π.χ. δολοφονίες, αμβλώσεις)	2.195	1.481	-33%
Σωματικές βλάβες (π.χ. τραυματισμοί) ¹	30.247	18.481	-39%
Εγκλήματα κατά της προσωπικής ελευθερίας (απαγωγές, αρπαγή ανηλίκων)	4.591	6.160	+34%
Εγκλήματα κατά των ηθών (π.χ. ασέλγεια, βιασμός)	813	1.188	+46%
Εγκλήματα σχετικά με το γάμο και την οικογένεια (π.χ. διγαμία, εγκατάλειψη ανηλίκων)	113	249	+120%
Εγκλήματα κατά της τιμής (π.χ. εξύβριση)	6.250	7.343	+17%
Εγκλήματα κατά της τιμής (π.χ. κλοπές)	12.075	12.193	+1%
Εγκλήματα κατά περιουσιακών δικαίων (π.χ. απάτες, εκβιασμοί)	704	1.020	+45%
1. Περιλαμβάνονται και βλάβες που στη πορεία είναι θανατηφόρες			

Πίνακας 9.1. Διαπράξαντες αδικήματα κατά γενικές κατηγορίες αδικημάτων (1995 και 2002)

Γενικές κατηγορίες αδικημάτων	1995	2002	Μεταβολή (%)
Επαιτεία και αλητεία ²	523	724	+38%
Λοιπά αδικήματα Ποινικού Κώδικα	82	805	+882%
Παραβάσεις ειδικών ποινικών νόμων (π.χ. λαθρεμπόριο, διακίνηση ναρκωτικών, παράνομη μετανάστευση, παραβάσεις εμπορικού κώδικα, εργατικής νομοθεσίας κ.ά.)	219.200	341.736	+56%
Αδικήματα Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα	10	473	+4.630%
Σύνολο	279.552	399.095	+43%

2. Η αλητεία δε περιλαμβάνεται στα εγκλήματα μετά το 1994 (νόμος 2207)

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας (www.statistics.gr) (διασκευή Ν. Πετρόπουλου).

Εικ.9.4 Νεανική συμμορία (B. Hoglund, L. Jarlen, H. Lind & A. Lokholm, Samhallskuns- kap for Gymna- siet A, „Naturoch Kultur, 2003).

Το ξέπλυμα χρημάτων

«Για την εναρμόνιση των προσπαθειών της διεθνούς κοινότητας να ελέγξει το ξέπλυμα χρημάτων, η Σύμβαση του ΟΗΕ κατά της Παράνομης Διακίνησης Ναρκωτικών και Ψυχοτρόπων Ουσιών του 1988 ζητάει από τα συμβαλλόμενα κράτη να κηρύξουν το ξέπλυμα χρημάτων αξιόποιο έγκλημα...

Η διαδικασία

Το ξέπλυμα χρημάτων έχει τρία στάδια:

Η τοποθέτηση, η αρχική είσοδος κεφαλαίων στο οικονομικό σύστημα είναι το πιο τρωτό σημείο της διαδικασίας καθώς η πιθανότητα ανακάλυψης της παράνομης προέλευσης των χρημάτων είναι μεγαλύτερη στην αρχή.

Η επιστρωμάτωση, το επόμενο στάδιο, περιγράφει μια σειρά μεταβιβάσεων που είναι έτσι σχεδιασμένες, ώστε να αποκρύψουν την προέλευση των χρημάτων. Σε αυτό το επίπεδο τα χρήματα συχνά στέλνονται από τη μια χώρα στην άλλη, για να αποτραπεί η ανίχνευση.

Η ενσωμάτωση είναι το τελευταίο στάδιο. Σε αυτό το στάδιο τα κεφάλαια έχουν ενταχθεί πλήρως στη νόμιμη οικονομία, όπου μπορούν να χρησιμοποιηθούν για οποιονδήποτε σκοπό» (Φυλλάδιο του Κέντρου Πληροφοριών του ΟΗΕ, 1998).

Ας δούμε όμως πώς καταγράφονται οι τάσεις της παραβατικότητας των νέων στην Ελλάδα την τελευταία δεκαετία του 20ού αιώνα. Για να έχουμε μια εικόνα της παραβατικότητας των νέων στη σύγχρονη Ελλάδα, τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, είναι χρήσιμο να παρατηρήσουμε τις τάσεις οι οποίες διαγράφονται από την επίσημη καταγραφή των αδικημάτων, που δημοσιεύουν η Ελληνική Αστυνομία και το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, για όλη τη δεκαετία του 1990 (βλ. παράθεμα).

Η εικόνα της νεανικής παραβατικότητας για τη δεκαετία 1990-2000

«α. Η συνολική εγκληματικότητα των νέων παρουσιάζεται με μια μικρή αυξητική τάση, η οποία σαφώς είναι μεγαλύτερη, αν συγκριθεί με τα στοιχεία πριν από τη δεκαετία του 1990. Αφορά κατά κύριο λόγο τα παιδιά 7-12 ετών, ενώ οι ηλικίες 18-20 έχουν επίσης μικρή αύξηση. Οι έφηβοι 13-17 ετών παρουσιάζουν μια σταθερότητα.

β. Οι ειδικοί ποινικοί νόμοι και κυρίως ο Ν. 2696/99 (οδικές παραβάσεις -Κ.Ο.Κ.- κυρίως οδήγηση χωρίς δίπλωμα) έχουν τη μεγαλύτερη συμμετοχή στην καταγεγραμμένη παραβατικότητα. Για όλη τη δεκαετία, οι απόλυτοι αριθμοί για τα αδικήματα του Κ.Ο.Κ. για τις ηλικίες 7-17 ετών είναι δεκαπλάσιοι τουλάχιστον από όλη την υπόλοιπη εγκληματικότητα, καταλαμβάνουν δηλαδή σχεδόν το 90% του συνόλου της εγκληματικότητας των ανηλίκων. Αν όμως αυτό το στοιχείο αναλυθεί ανά ηλικιακή ομάδα, θα δούμε ότι αφορά κυρίως ανηλίκους 13-17 ετών. Οι ανήλικοι 7-12 ετών κυρίως καταγράφονται ως παραβάτες του νόμου περί επαιτείας (παιδιά των φαναριών) και εκεί οφείλεται η μεγάλη αύξηση που παρατηρήσαμε στην προηγούμενη παράγραφο. Είναι ενδεικτικό ότι η εγκληματικότητα ανηλίκων παιδιών 7-12 ετών στην Αττική έχει δεκαπλασιαστεί μέσα στο χρονικό διάστημα 1991-1999

γ. Οι κατηγορίες διαπραχθέντων αδικημάτων «σωματικές βλάβες» και «κατά της ιδιοκτησίας» για όλες τις ηλικιακές κατηγορίες των νέων παρουσιάζουν μια σταθερή πορεία μείωσης τα χρόνια 1991-1998. Τόσο για τους ανηλίκους 7-12 ετών όσο και για τους ανηλίκους 13-17 ετών, όταν μιλάμε για κτητική παραβατι-

κότητα, εννοούμε κυρίως απλές κλοπές και όχι ληστείες, ούτε καν διακεκριμένες κλοπές»
(Σ. Γεωργούλας, Αποκλίνουσα συμπεριφορά ανηλίκων, εκδ. Εκκρεμές, Αθήνα, 2003).

Το συμπέρασμα που προκύπτει μετά την ανάγνωση του παραθέματος είναι ότι, όταν αναφερόμαστε στην αύξηση της εγκληματικότητας των ανηλίκων, στην ουσία εννοούμε τους ανηλίκους 7-12 ετών που γίνονται αντιληπτοί από τις αστυνομικές αρχές ως επαιότες, ενώ, όταν μιλάμε για εγκληματικότητα εφήβων και μετεφήβων, αναφερόμαστε σχεδόν αποκλειστικά σε παραβάσεις του Κώδικα Οδικής Κυκλοφορίας.

Όταν τα πράγματα στο σχολείο... αγριεύουν

«Το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (ΥΠΕΠΘ) διενήργησε μια μεγάλη έρευνα, με σκοπό να μελετήσει τα φαινόμενα βίας και επιθετικότητας μεταξύ παιδιών στο χώρο του σχολείου, τα οποία παρουσιάζουν τα τελευταία χρόνια διεθνώς σημαντική αύξηση.

Στην έρευνα πήραν μέρος 3.000 μαθητές Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου από 450 σχολεία όλης της χώρας. Τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι η συχνότητα με την οποία οι Έλληνες μαθητές διαπράττουν ή υφίστανται επιθετικές πράξεις είναι σχετικά μικρή. Επιπλέον, τα ποσοστά των επιθετικών πράξεων που διαπράττουν οι μαθητές διαφέρουν από σχολείο σε σχολείο. Υπάρχουν διάφοροι παράγοντες που μας επιτρέπουν να προβλέψουμε εάν σε ένα σχολείο διαπράττονται περισσότερες ή λιγότερες επιθετικές πράξεις από μαθητές. Έτσι, σημαντικό ρόλο φαίνεται ότι παίζουν, μεταξύ άλλων: το μέγεθος του σχολείου και ο αριθμός των συστεγαζόμενων

σχολείων. Όσο πιο πολλοί είναι οι μαθητές στο σχολείο κι όσο πιο πολλά είναι τα συστεγαζόμενα σχολεία, τόσο υψηλότερη είναι η συχνότητα εμφάνισης επιθετικών πράξεων που εκδηλώνονται από τους μαθητές..» (Φ. Μόττη-Στεφανίδη , Ν. Τσέργας, 2000: 7-9).

9.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις της αποκλίνουσας συμπεριφοράς - Δύο κοινωνιολογικές οπτικές

Η εγκληματικότητα έχει αποτελέσει αντικείμενο συστηματικού προβληματισμού για στοχαστές και επιστήμονες από τις αρχές του 19ου αιώνα. Αξίζει να αναφέρουμε συνοπτικά: (α) τη γαλλοβελγική σχολή (1825) (A. Quetelet, M. Guerry), που προσπάθησε να χαρτογραφήσει την εγκληματικότητα κατά χώρα και γεωγραφική περιοχή και να τη συνδέσει με περιβαλλοντικούς και κοινωνικο-οικονομικούς παράγοντες και (β) την ιταλική σχολή (1876) (C. Lombroso), που επικεντρώθηκε στα φυσιογνωμικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων και είδε τους εγκληματίες ως ένα προγενέστερο στάδιο στη βιολογική εξέλιξη του ανθρώπου.

Κατά τον 20ό αιώνα αναπτύχθηκαν διάφορες θεωρίες που συνέδεσαν την εγκληματικότητα με γενετικές, ψυχικές και διανοητικές διαταραχές και ανωμαλίες. Αν και οι έρευνες συνεχίζονται, οι θεωρίες αυτές δεν έχουν τύχει ευρύτερης τεκμηρίωσης. Παράλληλα αναπτύχθηκαν και διάφορες κοινωνιολογικές θεωρίες που υπογράμμισαν τη συμβολή της κοινωνικής οργάνωσης στη γένεση της εγκληματικής συμπεριφοράς.

Στην κοινωνιολογική προσέγγιση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς υπάρχουν δύο οπτικές με τις οποίες μπορούμε να προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε το πώς

«παράγεται» μια εγκληματική συμπεριφορά. Η πρώτη ξεκινά από ένα αξίωμα, ότι το κοινό χαρακτηριστικό όλων των εγκλημάτων είναι πως αυτά συνίστανται από πράξεις που αποδοκιμάζονται καθολικά από τα μέλη μιας κοινωνίας (συναινετικό πρότυπο). Η δεύτερη έχει διαφορετική αφετηρία και θεωρεί ότι η εγκληματική συμπεριφορά προϋποθέτει την ύπαρξη σύγκρουσης συμφερόντων. Στο πλαίσιο αυτής της δεύτερης οπτικής, οι θεωρίες της σύγκρουσης μπορούν να ομαδοποιηθούν σε τρεις υποκατηγορίες: η πρώτη υποκατηγορία θεωριών επηρεάζεται από τη σχολή της συμβολικής αλληλεπίδρασης, η δεύτερη από τη μαρξιστική σχολή των συγκρούσεων και η τρίτη από την (μη μαρξιστική), κριτική σχολή της σύγκρουσης.

9.2.1 Θεωρίες της συναίνεσης: ανομία και κοινωνική οικολογία

Ανομία: Ο Ντυρκέμ προσπάθησε να αναλύσει κοινωνιολογικά την εμφάνιση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινωνίες. Χρησιμοποιώντας την έννοια της ανομίας εξήγησε για ποιο λόγο στις σύγχρονες κοινωνίες, όπου επικρατεί η οργανική αλληλεγγύη και υπάρχει υψηλός βαθμός καταμερισμού της εργασίας, μπορεί να εμφανιστεί το έγκλημα. Για τον Ντυρκέμ, για να λειτουργήσει μια τέτοια κοινωνία συνεκτικά, θα πρέπει η συλλογική συνείδηση να καθορίζει το σύνολο των λειτουργιών και των ρόλων. Όταν όμως δεν επικρατεί η συλλογική συνείδηση, υπάρχει ανομία και πιθανόν έγκλημα, που είναι μια παθολογική κατάσταση η οποία εγείρει αντιδράσεις από το κοινωνικό σύνολο. Επομένως, σύμφωνα με τον Ντυρκέμ, η ανομία είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο και ως τέτοιο πρέπει να μελετάται. Εξάλλου οι ταχύτατες

αλλαγές που συμβαίνουν στο σύγχρονο κόσμο οδηγούν συχνά στην ανομία.

Ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Μέρτον, διατύπωσε τη δική του θεωρία για την απόκλιση, βασιζόμενος στην κλασική έννοια της ανομίας που εισήγαγε ο Ντυρκέμ, στην οποία σημαντική θέση κατέχουν οι όροι «σκοπός» και «μέσα» για την επίτευξη των στόχων, ώστε να συμπεριλάβει και την ένταση που προκαλείται στη συμπεριφορά του ατόμου, όταν οι κανόνες συγκρούονται με την κοινωνική πραγματικότητα (ανομία). Για παράδειγμα, στη σύγχρονη κοινωνία ο γενικά αποδεκτός σκοπός είναι η υλική επιτυχία, ενώ τα μέσα προκειμένου να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός είναι η αυτοπειθαρχία, η μόρφωση και η σκληρή δουλειά. Κάποια άτομα όμως επιδιώκουν την επίτευξη των σκοπών τους με άλλα μέσα, κάποιες φορές αντισυμβατικά, ή αμφισβητούν τους σκοπούς και τα αποδεκτά μέσα επίτευξής τους. Η ανομία αυξάνεται όταν υπάρχει μεγάλη απόσταση μεταξύ των θεμιτών σκοπών και των μέσων για την επίτευξή τους. Ο Μέρτον διακρίνει πέντε τύπους συμπεριφοράς με βάση το συνδυασμό σκοπών και μέσων: τη συμμόρφωση, την καινοτομία* (βλ. γλωσσάριο), την τυπολατρία, τον αναχωρητισμό και την επανάσταση.

Κοινωνική οικολογία: Με αφετηρία την οικολογική προσέγγιση της κοινωνιολογικής σχολής του Σικάγου εμφανίστηκε, τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, μια θεωρία σύμφωνα με την οποία η χωροθέτηση των διάφορων οικισμών, βιομηχανιών, επιχειρήσεων κτλ. και η κατανομή των κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων σε γειτονιές διαφορετικών τύπων μπορούν να διευθετηθούν με βάση τις αρχές της οικολογίας, όπως συμβαίνει και στο φυσικό κόσμο. Όπως δηλαδή οι οργανισμοί κατανέμονται κατά συστηματικό τρόπο στο χώρο, ώστε να επιτυγχάνεται η ισορροπία μεταξύ των ειδών, έτσι και μια χωροταξική κατανομή των ανθρώπινων δρα-

στηριοτήτων σε μια πόλη μπορεί να έχει ευεργετικά για την κοινωνική συνοχή αποτελέσματα. Επομένως η αποκλίνουσα συμπεριφορά ενός ατόμου συνδέεται με το περιβάλλον στο οποίο ζει, και όταν αυτό το περιβάλλον δε διακρίνεται από ισορροπία, προκαλείται κοινωνική αποδιοργάνωση. Μια πιθανή λύση στο πρόβλημα της παρέκκλισης θα μπορούσε να είναι, σύμφωνα με αυτή την οπτική, η αναβάθμιση των αποδιοργανωμένων περιοχών μέσω οικιστικών ή άλλων περιβαλλοντικών παρεμβάσεων (σε δρόμους, σπίτια, πάρκα κ.ά.).

Πίνακας 9.2. Τυπολογία Μέρτον: Προσανατολισμός των συμπεριφορών σε συνδυασμό με τους σκοπούς και τα μέσα

Τύποι συμπεριφοράς	Μέσα	Σκοποί	Παραδείγματα
Συμμόρφωση	+	+	Επιχειρηματίες, βουλευτές
Καινοτομία	-	+	Εγκληματίες, παραβάτες
Τυπολατρία	+	-	Γραφειοκράτες, υπερπατριώτες
Αναχωρητισμός	-	-	Τοξικοεξαρτημένοι, ερημίτες
Επανάσταση	+/-	+/-	Επαναστάτες, φεμινίστριες

Αποδοχή (+) Απόρριψη (-) (Επεξεργασία Ν.Πετρόπουλου)

Βία και κοινωνική οικολογία

«Η ανωνυμία και η μαζικοποίηση των χώρων, η ανωνυμία του πλήθους, οι συνθήκες συνωστισμού, σε συνδυασμό με την ανυπαρξία κοινωνικών δικτύων, η κατάλυση της γειτονιάς, ο ατομικισμός, η αδιαφορία του καθενός για το διπλανό του, η γενίκευση του συναισθήματος της κοινωνικής αλλοτρίωσης, η πλημμυρής προστασία από τα ενδεδειγμένα όργανα και φορείς είναι παράγοντες που συμβάλλουν στη γενίκευση της θυματοποιητικής διαδικασίας. Υπό αυτό το πρίσμα, ο διαχωρισμός των επί μέρους αστικών περιοχών στην πόλη, μέσα στις οποίες εκδηλώνονται περισσότερες εγκληματικές ενέργειες και βίαιες πράξεις, διαστρέφει την πραγματική θυματοποιητική διάσταση του αστικού σχηματισμού που αναπαράγει και συντηρεί κοινωνικούς σχηματισμούς που προξενούν βία στο σύνολο του χώρου του» (Σ. Νικολαΐδου, 2000:109).

9.2.2 Θεωρίες της σύγκρουσης για την αποκλίνουσα συμπεριφορά

Οι θεωρίες της σύγκρουσης - και εννοούμε και τις τρεις υποκατηγορίες: συμβολική αλληλεπίδραση, μαρξιστική θεωρία, κριτική θεωρία- οριοθετούν το έγκλημα ως μια πράξη η οποία αμφισβητεί τις αξίες της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας, αμφισβητεί την κυρίαρχη ηθική. Επομένως εγκληματίας είναι εκείνος που παραβαίνει τον κώδικα αξιών της κυρίαρχης κοινωνικής ομάδας.

Όταν κάποιος παραβαίνει το νόμο, αντιμετωπίζει το μηχανισμό του τυπικού κοινωνικού ελέγχου. Στη λειτουργία όμως τόσο της αστυνομίας όσο και του δικαστικού συστήματος υπάρχουν διαδοχικά φιλτραρίσματα.

Ένας άνθρωπος γίνεται ύποπτος για την αστυνομία, όταν διαθέτει το ανάλογο προφίλ του ενόχου (π.χ. άτομο κατώτερου κοινωνικού στάτους). Ένας τέτοιος άνθρωπος δικάζεται με διαφορετική (μεγαλύτερη) ποινή, όσο τα περιθώρια του νόμου το επιτρέπουν, δεδομένου ότι τα κοινωνικο-οικονομικά του χαρακτηριστικά δομούν το στίγμα του εγκληματία, άρα του επικίνδυνου για την κοινωνία. Από την άλλη πλευρά, αν κάποιος δε διαθέτει τα χαρακτηριστικά αυτά, δε «φαίνεται» δηλαδή εγκληματίας, δεν είναι ένας «συνήθης ύποπτος» μπορεί να τιμωρηθεί - αν ποτέ δικαστεί - με τη μικρότερη ποινή.

Ειδικότερα στο πλαίσιο της σχολής της συμβολικής αλληλεπίδρασης, η έννοια του χαρακτηρισμού ή της ετικέτας αποτελεί μία από τις σημαντικότερες συνεισφορές στη θεωρητική προσέγγιση της απόκλισης. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, δίπλα στην πρωτογενή παρέκκλιση, δηλαδή στην αρχική πράξη της παράβασης (π.χ. καταστροφή ξένης περιουσίας), υπάρχει και η δευτερογενής παρέκκλιση, η οποία είναι αποτέλεσμα αφενός του χαρακτηρισμού της αρχικής πράξης από τα όργανα κοινωνικού ελέγχου (π.χ. την αστυνομία) ως παραβατικής και αφετέρου της αντίδρασης του δράστη στο χαρακτηρισμό. Οι χαρακτηρισμοί και οι ετικέτες επιβάλλονται συνήθως από τις κυρίαρχες κοινωνικές ομάδες και τους φορείς κοινωνικού ελέγχου, που τις αντιπροσωπεύουν, σε μέλη ανίσχυρων κοινωνικών ομάδων (π.χ. φτωχούς, αναλφάβητους, μειονότητες). Μετά το χαρακτηρισμό δημιουργείται μια κατάσταση πόλωσης μεταξύ αυτών που χαρακτηρίζουν και των χαρακτηρισμένων, η οποία μπορεί να οδηγήσει τους δεύτερους στην αποδοχή του χαρακτηρισμού και στη διάπραξη εγκλήματος (δευτερογενής παρέκκλιση). Ωστόσο, η θεωρία της ετικέτας δεν εξηγεί τους λόγους της

πρωτογενούς παρέκκλισης.

Η μαρξιστική και η κριτική θεωρία της σύγκρουσης, οι οποίες υποστηρίχτηκαν από αρκετούς εγκληματολόγους στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα, υπογραμμίζουν το ρόλο των οικονομικών και των πολιτικών παραγόντων στο προσδιορισμό και την «παραγωγή» του εγκλήματος και της παραβατικής συμπεριφοράς. Οι θεωρίες αυτές επικεντρώνονται περισσότερο στα εγκλήματα των ανώτερων κοινωνικών στρωμάτων (π.χ. «του λευκού κολάρου») και λιγότερο στα εγκλήματα των κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά ασθενέστερων τάξεων.

Η διαφορά μεταξύ της μαρξιστικής και της μη μαρξιστικής κριτικής προσέγγισης της εγκληματικότητας είναι η εξής: η μαρξιστική θεωρία, που αναπτύχθηκε πρώτα, προϋποθέτει ότι ο οικονομικός παράγοντας διαδραματίζει πρωτεύοντα ρόλο στην εγκληματικότητα και ότι ο τρόπος με τον οποίο η καπιταλιστική τάξη χειρίζεται τα θέματα της αποκλίνουσας συμπεριφοράς αποσκοπεί στη συνέχιση της κατοχής από αυτήν των μέσων παραγωγής. Αντίθετα, η κριτική θεωρητική προσέγγιση της εγκληματολογίας δεν περιορίζεται μόνο στην οικονομική ισχύ της κυρίαρχης τάξης, αλλά υπογραμμίζει και τη σημασία της πολιτικής εξουσίας ως παράγοντα καθορισμού του Ποινικού Δικαίου και των εγκληματικών πράξεων.

9.3. Η αντιμετώπιση της παραβατικότητας και της εγκληματικότητας: σωφρονισμός, κοινωνική επανένταξη και πρόληψη

Η γνώση που έχει αποκτηθεί από τη θεωρία και την έρευνα της κοινωνιολογίας και της εγκληματολογίας αξιοποιείται συνήθως από τους κρατικούς (ή μη κρατι-

κούς) φορείς για τη διαμόρφωση της αντεγκληματικής πολιτικής, η οποία έχει ως στόχο την περιστολή του εγκλήματος.

Η αντεγκληματική πολιτική διαγράφεται σε τρία επίπεδα:

- Το πρώτο επίπεδο είναι οι δράσεις που αναλαμβάνει η πολιτεία και η κοινωνία πριν από την τέλεση μιας αποκλίνουσας πράξης (πρόληψη).

- Το δεύτερο επίπεδο είναι οι δράσεις του κοινωνικού ελέγχου μετά την τέλεση του εγκλήματος, δηλαδή η επιβολή ποινών στους παραβάτες (καταστολή).

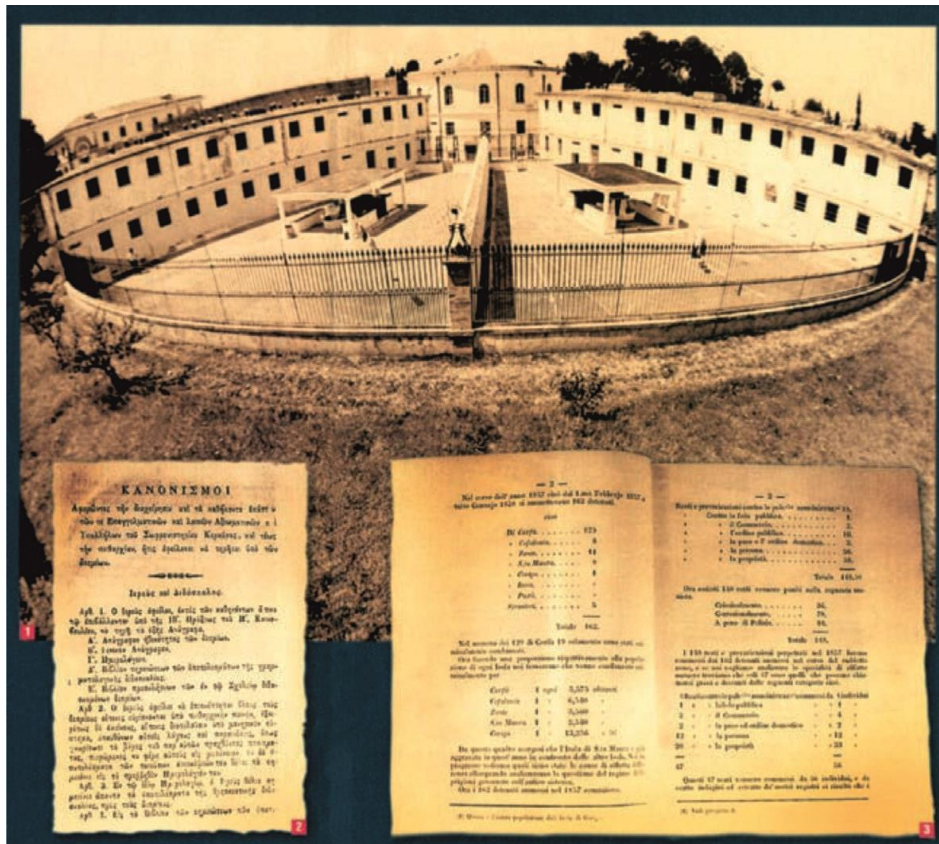
- Το τρίτο επίπεδο είναι οι δράσεις στις οποίες προβαίνει η πολιτεία και η κοινωνία για άτομα τα οποία έχουν ήδη τιμωρηθεί για μια εγκληματική συμπεριφορά, με σκοπό να αποτραπεί η τυχόν επανάληψη αυτής της συμπεριφοράς. Σ' αυτή την περίπτωση μιλάμε για κοινωνική επανένταξη πρώην φυλακισμένων ατόμων.

Εικ.9.5 Το άγαλμα της δικαιοσύνης τοποθετημένο στο θόλο του Ποινικού Δικαστηρίου του Λονδίνου: στο ένα χέρι κρατά τη ζυγαριά, που συμβολίζει την ενοχή ή την αθωότητα, και στο άλλο το σπαθί, που συμβολίζει την τιμωρία του ενόχου (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα Ι: Άνθρωπος-Κοινωνία, Ελληνικά Γράμματα, 2001).

9.3.1 Σωφρονισμός και κοινωνική επανένταξη

Ο σωφρονισμός του παραβάτη των κοινωνικών κανόνων επιτυγχάνεται συνήθως μέσα από την έκτιση ποινής, στερητικής της ελευθερίας, η οποία πραγματοποιείται σε ένα κλειστό ίδρυμα, τη φυλακή. Η φυλακή ως τόπος εκτέλεσης ποινής είναι σχετικά πρόσφατος και αποτελεί εξέλιξη των εκκλησιαστικών φυλακών του Μεσαίωνα. Μόνο μετά τη Γαλλική Επανάσταση του 1789 και την τοποθέτηση της ατομικής ελευθερίας στην κορυφή της κλίμακας των αξιών του ατόμου παγιώθηκε η ποινή της στέρησης της ελευθερίας ως η σπουδαιότερη στο σύστημα των ποινικών κυρώσεων, αντικαθιστώντας την ευρεία έως τότε χρήση των ποινών του θανάτου και των βασανιστηρίων.

Εικ.9.6α Σωφρονιστικό κατάστημα Κέρκυρας (Ιστορικά, έκδοση της Ελευθεροτυπίας, 4-12-2003

Ιστορικά στοιχεία για το θεσμό της φυλακής

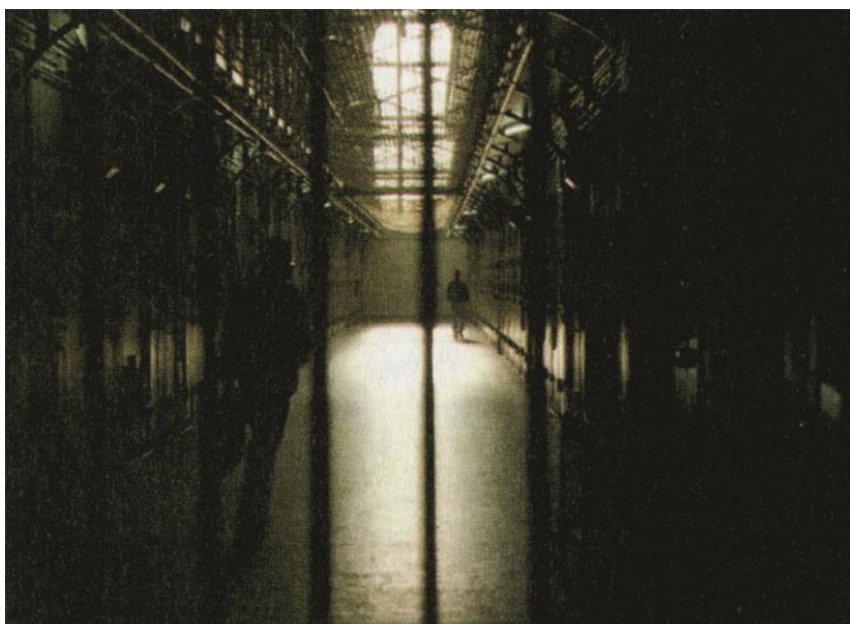
«Η ανάπτυξη του θεσμού της φυλακής προωθήθηκε πολύ χάρη στο έργο και τη δράση του Άγγλου John Howard. Ενώ ταξίδευε για την Πορτογαλία έπεσε στα χέρια Γάλλων κουρσάρων και ρίχτηκε στις φυλακές της Βρέστης. Όταν απέδρασε στη χώρα του, η πικρή εμπειρία που είχε δοκιμάσει ο ίδιος από τη φυλακή τον έκανε να αφιερώσει τη ζωή του ολόκληρη στη βελτίωση των σωφρονιστικών ιδρυμάτων. Ονομάστηκε διοικητής της κομητείας του Bedford το 1773 και είχε έτσι την ευκαιρία να διαπιστώσει ότι οι αγγλικές φυλακές παρουσίαζαν τους ίδιους όρους αθλιότητας που χαρακτήριζαν και τις γαλλικές φυλακές. Ταξίδεψε τότε σε πολλές χώρες παρατηρώντας τις φυλακές τους, και τα αποτελέσματα των παρατηρήσεών του τα παρουσίασε σ' ένα βιβλίο το οποίο δημοσιεύτηκε το 1777. Στο θεωρητικό πεδίο ο Howard διακηρύσσει την αξία της εργασίας ως μέσου σωφρονισμού των εγκληματιών. Πέρα όμως απ' αυτό, βρίσκει κανείς στο έργο του ένα πλήθος προτάσεων στον τρόπο οργάνωσης της φυλακής στην επιλογή του προσωπικού, στην υγιεινή μέσα στις φυλακές, που ακόμα και σήμερα δεν μπορούν να θεωρηθούν ξεπερασμένες» (Η. Δασκαλάκης, 1985).

Η φυλακή αποτελεί μια μικροκοινωνία με μια ιδιότυπη κοινωνική οργάνωση. Οι κανόνες που ρυθμίζουν αυτή τη μικροκοινωνία είναι είτε τυπικοί είτε άτυποι. Οι τυπικοί κανόνες αφορούν το επίσημο νομικό καθεστώς που διέπει τη φυλακή (σωφρονιστικός κώδικας, εσωτερικός κανονισμός λειτουργίας), ενώ οι άτυποι αφορούν τους κώδικες επικοινωνίας που αναπτύσσονται μεταξύ των δύο αντιτιθέμενων υποπολιτισμών της φυλακής,

δηλαδή μεταξύ των ίδιων των κρατουμένων και μεταξύ των φυλάκων και των κρατουμένων.

Ο σωφρονισμός των κρατουμένων επιτυγχάνεται μέσα από λειτουργίες που διαμορφώνονται υπό την επίδραση αυτής της κοινωνικής οργάνωσης. Τέτοιες λειτουργίες είναι η απομόνωση, η εργασία, η εκπαίδευση και βέβαια η διαβίωση μέσα σε συνθήκες υγιεινής και ασφάλειας. Όμως συχνά αυτές οι λειτουργίες δεν επιτυγχάνουν τον αρχικό σκοπό του εγκλεισμού του παραβάτη, που είναι ο σωφρονισμός και η επανένταξη. Αυτό συμβαίνει γιατί οι λειτουργίες που προαναφέραμε έχουν άλλα αποτελέσματα σε καθεστώς ελεύθερης διαβίωσης και άλλα στο ιδιότυπο καθεστώς της φυλακής. Γι' αυτό το λόγο αρκετοί επιστήμονες επισημαίνουν αφενός την αναποτελεσματικότητα του θεσμού της φυλακής ως προς τον επιθυμητό σωφρονισμό των παραβατών και αφετέρου την καταπίεση των ανθρώπινων δικαιωμάτων των κρατουμένων ως προς τις συνθήκες διαβίωσής τους.

Η στέρηση της ελευθερίας: έσχατη μορφή κύρωσης στις χώρες της Ε.Ε.

Εικ.9.6β
Εσωτερικό των φυλακών υψηλής ασφαλείας στο Παρίσι (Φωτογραφικό Αρχείο Associated press/ Eurokinesis).

Σε αντικατάσταση του κλειστού τύπου ιδρύματος* (βλ. γλωσσάριο) για την εκτέλεση της στερητικής της ελευθερίας ποινής, έχουν προταθεί (και σε αρκετές χώρες έχουν εφαρμοστεί) άλλοι τύποι ιδρυμάτων, όπως είναι τα ειδικά θεραπευτικά ιδρύματα για τους τοξικοεξαρτημένους παραβάτες ή τους ψυχικά ασθενείς, οι ξενώνες για τους υπό απόλυση κρατούμενους, τα ειδικά ιδρύματα αγωγής για τους ανηλίκους και τους νέους, αλλά και μέτρα όπως η υπό όρους απόλυση, οι άδειες των κρατούμενων, οι επισκέψεις των συζύγων των κρατούμενων κ.ά.

Έχει γίνει επίσης αρκετή συζήτηση για την επαναφορά της ποινής του θανάτου ως προληπτικού μέτρου, το οποίο, σύμφωνα με τους υποστηρικτές του, θα αποτρέψει την υπέρμετρη αύξηση της βίας και θα αφορά συγκεκριμένα αδικήματα (π.χ. εμπόριο καρτέλ ναρκωτικών, βίαιες τρομοκρατικές ενέργειες). Σε μια κλασική μελέτη του ο Θ. Σέλιν (Th. Sellin) παρουσίασε στοιχεία (βλ. πίνακα 9.3 στην επόμενη σελίδα) για τη μη αποτελεσματικότητα της ποινής του θανάτου, όπως εφαρμόστηκε σε ορισμένες πολιτείες των Η.Π.Α.

Από τα στοιχεία του πίνακα 9.3 συνάγεται το συμπέρασμα ότι το κύριο επιχείρημα όσων υποστηρίζουν την αποτρεπτική δράση της ποινής του θανάτου, δηλαδή ότι οι αστυνομικοί θα έχουν λιγότερες πιθανότητες να τραυματιστούν ή να σκοτωθούν από εγκληματίες, δεν ισχύει, όπως δείχνει και η ιστορία εφαρμογής του θεσμού για το πρώτο μισό του 20ού αιώνα στις Η.Π.Α.

Πίνακας 9.3. Βίαιες συγκρούσεις αστυνομικών και εγκληματιών και νεκροί αστυνομικοί σε πολιτείες με ή χωρίς την ποινή του θανάτου (1919-1954)

	Περιπτώσεις βίαιων συγκρούσεων αστυνομικών-εγκληματιών		Νεκροί αστυνομικοί από αυτές τις συγκρούσεις	
	Πολιτείες χωρίς ποινή θανάτου	Πολιτείες με ποινή θανάτου	Πολιτείες χωρίς ποινή θανάτου	Πολιτείες με ποινή θανάτου
1919-1924	8	25	12	25
1925-1930	8	31	9	31
1931-1936	5	24	5	26
1937-1942	4	9	4	11
1943-1948	5	5	5	5
1949-1954	3	1	4	1
Συνολικά	33	95	39	99

Πηγή: Th. Sellin, *Capital punishment*, Harper and Row, 1967:148.

Το μεγαλύτερο όμως πρόβλημα που προκύπτει από τη φυλάκιση ενός εγκληματία σε κλειστό ίδρυμα είναι το φαινόμενο της ιδρυματοποίησης. Με αυτό εννοούμε ότι ένας πρώην κρατούμενος, από τη στιγμή που θα ανακτήσει την ελευθερία του, δεν έχει τη δυνατότητα να ενταχθεί πλήρως στο κοινωνικό σύνολο, αν δε στηριχθεί από κοινωνικές οργανώσεις στη νέα του ζωή. Συχνά λοιπόν η ανυπαρξία κοινωνικών δικτύων τον οδηγούν στο να αναπολεί τη ζωή του στο κλειστό ίδρυμα, η οποία, αν μη τι άλλο, ήταν απολύτως προγραμματισμένη, με καθημερινές ασχολίες, φιλικές σχέσεις, συνεργα-

σίες. Έτσι, η ιδρυματοποίηση αποβαίνει μεγάλο εμπόδιο για την κοινωνική επανένταξη του παραβάτη. Για να επακοινωνικοποιηθεί ομαλά ο αποφυλακισμένος, χρειάζεται να μειωθούν οι συνέπειες του στιγματισμού της φυλακής, τόσο στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων του αποφυλακισμένου όσο και στις επίσημες σχέσεις του με το κράτος. Αυτό σημαίνει ότι τόσο οι φορείς της κρατικής ή της τοπικής εξουσίας όσο και οι συνάνθρωποί του θα πρέπει να δουν τον αποφυλακισμένο όχι ως έναν εγκληματία, αλλά ως έναν άνθρωπο που προσπαθεί να κάνει μια νέα αρχή στη ζωή του, και συνεπώς να τον στηρίξουν στην προσπάθειά του να ενσωματωθεί στις κοινωνικές διεργασίες. Επομένως η δημιουργία μιας βάσης στήριξης αυτού του ανθρώπου, με τους απαραίτητους υλικούς και ηθικούς όρους ζωής (εργασία, οικογένεια, πολιτική συμμετοχή κ.ά.), είναι εντελώς απαραίτητη. Αν δεν υπάρχει αυτό το «δίκτυο ασφάλειας», τότε η κοινωνική επανένταξη του αποφυλακισμένου δεν πρόκειται να επιτευχθεί και το πιθανότερο είναι να παρουσιαστεί υποτροπή, δηλαδή επανάληψη της εγκληματικής συμπεριφοράς (βλ. πίνακα 9.4 σελ. 36).

Εικ.9.7 Ξυλουργείο: «Έξοδος» μονάδα επαγγελματικής κατάρτισης για τα μέλη της θεραπευτικής κοινότητας, (Ημερολόγιο ΚΕ.Θ.Ε.Α., 2005).

Πίνακας 9.4. Ανήλικοι υπότροποι* ανάλογα με το αδίκημα τελευταίας προσαγωγής στο Μονομελές και Τριμελές Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών.

Αδίκημα τελευταίας προσαγωγής	Αριθμός	%
Παραβάσεις Κ.Ο.Κ	335	60,6
Κλοπές και γενικότερα εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας	124	22,4
Παραβάσεις νόμου περί ναρκωτικών	14	2,5
Ληστείες και γενικότερα εγκλήματα βίας	24	4,3
Επαιτεία και παραβάσεις νομοθεσίας περί αλλοδαπών	56	10,1
Σύνολο υποτροπών	553	100,0

Πηγή: Υπηρεσία Επιμελητών Ανηλίκων, Δικαστήριο Ανηλίκων Αθηνών (2005) (Διασκευή Ν. Πετρόπουλου).

*Επειδή δεν γνωρίζουμε ποιο είναι το πρώτο έγκλημα του υπότροπου ανηλίκου, δεν μπορούμε να βγάλουμε ασφαλή συμπεράσματα για ενδεχόμενη εγκληματική δράση

9.3.2 Πρόληψη της παραβατικότητας- εγκληματικότητας

Ακριβώς λόγω της ευρύτερης αναγνώρισης όσον αφορά την αναποτελεσματική λειτουργία της αντεγκληματικής πολιτικής μετά το αδίκημα (καταστολή), άρχισε να αναπτύσσεται ένα κίνημα υποστήριξης της αντεγκληματικής πολιτικής πριν από την τέλεση της πράξης, δηλαδή της πρόληψης.

Η πρόληψη ή, όπως αλλιώς ονομάζεται, κοινωνική

αντεγκληματική πολιτική αναπτύσσεται σε χώρους εκτός του σωφρονιστικού συστήματος και δεν προϋποθέτει τη διάπραξη εγκλήματος. Υλοποιείται με εφαρμογή μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα, με αστυνομική επιτήρηση, καθώς και με τη συμμετοχή του κοινού (απλών πολιτών).

Μια τέτοια πολιτική πρόληψης διακρίνεται ως προς τη φύση των μέτρων που λαμβάνονται σε:

- **Πρωτογενή πρόληψη.** Αφορά τα μέτρα που απευθύνονται στο σύνολο του πληθυσμού, περιλαμβανομένων και των οργάνων κοινωνικού ελέγχου, και στοχεύουν στην εξάλειψη των εγκληματογόνων παραγόντων (π.χ. εκπαίδευση των αστυνομικών, αντιμετώπιση φτώχειας, δωρεάν εκπαίδευση και μέτρα για τη στήριξη της οικογένειας).

- **Δευτερογενή πρόληψη.** Αφορά τα μέτρα που λαμβάνονται για ειδικές κοινωνικές ομάδες οι οποίες θεωρούνται επιρρεπείς για την τέλεση παραβατικών πράξεων (π.χ. περιθωριακοί, τοξικοεξαρτημένοι).

- **Τριτογενή πρόληψη.** Αφορά τα μέτρα που επιβάλλονται σε άτομα τα οποία, υπό συγκεκριμένες περιστάσεις, κρίνονται επικίνδυνα και τα οποία έχουν ήδη στιγματιστεί (π.χ. πρώην παραβάτες, αποφυλακισμένοι).

Και οι τρεις αυτές κατηγορίες των προληπτικών μέτρων υλοποιούνται μέσα από τις δράσεις αρκετών φορέων, κρατικών ή μη κρατικών. Η αστυνομική επιτήρηση με τη μορφή της περιπολίας, όπως και η εκπαίδευση των αστυνομικών για τη μεταχείριση ευαίσθητων κοινωνικών ομάδων (βλ. παράθεμα στην επόμενη σελίδα) είναι παραδείγματα πρόληψης του εγκλήματος από φορείς του επίσημου κοινωνικού ελέγχου. Συνήθως όμως οι μηχανισμοί καταστολής (αστυνομία) δεν έχουν μεγάλη αποτελεσματικότητα στην προληπτική πολιτική, όσον αφορά κυρίως την πρωτογενή πρόληψη, δη-

λαδή την εφαρμογή μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα (στήριξη της εκπαίδευσης και της επαγγελματικής κατάρτισης, οικιστική αναβάθμιση περιοχών).

«Η βία μέσα στην οικογένεια αποτελεί πρώτιστα καταστρατήγηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Είναι ένα φαινόμενο με δυσμενείς επιπτώσεις σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Επιφέρει αρνητικές συνέπειες στη σωματική και ψυχική υγεία του θύματος, συντελεί στον κοινωνικό αποκλεισμό του, ενώ μπορεί να έχει αρνητικές προεκτάσεις και στα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Οι αστυνομικές υπηρεσίες οφείλουν να εγγυηθούν συνθήκες παρέμβασης ανάλογες με τη σοβαρότητα του φαινομένου. Το αστυνομικό προσωπικό καλείται να εφαρμόζει στην πράξη τις ενδεδειγμένες διαδικασίες χειρισμού περιστατικών βίας στην οικογένεια. Η παρέμβαση της Αστυνομίας έχει ως κεντρικό άξονα την προστασία των θυμάτων βίας, τη διερεύνηση της τέλεσης αξιόποινων πράξεων και τη συλλογή των αποδεικτικών στοιχείων της εγκληματικής συμπεριφοράς για την παραπομπή στη δικαιοσύνη» (Πρόλογος στο εγχειρίδιο της Ελληνικής Αστυνομίας, Η αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας, Τυπογραφείο Ελληνικής Αστυνομίας, Απρίλιος 2005, www.ydt.gr).

Αντίθετα, η εφαρμογή μέτρων κοινωνικού χαρακτήρα από κρατικούς ή τοπικούς κοινωνικούς φορείς μπορεί να είναι αποτελεσματική, ώστε να αντιμετωπιστεί το κακό στη ρίζα του (π.χ. μέτρα στήριξης σε κοινωνικές ομάδες που απειλούνται από τον κοινωνικό αποκλεισμό). Μέτρα που προωθούν την κοινωνική συνοχή και μειώνουν τις αρνητικές επιδράσεις του κοινωνικού αποκλεισμού μιας ομάδας είναι μέτρα πρωτογενούς και δευτερογενούς αντίστοιχα πρόληψης, με τα οποία

μπορεί να επιτευχθεί περιστολή της εγκληματικής δράσης. Επιπλέον, τα μέτρα αυτά μπορεί να ελαχιστοποιήσουν την πιθανότητα στιγματισμού ενός δυνάμει εγκληματία ή ενός αποφυλακισμένου, που προσπαθεί για την ομαλή επανακοινωνικοποίησή του, από την άστοχη συμπεριφορά ενός φορέα του επίσημου κοινωνικού ελέγχου.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η Πολιτεία, οι κοινωνικές οργανώσεις και οι πολίτες ως άτομα μπορούν να δραστηριοποιηθούν σε όλα τα επίπεδα πρόληψης:

- Στο επίπεδο της πρωτογενούς πρόληψης μπορούν να συμβάλουν, για παράδειγμα: η Πολιτεία με την καταπολέμηση της φτώχειας, η κοινωνία των πολιτών (οργανώσεις) με την καταπολέμηση του ρατσισμού και τα άτομα που κατέχουν σημαντικές θέσεις στην κοινωνία με το να μη σπεύδουν να χαρακτηρίζουν συμπεριφορές ως εγκληματικές.

- Στο επίπεδο της δευτερογενούς πρόληψης μπορούν να συμβάλουν: η Πολιτεία με τα προγράμματα η κοινωνία των πολιτών με την καταπολέμηση του ρατσισμού ως προς τη χωροθέτηση των κέντρων απεξάρτησης και οι πολίτες με τον έλεγχο των προκαταλήψεών τους.

- Στο επίπεδο της τριτογενούς πρόληψης μπορούν να συμβάλουν: η Πολιτεία με την κατασκευή ξενώνων για τους αποφυλακισμένους, η κοινωνία των πολιτών με την οργάνωση προγραμμάτων επανένταξης και οι πολίτες (ως εργοδότες) με την πρόσληψη των αποφυλακισμένων στις επιχειρήσεις τους.

Όποιο μέτρο όμως και αν αποφασιστεί να ληφθεί, είναι φανερό ότι η ενεργός συμμετοχή του κοινωνικού συνόλου - ως ατόμων, αλλά και μέσα από θεσμούς όπως το σχολείο και η οικογένεια ή άλλες συλλογικές οργανώσεις - τόσο στη χάραξη όσο και στην άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής είναι ουσιώδης όρος για

την επίτευξη των στόχων της. Εξάλλου το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο είναι αυτό που οργανώνει τη μορφή και το ρυθμό της κοινωνικής συμβίωσης μέσα στην οποία εκδηλώνεται η εγκληματική δράση και άρα είναι αυτό που μπορεί να την αποδιοργανώσει.

Το πιο σημαντικό όμως είναι ότι σε μια δημοκρατική κοινωνία η λήψη μέτρων οποιασδήποτε πολιτικής -και άρα και της προληπτικής αντεγκληματικής- νομιμοποιείται μόνο μέσα από τη στήριξη και τη συμμετοχή του κοινωνικού συνόλου. Αν δεν υφίσταται αυτή η προϋπόθεση, τότε οποιοσδήποτε φορέας (κρατικός ή ιδιωτικός) λαμβάνει τέτοια μέτρα, ανεξάρτητα από τις προθέσεις του, στην ουσία ασκεί επιβολή και όχι πολιτική υπέρ της συνοχής της κοινωνίας και της πρόληψης της εγκληματικότητας.

«Τι κάνουμε όταν διαπιστώσουμε ότι ένας μαθητής κινδυνεύει να εκδηλώσει επιθετική συμπεριφορά;

- Δεν αντιδρούμε με επιθετικότητα.
- Παρατηρούμε αν το πρόβλημα εμφανίζεται με πολλαπλές μορφές.
- Εξετάζουμε τη συμπεριφορά σε σχέση με άλλους παράγοντες.
- Εξετάζουμε τους παράγοντες σε εξελικτική προοπτική.
- Δεν ξεχνούμε ότι υπάρχει πραγματικός κίνδυνος παρερμηνείας.
- Δεν ξεχνούμε ότι βασική αρχή της αποτελεσματικότητας του σχολείου είναι ότι αναγνωρίζει σε κάθε παιδί τη δυνατότητα να ξεπερνάει δύσκολες καταστάσεις και να ελέγχει αρνητικά συναισθήματα και συμπεριφορές.

• **Αν δεν υπάρχει άμεσος κίνδυνος:**

Ζητούμε τη βοήθεια σχολικού ψυχολόγου, ειδικού δασκάλου ή άλλου ειδικού. Αυτός αναλαμβάνει την ευθύνη για ό,τι χρειάζεται να γίνει.

• **Αν εκτιμηθεί ότι το πρόβλημα είναι σοβαρό:**

Ενημερώνονται με εχεμύθεια αμέσως οι γονείς και ζητούμε τη συνεργασία τους, αν χρειάζονται παρεμβάσεις που αφορούν το παιδί

• **Αν ένα παιδί βρεθεί εκτός ελέγχου και απειλείται ή τίθεται σε κίνδυνο η ζωή του ή η ζωή άλλων ατόμων:**

1. Ειδοποιούμε επείγοντως τη διοίκηση του σχολείου και το σχολικό ψυχολόγο, το σύμβουλο, τους γονείς.
2. Αποφεύγουμε αυταρχικές αντιδράσεις, επιθετικές κινήσεις, απειλές.
3. Προσεγγίζουν το παιδί μόνον άτομα που μπορούν να το ηρεμήσουν, επικοινωνώντας μαζί του με ανοιχτές ερωτήσεις».

Πηγή: Π. Χηνάς και Κ. Χρυσ αφίδης, Επιθετικότητα στο στο σχολείο, ΥΠΕΠΘ, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Αθήνα 2000.

Εικ.9.8 Παραδείγματα δευτερογενούς πρόληψης: εργαστήρια χειροποίητου κοσμήματος και φωτογραφίας για ανεξαρτημένα άτομα (Φωτογραφικό Αρχείο του Εξειδικευμένου Κέντρου Κοινωνικής και Επαγγελματικής Ένταξης του ΟΚΑΝΑ).

Ερωτήσεις

1. Πώς ορίζει η επιστήμη της κοινωνιολογίας το έγκλημα;
2. Τι ονομάζουμε παραβατικότητα;
3. Πώς κατανοείτε την άποψη «το έγκλημα γεννιέται με την κοινωνία και μεταβάλλεται όταν μεταβάλλεται κι αυτή»;
4. Να αναφέρετε τους τύπους των εγκλημάτων.
5. Ποιες παρατηρήσεις μπορείτε να κάνετε για την εγκληματικότητα στην Ελλάδα με βάση τα στοιχεία του πίνακα 9.1;
6. Τι ονομάζουμε «σκοτεινό αριθμό εγκληματικότητας»;
7. Τι είναι η παραβατικότητα των νέων και πώς καταγράφεται από τα Μ.Μ.Ε.;
8. Τι αναφέρει ο Λομπρόζο για τον εγκληματία;
9. Τι αναφέρει ο Ντυρκέμ για την εμφάνιση της αποκλίνοιας συμπεριφοράς στις βιομηχανικές κοινωνίες;
10. Ποια είναι η άποψη του Μέρτον για την παρέκκλιση και την εγκληματικότητα; Ποιοι από τους πέντε τύπους συμπεριφοράς συνιστούν εγκλήματα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία;
11. Πώς αιτιολογεί την αποκλίνοια συμπεριφορά η σχολή του Σικάγου;
12. Τι αναφέρουν οι θεωρίες της σύγκρουσης για την αποκλίνοια συμπεριφορά; (επιγραμματικά).
13. Ποια είναι, συνοπτικά, η θεωρία του χαρακτηρισμού ή της ετικέτας;
14. Τι υποστηρίζουν οι μαρξιστικές θεωρίες της σύγκρουσης για την εγκληματικότητα;
15. Τι ονομάζουμε αντεγκληματική πολιτική;
16. Τι σημαίνει πρόληψη της παραβατικής πράξης;
17. Τι είναι η καταστολή του εγκλήματος;
18. Πώς ορίζουμε την κοινωνική επανένταξη;

19. Πότε εμφανίζεται για πρώτη φορά η ποινή στέρησης της ελευθερίας σε κλειστό ίδρυμα (φυλακή);
20. Κατά τη γνώμη σας επιτυγχάνεται ο επιθυμητός σωφρονισμός με το θεσμό της φυλακής;
21. Σε τι αναφέρεται ο όρος «ιδρυματοποίηση»;
22. Ποιες είναι οι πολιτικές πρόληψης της παραβατικότητας;
23. Ποια μπορεί να είναι η συμβολή της Πολιτείας, των κοινωνικών οργανώσεων και των πολιτών στο επίπεδο πρόληψης της παραβατικότητας;

10. ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ, ΔΙΑΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ

- Ετερότητα και υποκοουλτούρες στην ελληνική κοινωνία
- Μετακινήσεις πληθυσμών: μετανάστευση, παλιννόστηση και προσφυγιά
- Πολιτισμικές ομάδες και μειονότητες
- Προκατάληψη και ρατσισμός: αίτια και συνέπειες
- Πόλεμος, τρομοκρατία: αίτια και συνέπειες
- Αντιμετώπιση της προκατάληψης και της οργανωμένης βίας

Εισαγωγή

Ο πολιτισμός ορίζεται ως ένα σύνολο από τεχνολογικά επιτεύγματα, πρακτικές, στάσεις, αξίες, συμπεριφορές και κώδικες (γλωσσικούς και εξωγλωσσικούς). Δεν υπάρχει επομένως κοινωνία χωρίς πολιτισμό. Εξάλλου ο πολιτισμός δε βρίσκεται μόνο μέσα στις πινακοθήκες και στα μουσεία, βρίσκεται και στο παζάρι, στο ορεινό φυλάκιο, ακόμη και στη στάνη. Ο πολιτισμός είναι στην ουσία έννοιες, οι οποίες αλλάζουν από κοινωνία σε κοινωνία, και με βάση αυτές οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται, για παράδειγμα, μια προσβολή και πώς να απαντήσουν σε αυτήν, κατανοούν τα νεύματα, τις χειρονομίες και αναγνωρίζουν ό,τι είναι πολιτισμικά οικείο (λ.χ. η παλάμη με ανοικτά τα πέντε δάκτυλα έχει συγκεκριμένη σημασία για τους Έλληνες αλλά όχι για τους υπόλοιπους λαούς).

10.1. Ετερότητα, πολιτισμικές διαφορές και υποκειμ- τούρες στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία

Το παρελθόν και το παρόν των πολιτισμών είναι, μεταξύ άλλων, μια συνεχής σειρά αμοιβαίων δανείων. Τα δάνεια αυτά αφορούν:

- Εφευρέσεις όπως το τηλέφωνο, που κατασκευάστηκε στην Αμερική το 1876 από τον Α. Μπελ (Bell Alexander Graham) και διαδόθηκε σε όλο τον κόσμο.

- Χρηστικά αντικείμενα όπως το πιάτο, που κατασκευάστηκε στην Κίνα και χρησιμοποιείται σχεδόν παντού.

- Τροφές όπως η πατάτα, που καλλιεργήθηκε από τους Ινδιάνους και μεταφέρθηκε σε όλο τον κόσμο.

- Λέξεις όπως οι ελληνικοί ιατρικοί, φιλοσοφικοί και πολιτικοί όροι, που δανείστηκαν όλες οι λατινογενείς γλώσσες (π.χ. καρδιολογία-cardiology, ηθική-ethics,

δημοκρατία-democracy, μαθηματικά-mathematics κτλ.) κ.ά.

Η διάδοση των τεχνολογικών επιτευγμάτων και των συνηθειών άλλων λαών σε μια κοινωνία έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία ενός κράτους πολιτισμικών στοιχείων των οποίων την αρχική προέλευση είναι δύσκολο να αναγνωρίσουμε. Ωστόσο, κάθε κοινωνία αφομοιώνει τα πολιτισμικά δάνεια με το δικό της τρόπο και σύμφωνα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τις ανάγκες της.

Αν και υπάρχουν κοινές διαδικασίες και λειτουργίες ανάμεσα στις κοινωνίες (οικουμενική διάσταση του πολιτισμού) όπως η ανατροφή και η κοινωνικοποίηση των παιδιών (π.χ. οικογένεια), η προστασία των μελών της (π.χ. κοινωνικός έλεγχος, πολιτικό σύστημα), η προσαρμογή στο φυσικό περιβάλλον (π.χ. επιστήμη, τεχνολογία), η σχέση με το άγνωστο και την αβεβαιότητα (π.χ. θρησκεία), εντούτοις κάθε κοινωνία οργανώνει και εκφράζει τις προαναφερόμενες λειτουργίες με το δικό της τρόπο.

Κάθε κοινωνία λοιπόν δημιουργεί το δικό της πολιτισμό με βάση τα γεωγραφικά, τα κοινωνικά, τα πολιτικά, τα οικονομικά, τα λαογραφικά και τα ιστορικά δεδομένα της αλλά και με βάση τις επιρροές (δάνεια) που έχει δεχτεί.

Πάντως, οι περισσότερες κοινωνίες δε χαρακτηρίζονται από πολιτισμική ομοιογένεια. Οι κοινωνικές ομάδες ή οι κοινωνικές κατηγορίες (π.χ. νέοι/ ηλικιωμένοι, άνδρες/γυναίκες, ορθόδοξοι/μουσουλμάνοι, ημεδαποί/ αλλοδαποί κτλ.) που συγκροτούν μια κοινωνία έχουν τα ιδιαίτερα πολιτισμικά στοιχεία τους (υποπολιτισμός) τα οποία συνθέτουν την πολιτισμική ιδιαιτερότητα της κοινωνίας.

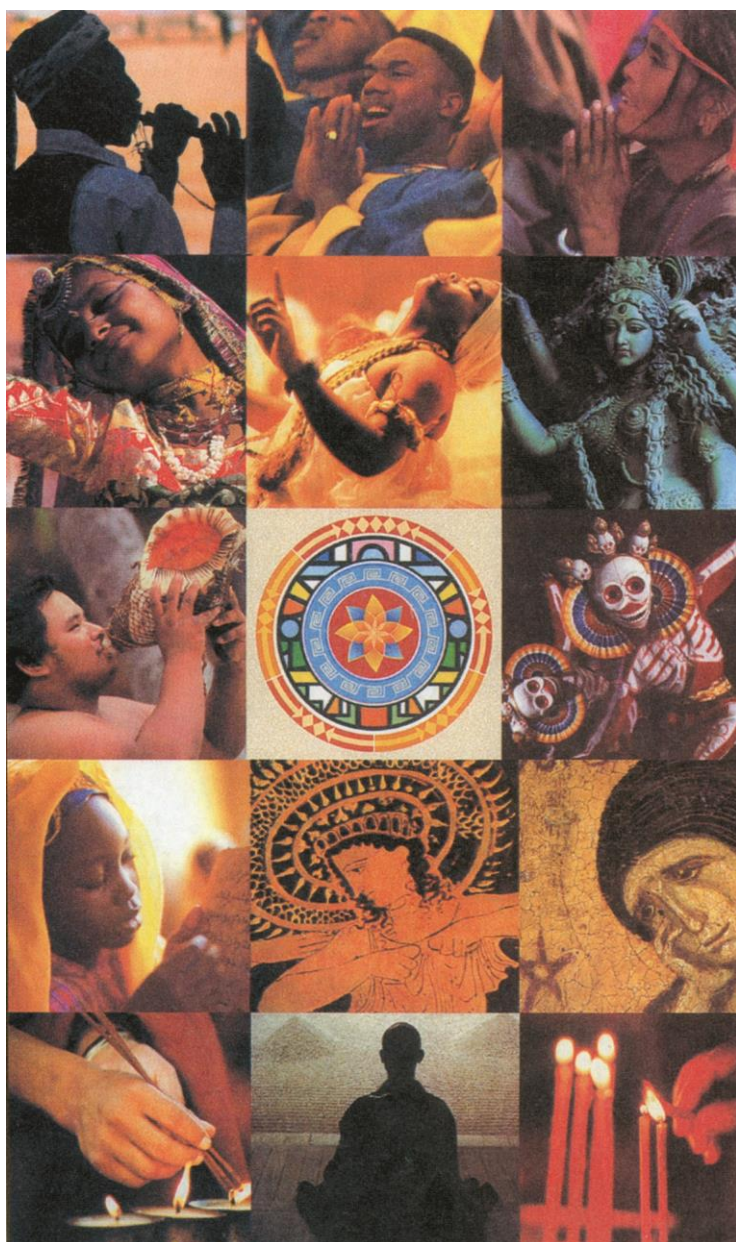
Υποπολιτισμός ή υποκουλτούρα είναι τμήμα του κυρίαρχου πολιτισμού μιας κοινωνίας, το οποίο διαφο-

ροποιείται ως προς ορισμένες αξίες, κανόνες, πρότυπα συμπεριφοράς ή σύμβολα που χρησιμοποιεί. Για την κοινωνιολογία ο όρος «υποπολιτισμός» προσδιορίζει διαφορετικά κοινωνικά φαινόμενα και δεν έχει αξιολογική σημασία το «υπο» του όρου δε σημαίνει υποτίμηση ή κατωτερότητα, αλλά την ύπαρξη μιας υποομάδας εντός της κοινωνίας με διαφορετικές κοινωνικές αξίες, διαφορετικό τρόπο ζωής και διαφορετική γλώσσα (π.χ. οι Τσιγγάνοι στην Ελλάδα, ομάδες νέων με διαφορετική αμφίεση και διαφορετικό γλωσσικό κώδικα κτλ.). Ωστόσο, οι υποομάδες σε μια κοινωνία είναι ευάλωτες στην άνιση μεταχείριση και στην εκμετάλλευση, με αποτέλεσμα η ενσωμάτωσή τους στο κοινωνικό σύνολο να συναντά εμπόδια, προερχόμενα είτε από τις ίδιες είτε από το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον.

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΕΝΟΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΥ

«...Ο τυπικός σημερινός Αμερικανός πολίτης σηκώνεται από το κρεβάτι του που είναι φτιαγμένο πάνω σε ένα μοντέλο που προέρχεται από την **Εγγύς Ανατολή** και τροποποιήθηκε στη **Β. Ευρώπη**, πριν μεταφερθεί στην Αμερική. Πηγαίνοντας για πρόγευμα σταματάει να αγοράσει μια εφημερίδα πληρώνοντας με νομίσματα που είναι μια αρχαία εφεύρεση της **Λυδίας**... Το πιάτο του είναι ένα είδος αγγειοπλαστικής που εφευρέθηκε στην **Κίνα**. Το μαχαίρι του είναι από αστάλι, ένα μεταλλικό κράμα που πρωτοφτιάχτηκε στη **Ν. Ινδία**, το πιρούνι του, μια μεσαιωνική **ιταλική** εφεύρεση, και το κουτάλι του, ένα παράγωγο ενός **ρωμαϊκού** πρωτοτύπου... Έπειτα παίρνει τον καφέ του, ένα προϊόν από ένα φυτό της **Αβυσσηνίας**, με κρέμα και ζάχαρη. Όταν ο φίλος μας έχει τελειώσει το φαγητό, του, κάθεται αναπαυτικά στην καρέκλα του, για να

καπνίσει, που είναι μια ινδιανοαμερικάνικη συνήθεια, για να απολαύσει καπνίζοντας το προϊόν ενός φυτού που εγκλιματίστηκε στη Βραζιλία... Ενώ καπνίζει, διαβάζει τις ειδήσεις της ημέρας, καταχωρημένες στον τύπο με στοιχεία που εφευρέθηκαν στη Γερμανία. Καθώς απορροφάται με τις περιγραφές των ξένων προβλημάτων - κι αν είναι ένας καλός συντηρητικός πολίτης- ευχαριστεί μια εβραϊκή θεότητα στην ινδο-ευρωπαϊκή γλώσσα για το ότι γεννήθηκε 100% γνήσιος Αμερικάνος...» (Λ. Σταυριανού, 1985:24-25).

Εικ.10.1

Πολιτισμικός πλουραλισμός: ποικίλες εκδηλώσεις θρησκευτικού συναισθήματος (Ιερές μουσικές, εκδ. Πολιτιστικής Ολυμπιάδας Υπουργείου Πολιτισμού, οπισθόφυλλο, 2003).

10.1.1 Μετακινήσεις πληθυσμών (μετανάστευση - παλιννόστηση)

Η μετακίνηση πληθυσμιακών ομάδων από τη χώρα καταγωγής τους σε μια άλλη, που πραγματοποιείται για οικονομικούς, κοινωνικούς και πολιτικούς λόγους, λέγεται **μετανάστευση**. «...Για χιλιάδες χρόνια οι άνθρωποι μετακινούνται μέσα στο χώρο και στο χρόνο με την παρότρυνση να γλιτώσουν από τον υπερπληθυσμό ή την έλλειψη αποθεμάτων της γης, τη φτώχεια και τις καταπιεστικές κοινωνίες ή κυβερνήσεις ή ελκυσόμενοι από νέες ευκαιρίες, υλικές αποδοχές και την ευκαιρία να διατηρήσουν έναν παλιό τρόπο ζωής ή να αναπτύξουν έναν καινούργιο...» (Ι. Ψημμένος, 1999:48).

Η μετανάστευση αποτελεί έναν από τους παράγοντες που προσδιορίζουν τις σημερινές κοινωνίες ως **πολυπολιτισμικές**. Πολυπολιτισμικότητα σημαίνει συνύπαρξη πολλών διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων στο πλαίσιο μιας χώρας (δηλαδή ομάδων μεταναστών ή διαφορετικών εθνοτικών ομάδων).

Εικ.10.2α
Πλανόδια
έμπορος
ρόμικης
καταγωγής
(Φωτογραφικό
αρχείο Ι.
Γεωργίου)

Οι περισσότερες δυτικές κοινωνίες του 20ού αιώνα, ιδιαίτερα αυτές που χαρακτηρίζονται ως αναπτυσσόμενες, έχουν δεχτεί ή δέχονται ακόμη κύματα μεταναστών, δηλαδή ατόμων που λόγω των δύσκολων οικονομικο-κοινωνικών συνθηκών στη χώρα τους μετακινούνται σε μια άλλη χώρα προκειμένου να πετύχουν καλύτερους όρους ζωής. Τα άτομα αυτά ονομάζονται **οικονομικοί μετανάστες**. Από την άλλη πλευρά, τα άτομα τα οποία εγκαταλείπουν τη χώρα τους λόγω των πολιτικών διώξεων που υφίστανται σ' αυτήν ονομάζονται **πολιτικοί πρόσφυγες**.

Εικ.10.2β

Ομάδα πανκ-ρόκερς (εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα Ι: Άνθρωπος - Κοινωνία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, 2001) έμπορος ρόμικης καταγωγής (Φωτογραφικό αρχείο Ι. Γεωργίου).

Η Ελλάδα έως πρόσφατα υπήρξε πηγή φτηνών εργατικών χεριών για πολλές χώρες. Συγκεκριμένα, στις αρχές του 20ού αιώνα 400.000 Έλληνες μετανάστευσαν σε υπερπόντιες χώρες (κυρίως στις Η.ΠΑ), ενώ μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και ιδιαίτερα στο διάστημα 1955-1977, 1.200.000 άτομα μετακινήθηκαν κυρίως προς τη Δυτική Ευρώπη και δευτερευόντως προς τις υπερπόντιες χώρες. Οι αιτίες που οδήγησαν τους Έλληνες στη μετανάστευση ήταν κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές, όπως η φτώχεια, η εμφύλια σύγκρουση και η απουσία βιομηχανικής δραστηριότητας στη χώρα.

Εικ.10.3β

Νήσος Ellis, Νέα Υόρκη:
κέντρο υποδοχής και «δια-
λογής» μεταναστών
(A. Novotny, *Strangers at
the door*, Bantam
Pathfinder, 1971).

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα η Ελλάδα δεν έστειλε μόνο μετανάστες σε άλλες χώρες, αλλά δέχτηκε και κύματα Ελλήνων της διασποράς (παλιννοστούντες, επαναπατρισθέντες) τόσο από τις υπερπόντιες όσο και από τις ευρωπαϊκές χώρες. Για παράδειγμα, μπορούμε να αναφέρουμε τους Έλληνες της Αμερικής που επέστρεψαν στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1920 λόγω της οικονομικής κρίσης ή τους Έλληνες μετανάστες που επέστρεψαν από τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης και ειδικότερα από τη Γερμανία μετά την πετρελαϊκή κρίση του 1973. Τέλος, να επισημάνουμε τον επαναπατρισμό Ελλήνων Ποντίων από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης μετά τη διάλυσή της (1989).

Η εκούσια επιστροφή των Ελλήνων μεταναστών/ομογενών στη χώρα γέννησης/καταγωγής ονομάζεται παλιννόστηση. Το πιο πρόσφατο αλλά σταδιακό κύμα παλιννόστησης πραγματοποιήθηκε μετά την οικονομική κρίση του 1973 στη Δυτική Ευρώπη και μέχρι το 1985, με την επάνοδο 600.000 και πάνω ατόμων (βλ. πίνακα 10.1 σελ. 54-55).

Πίνακας 10.1 Ποσοστιαία κατανομή Ελλήνων παλιννοστούντων κατά χώρα αποδημίας και περίοδο άφιξης

Χώρα αποδημίας	Περίοδος άφιξης			Σύνολο 1971-85	
	1971-75	1976-80	1981-85	%	Αριθμός
ΟΔΓ*	37,6	42,0	20,4	100,00	270.583
Η.Π.Α.	21,6	38,8	39,6	100,00	64.288
Αυστραλία	38,4	33,6	27,9	100,00	42.060
Καναδάς	27,4	39,5	33,1	100,00	32.133
Βέλγιο	28,1	39,5	32,5	100,00	9.213
Ιταλία	16,9	35,8	47,2	100,00	23.636
Λοιπές χώρες Ε.Ο.Κ.	27,4	31,3	41,3	100,00	39.747
Σουηδία	25,6	40,9	33,5	100,00	9.850
Λοιπές Χώρες Δ. Ευρώπης	39,6	32,9	27,5	100,00	8.922
Βουλγαρία	3,5	48,0	48,5	100,00	3.575
Ε.Σ.Σ.Δ.	18,1	67,0	14,9	100,00	13.572

* Ομοσπονδιακή Δημοκρατία Γερμανίας

Ρουμανία	9,1	30,0	60,9	100,00	6.924
Λοιπές χώρες Α. Ευρώπης	6,5	45,4	48,1	100,00	9.956
Νοτιοαφρικάνικη Ένωση	33,7	44,2	22,1	100,00	9.238
Κύπρος	35,8	25,2	39,1	100,00	18.683
Σαουδική Αραβία	2,3	33,4	64,3	100,00	7.067
Τουρκία	47,1	36,2	16,8	100,00	15.898
Λοιπές χώρες	29,00	34,00	37,00	100,00	31.605
Σύνολο	31,5	39,3	29,2	100,00	616.950

Πηγή: Ν. Πετρόπουλος (1992:54-55).

ΜΑΡΤΥΡΙΑ ΕΛΛΗΝΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΗ

«Σου τόπα και πρωτύτερα, εγώ στα πρόβατα ήμουνα και ευχαριστημένος...αν είχα δικά μου και είχα και χωράφια να τα βόσκω. Γιατί, να ξέρεις, η γεωργική δουλειά αφήνει άμα έχεις στρέμματα. Εγώ έχω σκοτούρες, άμα έχεις σκοτούρες πώς να μάθεις γράμματα, γλώσσα που λένε και άμα δε ξέρεις γλώσσα πώς να καταλάβεις τι σου λένε, πώς να μάθεις τέχνη;... όχι δεν είμαι ειδικευμένος. Για να γίνεις, πρέπει να πας σε σεμινάρια ή στη σχολή... Δεν τόχω σκοπό να γυρίσω στην Ελλάδα, εκτός και μας διώξουν. Ναι, πάντα δούλευα σε μεγάλα εργοστάσια. Στην αρχή πήγα στην OPEL, ύστερα στη Στουτγκάρδη σε μια μεγάλη φίρμα και από πέρυσι που ήρθε κι ο αδελφός μου είμαι εδώ στη MAN...» (Γ.Ζ. Ματζουράνη, 1974:99)

Εικ.10.3α Λιμάνι Καστελόριζου, 1938: αποχαιρετισμός αυτών που φεύγουν για την Αυστραλία («Υπερωκεάνιο και Μετανάστευση» στο «Επτά Ημέρες»,

Καθημερινή, 15-12-1996).

Τα διάφορα κύματα παλιννόστησης ή επαναπατρισμού των Ελλήνων συνέβαλαν στην αύξηση του πληθυσμού της χώρας. Παράλληλα, οι παλιννοστούντες, ως φορείς νέων πολιτισμικών στοιχείων, συντέλεσαν στην

πολιτισμική ποικιλία της ελληνικής κοινωνίας και στην εμφάνιση νέων υποπολιτισμικών ομάδων.

α. Μετανάστες στην Ελλάδα. Η Ελλάδα από χώρα εξαγωγής μεταναστών μέχρι το 1970 εξελίχτηκε σε χώρα υποδοχής μεταναστών τα τελευταία 30 χρόνια. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 πραγματοποιείται η είσοδος των οικονομικών μεταναστών στην Ελλάδα και κορυφώνεται τη δεκαετία του 1990.

Ο αριθμός των αλλοδαπών που κατοικούν στην Ελλάδα δεν μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια, γιατί δεν έχουν όλοι κάρτα παραμονής. Τα επίσημα στοιχεία της απογραφής του 2001 ανεβάζουν τους αλλοδαπούς στην Ελλάδα σε 762.151 άτομα. Σημειώνεται ότι ο αριθμός αυτός περιλαμβάνει όλους τους αλλοδαπούς (από υπερπόντιες χώρες, βαλκανικές χώρες, κ.ά.). Ο πραγματικός συνολικός αριθμός των οικονομικών μεταναστών από τρίτες χώρες, εκτός Ε.Ε., υπολογίζεται ότι ανέρχεται σε 1.000.000 περίπου, εκ των οποίων περισσότεροι από τους μισούς είναι νόμιμοι και οι υπόλοιποι παράνομοι (χωρίς κάρτα παραμονής και εργασίας).

Η πολιτισμική ποικιλία, χαρακτηριστικό όλων των αναπτυσσόμενων χωρών, είναι ιδιαίτερα αισθητή και στην Ελλάδα: Αλβανοί, Πακιστανοί, Ινδοί, Αφγανοί, Ιρακινοί, Κούρδοι, Πολωνοί, Βούλγαροι, Ρώσοι, Γεωργιανοί αποτελούν μερικές μόνο από τις ομάδες μεταναστών που φιλοξενεί η χώρα. Σε αυτούς οφείλεται ένα μεγάλο μέρος της ανάπτυξης που παρουσιάζει η Ελλάδα, όπως άλλωστε στους Έλληνες μετανάστες οφειλόταν ένα μέρος της ανάπτυξης της μεταπολεμικής Γερμανίας.

Το φαινόμενο της μετανάστευσης συναντάται σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, ενώ προβλήματα εμφανίζονται, όταν ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών εξαναγκάζεται να ζει και να εργάζεται στο περιθώριο της κοινωνίας, παράνομα, καθώς είναι εξαιρετικά αργές οι διαδικασίες νομιμοποίησής τους (παραμονή και εργασία). Οι

οικονομικοί μετανάστες στη χώρα μας απασχολούνται κυρίως ως ανειδίκευτοι εργάτες στη βιομηχανία, στις κατασκευές και στον αγροτικό τομέα, αλλά και ως οικιακοί βοηθοί.

Πίνακας 10.2. Αλλοδαποί στην Ελλάδα κατά υπηκοότητα

Υπηκοότητα	Σύνολο	%
Αλβανοί	438.036	57,47
Βούλγαροι	35.104	4,61
Γεωργιανοί	22.875	3,00
Ρουμάνοι	21.994	2,89
Αμερικανοί	18.140	2,38
Ρώσοι	17.535	2,30
Κύπριοι	17.426	2,29
Άγγλοι	13.196	1,73
Γερμανοί	11.086	1,55
Πακιστανοί	11.130	1,15
Αυστραλοί	8.767	1,15
Τούρκοι	7.881	1,03
Αρμένιοι	7.742	1,02
Αιγύπτιοι	7.448	0,98
Ινδοί	7.216	0,95
Ιρακινοί	6.936	0,91
Φιλιππινέζοι	6.478	0,85
Καναδοί	6.049	0,79
Ιταλοί	5.825	0,76
Μολδαβοί	5.716	0,75
Άλλοι (199 Υπηκοότητες)	84.891	11,13
Σύνολο	762.191	100,0

Πηγή: Ε.Σ.Υ.Ε., Απογραφή πληθυσμού, (Μάρτιος 2001)

**«Από την Παγώνα του '60 στην Ιλόνια του 2004
Μαρτυρία της Αμπίνας από τις Φιλιππίνες, εσωτερι-
κής οικιακής βοηθού**

Ο άσπρος σίφουνας, αυτή ήμουν. Έπρεπε να ξυπνάω στις 6 το πρωί για να φτιάξω πρωινό στα παιδιά πριν πάνε στο σχολείο, να ξαναφτιάξω πρωινό στις 7.30 για τον κύριο και στις 8.30 για την κυρία. Στη συνέχεια, να βγάλω το σκύλο βόλτα, να βγω για τα ψώνια, να επιστρέψω για να κάνω τις δουλειές του σπιτιού, να κάνω παρέα στη γιαγιά και να μαγειρέψω το μεσημεριανό. Μετά το φαγητό, είχα περίπου μιάμιση ώρα ξεκούρασης, αλλά σχεδόν πάντα κάτι προέκυπτε και το απόγευμα πάλι τα ίδια. Η τραγωδία ήταν όταν έκαναν δεξιώσεις, έπρεπε να πηγαινοέρχομαι συνέχεια μην τυχόν και λείψει από τον μπουφέ καναπεδάκι... Τότε κοιμόμουν γύρω στις 4, για να σηκωθώ πάλι στις 6... Ευτυχώς, γλίτωσα. Αυτό που όλοι ζητούσαν από μένα ήταν να κάνω τα πάντα και παράλληλα να είναι σαν να μην υπάρχω. Ε, αυτό δεν γίνεται!» (Εφημερίδα Καθημερινή, 24/10/2004)

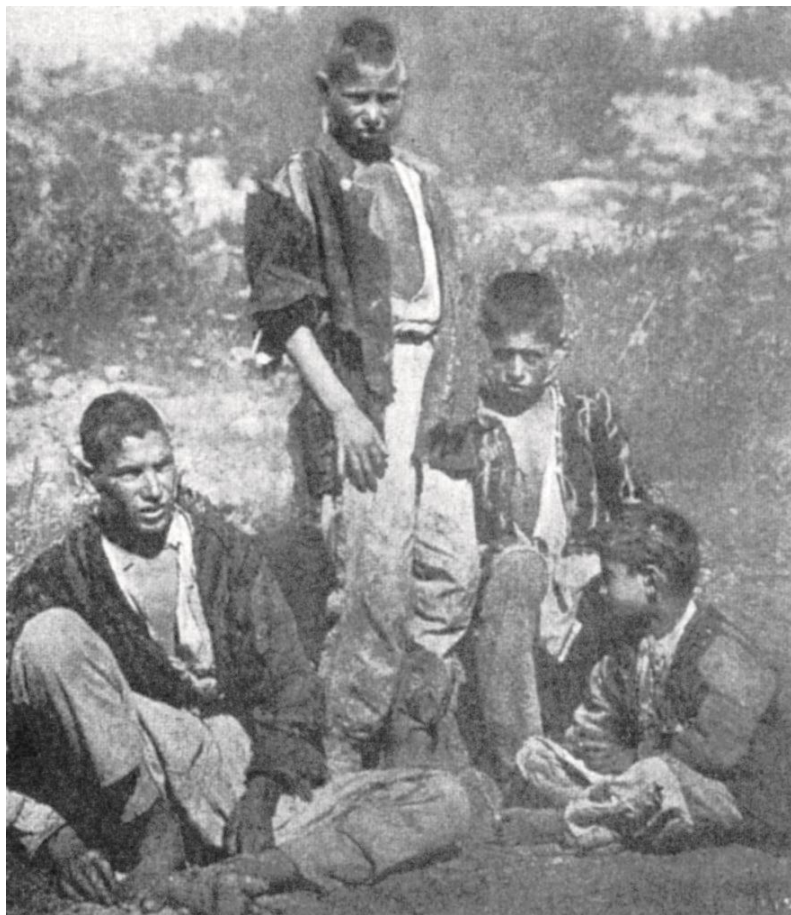
Εικ.10.4

Διαδήλωση μεταναστών στην Αθήνα στο πλαίσιο της Πανευρωπαϊκής Ημέρας Αντιρατσιστικής Δράσης με αίτημα τη νομιμοποίησή τους (Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1779-2000, εκδ. Ελληνι-

κά Γράμματα, 2004)

β. Πολιτικοί πρόσφυγες. Εκτός από τους οικονομικούς μετανάστες υπάρχουν και οι πρόσφυγες. Τι σημαίνει ο όρος «πρόσφυγας»; Στην ελληνική συνείδηση ο όρος έχει συνδεθεί κυρίως με τη μικρασιατική καταστροφή (1922), κατά την οποία 1,2 εκατομμύρια Έλληνες εκτοπίστηκαν βίαια από τις εστίες τους και εγκαταστάθηκαν σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας.

Σήμερα ο όρος «πρόσφυγας», σύμφωνα με τη Σύμβαση του Ο.Η.Ε. (1951), όπως αυτή τροποποιήθηκε το 1969, «εφαρμόζεται σε όλους όσους, εξαιτίας εξωτερικών επιθέσεων, κατοχής, ξένης κυριαρχίας ή γεγονότων που διαταράσσουν τη δημόσια τάξη σε οποιοδήποτε μέρος ή σε ολόκληρη τη χώρα προέλευσης... είναι αναγκασμένοι να εγκαταλείψουν το συνήθη τόπο διαμονής τους, για να βρουν καταφύγιο σε μια άλλη χώρα, εκτός από αυτήν της προέλευσης ή ιθαγένειάς τους» (Υπατη Αρμοστεία του Οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών για τους πρόσφυγες, UNHCR, 1998:78).

Εικ.10.5β
Παιδιά σε προσφυγικό καταυλισμό της Καισαριανής το 1925. Φωτογραφία της Νέλλης (φωτογραφικό αρχείο Μουσείου Μπενάκη).

Εικ.10.5α Καταυλισμός μικρασιατών προσφύγων στην Αθήνα (Θησείο) (Thomas Spelios, Pictorial History of Greece, Crown Publishers, Inc., New York, 1967).

Εικ.10.6 Κούρδοι πρόσφυγες (1991) (Εγκυκλοπαίδεια Grand Larousse, Ενότητα Ι: Άνθρωπος- κοινωνία, Ελληνικά Γράμματα, 2001).

Με βάση λοιπόν τα στοιχεία της Ύπατης Αρμοστείας του Ο.Η.Ε. για τους πρόσφυγες, εκατομμύρια άνθρωποι αναγκάζονται να εγκαταλείψουν τις χώρες τους εξαιτίας ρατσιστικών βιαιοτήτων, εμφύλιων πολέμων, ξένης κατοχής ή διώξεων που υφίστανται για τις διαφορε-

τικές ιδεολογικές ή θρησκευτικές τους πεποιθήσεις. Με την εγκατάστασή τους στη χώρα υποδοχής οι άνθρωποι αυτοί ζητούν πολιτικό άσυλο, που σημαίνει τη δυνατότητα να παραμείνουν υπό ειδικούς όρους στη χώρα όπου βρήκαν καταφύγιο, αφού στη δική τους χώρα απειλείται η ζωή τους.

Τα μεταναστευτικά και προσφυγικά ρεύματα που δημιουργούνται αφορούν πλέον όλα τα κράτη και αποκαλύπτουν τις δυσκολίες επιβίωσης για πολλούς λαούς στον κόσμο. Σύμφωνα με εκτιμήσεις του Ο.Η.Ε., το 2000 ο αριθμός των ατόμων που ζούσαν σε ξένες χώρες έφτανε τα 50 εκατομμύρια. Από αυτά υπολογίζεται ότι τα 9/10 μετανάστευσαν για οικονομικούς λόγους και το 1/10 για πολιτικούς λόγους, συνήθως εξαιτίας μιας ένοπλης σύγκρουσης.

Η Ελλάδα βρίσκεται στην τελευταία θέση ανάμεσα στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης με το χαμηλότερο ποσοστό χορήγησης πολιτικού ασύλου στους πρόσφυγες. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 2003 δόθηκε πολιτικό άσυλο μόνο σε τρία άτομα, σε σύνολο 8.178 αιτήσεων.

Η μετακίνηση των πληθυσμών συνδέεται με διάφορα ζητήματα που αφορούν τα δικαιώματα των μεταναστών, αλλά και τους τρόπους αλληλεπίδρασης των διάφορων πολιτισμικών ομάδων με την κυρίαρχη εθνική ομάδα της χώρας υποδοχής. Σε κάθε χώρα εφαρμόστηκαν διαφορετικές πολιτικές, οι οποίες δε συνέβαλαν πάντα στην ομαλή συνύπαρξη μεταναστών ή προσφύγων με τον αυτόχθονα πληθυσμό. Θα αναφερθούμε στη συνέχεια σε τρεις μεταναστευτικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν μεταπολεμικά σε χώρες της Ε.Ε.:

- Η πολιτική γκασταρμπάιτερ (*gastarbeiter*) αντιμετωπίζει τους μετανάστες ως φιλοξενούμενους εργάτες, που ζουν συνήθως στο περιθώριο της κοινωνίας και αναλαμβάνουν να διεκπεραιώσουν εργασίες για τις

οποίες δε δείχνουν προτίμηση οι ντόπιοι εργαζόμενοι.

- Η πολιτική της αφομοίωσης στηρίζεται στην ιδέα ενός ομοιογενούς πολιτισμού, γι' αυτό και επιδιώκει ουσιαστικά την ενσωμάτωση των ξένων πολιτισμικών στοιχείων στον κυρίαρχο εθνικό κορμό. Ορίζεται ως η διαδικασία μέσω της οποίας τα άτομα διαφορετικής εθνικής προέλευσης συγχωνεύονται σε μια κυρίαρχη εθνικά και πολιτισμικά ομάδα στην οποία εντάσσονται. Οι διάφορες μεταναστευτικές ομάδες εξαναγκάζονται έτσι να αποποιηθούν τη διαφορετικότητά τους, ώστε να μπορούν να συμμετέχουν ισοδύναμα στη διαμόρφωση της κοινωνίας.

- Η πολιτική της ένταξης ενισχύει τον πολιτισμικό πλουραλισμό. Στηρίζεται στην αρχή της ισότητας ευκαιριών στον οικονομικό, τον εκπαιδευτικό, τον πολιτικό και το νομικό τομέα. Παράλληλα, η κυρίαρχη ομάδα όχι μόνο αποδέχεται τη διαφορετικότητα των μεταναστών, αλλά και επιδιώκει τη διατήρηση των πολιτισμικών τους στοιχείων που αφορούν τις θρησκευτικές πεποιθήσεις, τη γλώσσα καταγωγής, τα ήθη και τα έθιμα. Η πολιτική της ένταξης στοχεύει στη δημιουργία μιας πολιτισμικά αρμονικής και ισόνομης κοινωνίας.

Όλες αυτές οι πολιτικές και τα προβλήματα που τις συνοδεύουν τόσο για τους ίδιους τους μετανάστες όσο και για τις χώρες υποδοχής ενδεχομένως να ήταν περιττές αν είχαν αναπτυχθεί οι χώρες του Τρίτου Κόσμου, αστείρευτη πηγή μεταναστών. Η οικονομική ανάπτυξη θα ήταν η λύση για πολλούς ανθρώπους που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις πατρίδες τους και να αναζητήσουν σε ξένους τόπους μια καλύτερη ζωή.

Τέλος, θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι πολιτισμικές διαφορές μπορεί να ενυπάρχουν σε μια κοινωνία και δε σχετίζονται μόνο με τους μετανάστες, τους παλιννοστούντες ή τους πρόσφυγες.

Πίνακας 10.3. Οι αιτούντες πολιτικό άσυλο στην Ελλάδα

Έτος	Αιτήσεις	Εξεταζόμενες αιτήσεις	Αρνήσεις	Χορήγηση ασύλου	Ποσοστό Χορηγήσεων
1996	1.572	634	495	139	2,2%
1997	4.376	2.346	2.216	130	5,5%
1998	2.953	3.904	3.748	156	3,9%
1999	1.528	1.716	1.570	146	8,5%
2000	3.083	1.970	1.748	222	11,2%
2001	5.499	1.312	1.165	147	11,2%
2002	5.664	9.378	9.278	36	0,39%
2003	8.178	4.532	4.504	3	0,07%

Πηγή: Υπουργείο Δημόσιας Τάξης, (Δεκέμβριος 2003).

10.1.2 Διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες και μειονότητες στις σύγχρονες κοινωνίες

Η πολυπολιτισμικότητα είναι γεγονός για τις περισσότερες σύγχρονες κοινωνίες. Αυτό οφείλεται σε παράγοντες ιστορικούς, οικονομικούς και πολιτικούς, όπως για παράδειγμα το τέλος της αποικιοκρατίας, η μετανάστευση, η προσφυγιά, αλλά και η ελεύθερη διακίνηση εργαζομένων μετά τη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ένταξη των ποικίλων πολιτισμικών και κοινωνικών ομάδων στον εθνικό κορμό αποτελεί σήμερα πρόκληση για τις χώρες υποδοχής.

Κατά το παρελθόν ωστόσο στα περισσότερα εθνικά κράτη οι «διαφορετικοί» γκετοποιήθηκαν* (βλ. γλωσσάριο) από τις κυρίαρχες κοινωνικές και πολιτισμικές ομάδες και έγιναν αντικείμενο άνισης μεταχείρισης. Γι' αυτούς καθιερώθηκε ο όρος «μειονότητα» ο οποίος δηλώνει δύο πράγματα:

- τους «διαφορετικούς», δηλαδή όλους όσους έχουν διαφορετικά πολιτισμικά χαρακτηριστικά,
- τους αριθμητικά λιγότερους (συνήθως), οι οποίοι καλούνται να ζήσουν με την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα (συνήθως πολυπληθέστερη), η οποία κατά βάση καθορίζει τους κανόνες κατανομής της εξουσίας. Όμως, κοινωνιολογικά, «η έννοια της μειονότητας είναι σχετική, αφού μπορεί να υπάρχει πλειοψηφία ενός λαού που να τελεί υπό καθεστώς μειονότητας, όπως για παράδειγμα συνέβαινε μέχρι πρόσφατα με τους μαύρους της Νότιας Αφρικής. Όπως αναφέρεται «οι αριθμητικές πλειονότητες μπορεί να είναι κοινωνικές μειονότητες» (Ζ. Παπαδημητρίου, 2000:52).

Όσον αφορά τη χώρα μας, διαφορετικές γλωσσικές ή πολιτισμικές ομάδες (π.χ. Κουτσόβλαχοι, Αρβανίτες, Σαρακατσάνοι) ήταν ευδιάκριτες στην ελληνική κοινωνία μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, οι οποίες στη συνέχεια αφομοιώθηκαν πολιτισμικά και κοινωνικά.

Η μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης, οι Πομάκοι και οι Τσιγγάνοι αποτελούν πληθυσμιακές ομάδες με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (γλώσσα, θρησκεία, έθιμα, τρόπος ζωής) στο πλαίσιο του ελληνικού κράτους.

Το έθνος-κράτος, που ιστορικά συγκροτείται για να υπηρετήσει την πολιτισμική ομοιογένεια, καλείται να θεσπίσει δικαιώματα, για τα άτομα που ανήκουν σε διαφορετικές πολιτισμικές και μειονοτικές ομάδες, όπως:

1. «Το δικαίωμα στην προστασία της διαφορετικής ταυτότητας της μειονοτικής ομάδας (αυτής που έχει διαφορετικά θρησκευτικά, γλωσσικά ή εθνικά χαρακτηριστικά).

2. Το δικαίωμα στην απρόσκοπτη λατρεία ή ακόμη και στην ίδρυση τόπων λατρείας (θρησκευτικές ελευθερίες).

3. Το δικαίωμα στην απρόσκοπτη χρήση της γλώσσ-

σας (ιδιωτικά και δημόσια) στις σχέσεις με τις Αρχές, μέσα από τα Μ.Μ.Ε., καθώς και το δικαίωμα στην εκπαίδευση στη μειονοτική γλώσσα (γλωσσικές ελευθερίες).

4. Το δικαίωμα στην πολιτική αντιπροσώπευση.

5. Το δικαίωμα στην επικοινωνία με μέλη της ίδιας ομάδας» (Κ. Τσιτσελίκης, 1997:26).

Προκειμένου όμως να ασκηθούν στην πράξη τα παραπάνω δικαιώματα, θα πρέπει το κράτος να διασφαλίσει την αρχή της ισότητας μεταξύ πλειονότητας και μειονότητας, όπως επίσης και την αρχή της μη διάκρισης των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων με βάση τα γλωσσικά ή τα θρησκευτικά τους χαρακτηριστικά.

«Είναι γνωστό ότι ιδιαίτερα μετά τη μικρασιατική καταστροφή, την ανταλλαγή των πληθυσμών και τη συρρίκνωση του ελληνισμού της διασποράς καλλιεργήθηκε στην Ελλάδα η αντίληψη της πολιτισμικής ομοιογένειας τόσο έντονα, ώστε και σήμερα να μην υπάρχουν περιθώρια για πολιτισμικές αποκλίσεις. Έτσι ο δίγλωσσος ή τρίγλωσσος Πόντιος, ο «Βορειοηπειρώτης» και ο Ελληνο-αμερικάνος προσκρούουν στην υπάρχουσα πολιτισμική δυσκαμψία και αποτελούν παραφωνία, ενώ θα 'πρεπε να θεωρούνται ως φυσιολογικοί εκφραστές της πολιτισμικής πολυμορφίας που χαρακτηρίζει το σύγχρονο ελληνισμό, ο οποίος -όπως είναι γνωστό- δεν περιορίζεται στα ελλαδικά σύνορα» (Μ. Δαμανάκης, 1998: 78).

10.2. Προκατάληψη και ρατσισμός

Οι κοινωνικές σχέσεις που διαμορφώνονται στο πλαίσιο μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας μπορεί να είναι σχέσεις ισότιμης συνεργασίας ή, αντίθετα, σχέσεις άνισης μεταχείρισης, διακρίσεων και προκαταλήψεων. Ποιοι είναι όμως οι παράγοντες που οδηγούν τα άτομα

να εκφράσουν ρατσιστικές απόψεις ή να προβούν σε ρατσιστικές συμπεριφορές;

10.2.1 Στερεότυπα, προκατάληψη, ρατσισμός, σοβινισμός

α. Στερεότυπα. Τα στερεότυπα είναι υπεραπλουστευμένες και (αυθαίρετα συχνά) γενικευμένες (θετικές ή αρνητικές) αντιλήψεις των ατόμων οι οποίες δημιουργούνται στην προσπάθειά τους να κατανοήσουν την πραγματικότητα. Όταν αναφερόμαστε στα στερεότυπα εννοούμε τις ιδέες που είναι βασισμένες σε διαστρεβλώσεις, υπερβολές και υπεραπλουστεύσεις της πολύπλοκης κοινωνικής πραγματικότητας (π.χ. «οι πολιτικοί είναι διεφθαρμένοι», «οι γυναίκες είναι συναισθηματικές», «οι μεσογειακοί λαοί είναι θερμόαιμοι», «οι άλλοδαποί είναι εγκληματίες», «οι Γερμανοί είναι οργανωτικοί» κτλ.).

Το παρακάτω κείμενο δείχνει πώς τα στερεότυπα (οι διαστρεβλώσεις) επιδρούν στη συμπεριφορά των μελών της πλειονότητας και εμποδίζουν την ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων: «Η Μαρία πηγαίνει στο σχολείο σε μια υποβαθμισμένη γειτονιά της Αθήνας. Η μητέρα της πήγε στη δασκάλα να παραπονεθεί ότι δεν θέλει να κάθεται η κόρη της στο ίδιο θρανίο με τη μικρή Γκούλι, που έχει έρθει από το Πακιστάν. Δεν το λέει καθαρά, αλλά υπονοεί ότι η Γκούλι δεν είναι καθαρή, δεν έχει τρόπους και "εν πάση περιπτώσει αυτή δεν θέλει πολλά πάρε δώσε με τους Πακιστανούς", "που δεν είναι να τους έχεις εμπιστοσύνη». Η μητέρα της Μαρίας προέρχεται από "καλή" οικογένεια με λίγα μέσα, πάει συχνά στην εκκλησία και συμμετέχει ενεργά σε εράνους για να αποσταλούν τρόφιμα στους Σέρβους κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών» (Θ. Δραγώνα, 2001:60).

Αντίθετα, το παρακάτω απόσπασμα δείχνει πώς η

απουσία στερεότυπων διευκολύνει την επαφή των μελών της πολιτισμικής πλειονότητας με τις διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες: «Η γιαγιά μου, η θρυλική μανίτσα, φρόντιζε να με ενημερώνει για το πανηγύρι: πόσος κόσμος μαζευόταν στην εκκλησία όταν αυτή ήταν ακόμη ανύπαντρο κοριτσόπουλο πριν το '12, ποιος ήταν ο πιο καλός χορευτής, ποια γυναίκα τραγουδούσε καλύτερα, από πού ήταν τα βιολιά, από ποια χωριά ερχόταν ξένος κόσμος... Όλα μου τα αποκάλυπτε, αλλά πληροφορίες ότι οι οργανοπαίχτες είναι αλλοδαποί ή αλλογενείς, ότι απλώς ισχυρίζονταν πως είναι Έλληνες το γένος, είτε δεν είχε είτε μου τις απέκρυπτε επιμελώς, αφήνοντάς με να απολαύσω τις μαγικές στιγμές του πανηγυριού ανεπηρέαστος από τα στερεότυπα που θα κατέκλυζαν τη συνείδηση ενός πιτσιρικά αν άκουγε κάτι τέτοιο... Έτσι όχι μόνο δεν έβρισκα τίποτα ξένο στους γύφτους, αλλά τους χάζευα, από κάποια απόσταση, όρθιος με τις ώρες, μαγεμένος από τον ήχο του κλαρίνου, του βιολιού, του λαούτου και το ρυθμό από το ντέφι, ονειρευόμενος κάποτε, όταν μεγαλώσω, να μπορώ και εγώ να παίζω ένα από αυτά τα ωραία όργανα...» (Α. Βαξεβανόγλου, 2001:11-12).

Τα στερεότυπα μαθαίνονται μέσα από την κοινωνικοποίηση και ο βαθμός αφομοίωσής τους εξαρτάται από υποκειμενικούς (π.χ. βιώματα) και αντικειμενικούς (π.χ. κανόνες, αξίες, μύθους κτλ.) παράγοντες.

«Η σύζυγος ρωτάει το σύζυγο:

-Μήπως είδες ένα βιβλίο που είχα στη βιβλιοθήκη με τίτλο "Πώς θα ζήσετε εκατό χρόνια",

-Το έκρυψα εγώ! απαντά εκείνος.

-Εσύ; Γιατί;

-Επειδή είχε αρχίσει να το διαβάζει η μαμά σου!»

(Από έντυπο της Ε.Ε. με τίτλο «Εγώ ρατσιστής;»).

β. Προκατάληψη. Τα στερεότυπα είναι άμεσα συνδεδεμένα με την προκατάληψη, αφού αποτελούν το περιεχόμενό της. Προκατάληψη είναι η διαμορφωμένη εκ των προτέρων αρνητική γνώμη, κρίση ή στάση, χωρίς τη σε βάθος έρευνα των πραγμάτων. Οι προκαταλήψεις, όπως και τα στερεότυπα, δεν αλλάζουν εύκολα, ακόμη κι αν τα άτομα που τις έχουν έρθουν σε επαφή με επαληθευμένες αποδείξεις της εσφαλμένης γνώμης τους. Αν και η προκατάληψη και τα αρνητικά στερεότυπα αποτελούν συνήθως τη βάση της δυσμενούς μεταχείρισης κάποιων ατόμων ή ομάδων, οι δύο αυτές αντιλήψεις μπορούν να υπάρξουν και ανεξάρτητα η μία από την άλλη. Πολλές φορές οι προκαταλήψεις δεν εκδηλώνονται πρακτικά ως εχθρική συμπεριφορά. Το αν θα συμβεί ή δε θα συμβεί αυτό εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, όπως είναι η προσωπικότητα, το κοινωνικό περιβάλλον, η οικονομική κατάσταση του ατόμου κτλ.

γ. Ρατσισμός. Ο ρατσισμός είναι ένα σύνθετο φαινόμενο που οικοδομείται τόσο από στερεότυπα όσο και από προκαταλήψεις. Ορίζεται ως η προκατάληψη έναντι μιας φυλετικής, εθνικής, κοινωνικής, θρησκευτικής κτλ. ομάδας και εκδηλώνεται με τη δυσμενή διάκριση, την περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό αυτής της ομάδας. Ο αποκλεισμός μάλιστα παίρνει θεσμική μορφή όταν βασίζεται σε ειδικούς νόμους και μηχανισμούς που θεσπίζει το κράτος.

Η ρατσιστική συμπεριφορά, είτε αυτή εκδηλώνεται σε επίπεδο ατόμων είτε σε επίπεδο θεσμών εμπεριέχει βία, φυσική ή συμβολική.

Στις κοινωνικές επιστήμες ο ρατσισμός δεν οριζόταν πάντα με τον ίδιο τρόπο. Σύμφωνα με τον «κλασικό» ορισμό (μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα), ο ρατσισμός προϋποθέτει:

(α) την ύπαρξη ανθρώπων με διαφορετικά φυλετικά

χαρακτηριστικά (π.χ. χρώμα επιδερμίδας, κατατομή προσώπου κτλ.) στους οποίους αποδίδονται κοινά πολιτισμικά και νοητικά χαρακτηριστικά,

(β) την πεποίθηση ότι αυτή η πολιτισμική ομάδα είναι κατώτερη και

(γ) τον αποκλεισμό ή ακόμη και την εξόντωση της ομάδας με αυτά τα χαρακτηριστικά.

Σημειώνεται ότι για τους σύγχρονους κοινωνικούς επιστήμονες, και τους κοινωνιολόγους ιδιαίτερα, ο όρος «κοινωνικός ρατσισμός» είναι ο πιο ενδεδειγμένος, γιατί συμπεριλαμβάνει και άλλα χαρακτηριστικά (εκτός από το χρώμα) που αποτελούν κριτήρια αξιολόγησης του «διαφορετικού» άλλου (π.χ. φύλο, ηλικία, εθνότητα, θρησκευτική ταυτότητα, σεξουαλικές προτιμήσεις, σωματικές αναπηρίες κ.ά.). Τα κριτήρια αυτά κατάσκευάζονται κοινωνικά και διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνία και την εποχή.

Από το 1960 και μετά οι κοινωνικοί επιστήμονες (κοινωνιολόγοι, κοινωνικοί ανθρωπολόγοι και ψυχολόγοι) εξετάζουν την έννοια της φυλής και τη σχέση της με τον πολιτισμό ή τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων. Υποστηρίζουν ότι η έννοια της φυλής αποτελεί μια αυθαίρετη «κατασκευή», η οποία δεν έχει σχέση με τον πολιτισμό ή με τα επίπεδα νοημοσύνης των φυλετικών ομάδων και αποσκοπεί στην παραπλάνηση των ανθρώπων και στη νομιμοποίηση των σχέσεων εξουσίας.

Ο Κ. Λεβί-Στρος (Cl. Levi-Strauss) αναφέρει ότι η ανθρωπολογία διέπραξε έγκλημα με τη σύγχυση που προκάλεσε σχετικά με τη βιολογική έννοια της φυλής και τις κοινωνικές και ψυχολογικές παραμέτρους των ανθρωπίνων πολιτισμών.

Οι προσπάθειες επιστημόνων (π.χ. ανθρωπολόγων, κοινωνιολόγων, ψυχολόγων, ιστορικών κτλ.) να συνδέσουν τα φυλετικά χαρακτηριστικά με κοινωνικές ή

και ψυχολογικές παραμέτρους, χρησιμοποιώντας τα εργαλεία της επιστήμης (όπως για παράδειγμα τη στατιστική για τον υπολογισμό της διαφοράς του επιπέδου νοημοσύνης μεταξύ μαύρων και λευκών κτλ.) και αδιαφορώντας για τις επιδράσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος, κατατάσσονται σε αυτό που η πλειονότητα των κοινωνικών επιστημόνων αποκαλεί «επιστημονικό ρατσισμό».

«Τόσο στην πρώτη διακήρυξη της UNESCO (1949), που συντάχτηκε κυρίως από κοινωνικούς επιστήμονες, όσο και στη δεύτερη (1951), στη σύνταξη της οποίας συμμετείχαν και πολλοί επιστήμονες από το χώρο της γενετικής και της φυσικής ανθρωπολογίας, επισημαίνεται ότι η λέξη «φυλή» στερείται ουσιαστικού περιεχομένου και με την έννοια αυτή οι φυλετικές θεωρίες είναι επιστημονικά αβάσιμες» (Ζ. Παπαδημητρίου, 2000:36).

Δεν υπάρχει επομένως καμιά επιστημονική απόδειξη που να συνδέει οποιοδήποτε φυλετικό χαρακτηριστικό με κληρονομική ανωτερότητα ή κατωτερότητα κάποιων ομάδων. Για τους κοινωνιολόγους οι διαμορφωμένες κοινωνικές στάσεις που επηρεάζουν τη συμπεριφορά των ανθρώπων είναι περισσότερο σημαντικές από ό,τι οι φυσικές διαφορές τους.

Εικ.10.7 Παράδειγμα θεσμικού ρατσισμού (το απαρτχάντ στη Νότια Αφρική, 1948-1991): τα παγκάκια προορίζονταν για λευκούς (R. T. Schaefer, *Racial and ethnic groups*, Little, Brown and Company, Boston, 1979)

Ένα παράδειγμα θεσμικού ρατσισμού. Θέσπιση αναλογιών κατά μεταναστευτική ομάδα ως μηχανισμός αποκλεισμού μεταναστών από χώρες της Νότιας και Ανατολικής Ευρώπης προς τις Η.Π.Α. στις αρχές του 20ού αιώνα

«Μετά την αποτυχία του τεστ αλφαριθμητισμού να αποθαρρύνει τη μετανάστευση, επινοήθηκε ένας άλλος μηχανισμός... που αποσκοπούσε σε ένα απόλυτο αριθμητικό όριο στην ευρωπαϊκή μετανάστευση. Οι Ηνωμένες Πολιτείες δεν επέτρεπαν την είσοδο σε μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών από τον αριθμό που αντιστοιχεί στο 3% των συμπατριωτών τους που ζούσαν στις Η.Π.Α. το 1910.

Το ετήσιο ανώτατο όριο για όλες τις χώρες προέλευσης ορίστηκε σε 358.000 μετανάστες. Η υιοθέτηση αυτού του συστήματος είχε ως αποτέλεσμα να καρπωθούν οι "αρχαιότερες" μεταναστευτικές ομάδες από τη Βορειοδυτική Ευρώπη τις μεγαλύτερες αναλογίες, ενώ η αναλογία μεταναστών από τις νοτιοανατολικές ευρωπαϊκές χώρες μειώθηκε σε ένα μικρό ποσοστό... Η προτεραιότητα των μεταναστών από τη Βορειοδυτική Ευρώπη ήταν ο πρωταρχικός στόχος του νόμου που σηματοδότησε μια στροφή στην αμερικανική πολιτική, εγκαθιδρύοντας παράλληλα μια δυσμενή μεταχείριση για τους μετανάστες από τις νοτιοανατολικές ευρωπαϊκές χώρες, που ίσχυσε έως το 1965»

(A. Novotny, 1974:173-208).

Εικ.10.8α

Το αστέρι μετατρέπεται από τους ναζιστές σε σύμβολο διάκρισης και εξόντωσης (φωτογραφικό αρχείο Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδας).

Εικ. 10.8β

Στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσβιτς (Χρονικό του 20ού αιώνα, εκδ. Δομική).

«Ημερομηνίες... γεγονότα-σταθμοί στην ιστορία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την υποστήριξη της ετερότητας

1789: Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη από τη Γαλλική Επανάσταση.

1807: Απαγόρευση του δουλεμπορίου των μαύρων στην Αγγλία.

1833: Διακήρυξη της γενικής χειραφέτησης των μαύρων στην Αγγλία.

1863: Κατάργηση της δουλείας στις Ηνωμένες Πολιτείες.

1945: Δίκη της Νυρεμβέργης: οι γενοκτονίες θα τιμωρούνται ως εγκλήματα κατά της ανθρωπότητας.

1948: Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: κείμενο το οποίο υιοθετεί η Γενική Συνέλευση του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών και το υπογράφουν όλες οι ευρωπαϊκές χώρες.

1950: Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τη Διαφύλαξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, την οποία υπέγραψε η Ελλάδα το 1974.

1964: Το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης απονέμεται στο μαύρο Αμερικανό πάστορα Μάρτιν Λούθερ Κινγκ.

1991: Κατάργηση του απαρτχάιντ στη Νότια Αφρική.

2000: Θεσμοθέτηση της πράσινης κάρτας για τους μετανάστες που ζουν στην Ελλάδα»

(E.Vaillant, 2002:III-εσώφυλλο).

δ. Σοβινισμός και εθνικισμός. Η λέξη «σοβινισμός» προέρχεται από το όνομα ενός Γάλλου φανατικού πατριώτη, του Σοβέν (Chauvin N.), που έζησε την εποχή του Μεγάλου Ναπολέοντα. Αν και ο σοβινισμός είναι όρος συγγενικός με αυτόν του πατριωτισμού, εντούτοις οι δύο όροι δεν ταυτίζονται. Ο πατριωτισμός αποτελεί

την ανιδιοτελή αγάπη κάποιου προς την πατρίδα, η οποία μπορεί να είναι τόσο μεγάλη, ώστε να τον οδηγήσει ως την υπέρτατη θυσία, δηλαδή τη θυσία της ζωής του γι' αυτήν. Από την άλλη πλευρά, ο σοβινισμός έχει την έννοια της φανατικής φιλοπατρίας. Ο φανατισμός είναι αυτός που διαφοροποιεί ποιοτικά τις δύο έννοιες. Ο σοβινιστής, λόγω του φανατισμού του, αισθάνεται περιφρόνηση για τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά άλλων λαών.

Εικ.10.9

Καρικατούρα του Ν. Σοβέν (E. Sorel, *Making the world safe for hypocrisy*, The Swallow Press, Chicago, 1972).

Ο εθνικισμός ορίζεται ως η φανατική εξύμνηση κάθε όψης της εθνικής ζωής, καθώς και η υποτίμηση και καταπολέμηση κάθε ξένου στοιχείου. Έτσι, αναγορεύει την αφοσίωση στο οικείο έθνος σε υπέρτατη ηθική υποχρέωση. Στο όνομά του μπορεί ένας άνθρωπος να σκοτώσει ακόμη και τους συγγενείς του, τους φίλους ή τους γείτονές του, όπως δείχνουν οι περιπτώσεις πρόσφατων εμφύλιων συγκρούσεων (π.χ. Γιουγκοσλαβία).

Σημαντικές προσωπικότητες που έθεσαν τη ζωή τους στην υπηρεσία των λαών τους και στην καταπολέμηση του ρατσισμού

Μάρτιν Λούθερ Κινγκ (1929-1968)

Αμερικανός ιερέας, μεγάλος μαχητής κατά του ρατσισμού. Πήρε το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης το 1964.

Έλεγε: «Έχω ένα όνειρο: μια μέρα τα παιδιά μου θα ζουν σε αυτό το έθνος χωρίς να τα κρίνουν από το χρώμα του δέρματός τους, αλλά από την ποιότητα του χαρακτήρα τους». Δολοφονήθηκε το 1968.

Νέλσον Μαντέλα (γενν. το 1918) Πρώτος ελεύθερος πρόεδρος της Νότιας Αφρικής (1991). Η Νότια Αφρική από το 1948 είχε ρατσιστική δικτατορία, γνωστή ως απαρτχάιντ (ο καθένας χωριστά). Η λευκή μειοψηφία εκμεταλλευόταν το μαύρο πληθυσμό με τον πιο άγριο τρόπο. Ο Μαντέλα έμεινε στη φυλακή 26 χρόνια λόγω της δράσης του εναντίον του καθεστώτος. Απελευθερώθηκε το 1990 και ξεκίνησε συνομιλίες με τον πρόεδρο Ντε Κλερκ, με τον οποίο μοιράστηκε το βραβείο Νόμπελ Ειρήνης το 1993.

10.2.2 Τα αίτια και οι συνέπειες της προκατάληψης και του ρατσισμού

Υπάρχουν διάφορες θεωρίες για τα αίτια της προκατάληψης και του ρατσισμού. Άλλες από αυτές δίνουν έμφαση σε κοινωνικούς, άλλες σε οικονομικούς και άλλες σε ψυχοδυναμικούς παράγοντες.

α. Κοινωνικά αίτια

Μέσω της κοινωνικής εκμάθησης, που πραγματοποιείται με τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, οι

προκαταλήψεις μεταδίδονται από γενιά σε γενιά, όπως και άλλες συνήθειες και συμπεριφορές (βλ. κεφ. 3 τόμος 1ος). Η επανάληψη και η συνήθεια ως μηχανισμοί μεταβίβασης των προκαταλήψεων έχουν βαρύνουσα σημασία.

Συνήθως οι προκαταλήψεις εκφράζονται στο πλαίσιο της οικογένειας, του σχολείου ή των Μ.Μ.Ε. Μέσα από τα παραμύθια, τις ιστορίες, τους συμβολισμούς, τα πρότυπα και τα νοήματα το άτομο σχηματίζει τις πρώτες ιδέες για τον άλλον. Στο πλαίσιο της οικογένειας διαμορφώνονται τα πρώτα στερεότυπα: «Φάε το φαγητό σου, γιατί θα σε πάρει ο...». Το σχολείο διαμορφώνει τα βασικά στοιχεία της εθνικής ταυτότητας και επηρεάζει την εικόνα του ατόμου για τον άλλον. Αν στη διδακτική ύλη των μαθημάτων παρουσιάζεται ο «διαφορετικός άλλος», ως εχθρός ή ως φίλος, ως απειλή ή ως καλός γείτονας, τότε οι εικόνες που θα εγγραφούν στη συνείδηση των παιδιών θα έχουν το ανάλογο περιεχόμενο και τις ανάλογες επιδράσεις.

Αυτές οι εγγεγραμμένες στη συνείδηση παραστάσεις είναι που προσδιορίζουν τη στάση μας απέναντι σε άτομα ή ομάδες και μας οδηγούν στο να αποκλείουμε ή να συμπεριλαμβάνουμε στις συναναστροφές μας όλους αυτούς που είναι «διαφορετικοί» ως προς το φύλο, την εθνότητα ή τη θρησκεία, ανάλογα πάντα με το περιεχόμενο της προκατάληψης.

β. Οικονομικά αίτια

Η θεωρία στην οποία στηρίζεται ο ρατσισμός είναι η διάκριση των φυλών σε ανώτερες και κατώτερες. Η ιδέα της φυλής εμφανίστηκε στην Ευρώπη στις αρχές του 16ου αιώνα με την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου. Οι αποικιοκράτες καλλιέργησαν την ιδέα ότι οι ιθαγενείς είναι κατώτερα όντα, διότι αυτό νομιμοποιούσε την εκ-

μετάλλευση του φυσικού πλούτου των αποικιών και την υποδούλωση των κατοίκων τους. Με το ίδιο σκεπτικό έγινε η υποδούλωση και η μεταφορά των μαύρων από την Αφρική στις νότιες πολιτείες των Η.Π.Α. Κοινό σημείο των φυλετικών θεωριών είναι ότι προσδίδουν κοινωνική σημασία σε ορισμένα βιολογικά χαρακτηριστικά των ανθρώπινων ομάδων τα οποία θεωρούν ως αποδεικτικό στοιχείο για την κατάταξή τους σε ανώτερες ή κατώτερες φυλές. Έτσι ο στόχος του ρατσισμού είναι να στηρίξει σχέσεις ανισότητας και εκμετάλλευσης (π.χ. ο Χίτλερ, αν και θεωρούσε τους Ασιάτες κατώτερους, εξαιρούσε τους Ιάπωνες, επειδή τους χρειαζόταν ως συμμάχους στον πόλεμο!).

Σύμφωνα με τη θεωρία της σύγκρουσης, η προκατάληψη ενδυναμώνει τον κοινωνικο-οικονομικό αποκλεισμό των ομάδων που μειονεκτούν, ιδίως σε περιόδους οικονομικής ύφεσης και οικονομικού ανταγωνισμού. Έτσι, για παράδειγμα, η προκατάληψη έναντι του οικονομικού μετανάστη εντείνεται σε περιόδους οικονομικής κρίσης και αύξησης της ανεργίας, κατά τις οποίες κρίνεται «ανεπιθύμητος» γιατί υποτίθεται ότι «παίρνει τις δουλειές» από τους ντόπιους εργαζόμενους.

γ. Ψυχοδυναμικά αίτια

Συχνά οι διαφορετικοί «άλλοι» χρησιμοποιούνται ως εξιλαστήρια θύματα. Συνήθως αυτό γίνεται, όταν κάποιες κοινωνικές ομάδες στρέφουν την επιθετικότητά τους προς άλλες οι οποίες δεν έχουν σχέση με τα βαθύτερα αίτια της επιθετικότητας αυτής. Στους διαφορετικούς «άλλους» φορτώνουμε ασυνείδητα όλα τα δεινά της ζωής μας, όπως οι Εβραίοι της Παλαιάς Διαθήκης (Λευτικόν, 16:20-22) φόρτωσαν στον τράγο τις αμαρτίες τους και τον ξαπόστειλαν στο δάσος [«αποδιοπομπαίος τράγος* (βλ. γλωσσάριο)»]. Μεταθέτουμε δηλαδή,

μέσω του μηχανισμού άμυνας (βλ. κεφ. 3 τόμος 1ος), την ευθύνη για τη θέση μας, σε μια ομάδα που βρίσκεται σε δυσμενέστερη κατάσταση από τη δικιά μας και αυτό το κάνουμε λόγω των στερεότυπων που μας εμποδίζουν να σκεφτούμε λογικά.

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, τα στερεότυπα και η προκατάληψη που έχουν ως βάση τα ψυχοδυναμικά αίτια και την αυταρχική προσωπικότητα - σε αντίθεση με αυτά που βασίζονται σε οικονομικά αίτια ή σε λάθος πληροφορίες- είναι αυτά που αντιστέκονται περισσότερο σε οποιαδήποτε προσπάθεια αλλαγής.

«Όλες οι εθνικά συγκροτημένες κοινωνίες αναγκάζονται, ...να "υποδεχθούν" ή να ανεχθούν ένα διαρκώς αυξανόμενο αριθμό "ξένων", που τους ενσωματώνουν ως προς την πρακτική τους λογική, αλλά όχι ως προς τις εξωτερικές πολιτιστικές τους συμπεριφορές. Οι ξένοι αυτοί έχουν, ή εξαναγκάζονται να αποκτήσουν, ακριβώς τις ίδιες θεμελιακές οικονομικές συμπεριφορές με τους ντόπιους, τους οποίους και ανταγωνίζονται με άνισους μιν όρους, αλλά με παρόμοια όπλα. Οι "άλλοι", που διακρίνονται από το χρώμα του δέρματός τους, τη γλώσσα τους ή τη θρησκεία τους εγκαθίστανται σε ολοένα μεγαλύτερους αριθμούς στην "εθνική" επικράτεια, και μεθοδεύουν την επιβίωσή τους με τον ίδιο τρόπο όπως και οι ιθαγενείς. Σε περιόδους κρίσης, ανεργίας και αύξουσας ανασφάλειας είναι λοιπόν φυσικό να αποτελέσουν τους από μηχανής αποδιοπομπαίους τράγους*. Και μάλιστα με το επιχείρημα ότι ανήκουν σε διαφορετικούς πολιτισμούς» (Κ. Τσουκαλάς, 1998:27).

«...ο αποδιοπομπαίος τράγος δεν είναι ένα πραγματικό πρόσωπο αλλά ένας τύπος ή, όπως θα ήθελε ένας ψυχαναλυτής, μια μεταβιβαστική φιγούρα στην οποία προβάλλει ο παρατηρητής τους δικούς του φόβους (ή ελπίδες)...» (T. Szasz, 1983: 121).

δ. Συνέπειες των προκαταλήψεων και του ρατσισμού

Οι προκαταλήψεις, που στηρίζονται στα στερεότυπα, έχουν τη δύναμη να υπεραπλουστεύουν και να διαστρεβλώνουν την κοινωνική πραγματικότητα, γι' αυτό και εμποδίζουν την αντικειμενική εκτίμηση της κατάστασης. Οι επιπτώσεις της προκατάληψης και του ρατσισμού είναι:

- Η δυσμενής διάκριση έναντι ατόμων ή ομάδων, η οποία εκδηλώνεται με τον άνισο τρόπο μεταχείρισης ενός ατόμου από κάποιο άλλο εξαιτίας της διαφορετικότητάς του.
- Η περιθωριοποίηση και ο κοινωνικός αποκλεισμός των «διαφορετικών» κοινωνικών ομάδων.
- Οι βίαιες συγκρούσεις ανάμεσα σε ομάδες.

10.3. Πόλεμος, τρομοκρατία: μορφές, αίτια και συνέπειες

Οι βίαιες συγκρούσεις που γνώρισε ή γνωρίζει μέχρι σήμερα η ανθρωπότητα, είτε με τη μορφή του πολέμου είτε με τη μορφή τρομοκρατικών επιθέσεων, απασχολούν την καθημερινότητα όλων στην παγκοσμιοποιημένη κοινωνία στην οποία ζούμε και αναδεικνύουν την αναγκαιότητα αντιμετώπισης των συγκρούσεων αυτών τόσο σε κοινωνικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο. Οι διεθνείς οργανισμοί, οι οργανώσεις των πολιτών, τα

κινήματα ειρήνης στον κόσμο αρθρώνουν τον αντίλογό τους έναντι των κρατικών επιλογών.

«Πόλεμος σημαίνει να σκοτώνονται μεταξύ τους άνθρωποι που δε γνωρίζουν ο ένας τον άλλον για τα συμφέροντα ανθρώπων που γνωρίζονται μεταξύ τους, αλλά δεν αλληλοσκοτώνονται (Paul Ambroise Valery)» (Ζ. Παπαδημητρίου, 2000:250).

10.3.1 Πόλεμος

Πόλεμος είναι η οργανωμένη σύρραξη μεταξύ κρατών ή κοινωνικών ομάδων (εντός των κρατών) με στόχο την κατάκτηση εδάφους και πλουτοπαραγωγικών πηγών ή την ιδεολογική επικράτηση. Αποτελεί μια ακραία μορφή βίας, στο πλαίσιο της οποίας κάθε πλευρά επιδιώκει να επιβάλει τη θέληση της στην άλλη.

Συνεπώς μια βασική ταξινόμηση των πολέμων, μεταξύ ή εντός των κρατών, βασίζεται σε γεωγραφικά ή ιδεολογικά κριτήρια. Σύμφωνα με άλλη ταξινόμηση, οι πόλεμοι μπορούν να διακριθούν ως προς τους σκοπούς και τα κίνητρα αυτών που τους προκαλούν σε κατακτητικούς, θρησκευτικούς, εθνικοαπελευθερωτικούς, κοινωνικο-επαναστατικούς, αμυντικούς ή επιθετικούς πολέμους. Όμως η ταξινόμηση ενός πολέμου συνιστά συχνά ένα πολύπλοκο εγχείρημα, διότι εξαρτάται από το ποιος επιχειρεί την ταξινόμηση και το χαρακτηρισμό του. Επίσης, τα κίνητρα εμπλοκής μπορεί να είναι πολλά και διαφορετικά για τους πρωταγωνιστές.

α. Οι βίαιες συγκρούσεις μεταξύ κρατών

Ο κατακτητικός πόλεμος αποσκοπεί στην κατάκτηση εδαφών και των πλουτοπαραγωγικών πηγών τους και αποτελεί την πλειονότητα των πολέμων μεταξύ κρατών στην ιστορία της ανθρωπότητας. Εδώ θα πρέπει να ενταχθούν τόσο οι εκστρατείες που οργανώνονταν από τις αυτοκρατορίες της αρχαιότητας ως το 18ο αιώνα (π.χ. Μέγας Αλέξανδρος, Ρωμαϊκή, Βυζαντινή, Οθωμανική Αυτοκρατορία) όσο και οι πολεμικές συρράξεις κατά το πρώτο ήμισυ του 20ού αιώνα (Α' και Β' Παγκόσμιος Πόλεμος κτλ.). Η χρήση της πυρηνικής ενέργειας για στρατιωτικούς σκοπούς και ο ανταγωνισμός των κοινωνικο-οικονομικών συστημάτων (σοσιαλισμός-καπιταλισμός) μετέβαλαν το περιεχόμενο των πολέμων με την προσθήκη ιδεολογικών κινήτρων στις συρράξεις μεταξύ των κρατών.

Ο εθνικοαπελευθερωτικός πόλεμος έχει ως σκοπό την ανεξαρτησία του έθνους-κράτους που βρίσκεται υπό ξένη κατοχή. Αφετηρία του είναι η εθνική αφύπνιση του λαού, ο οποίος οδηγείται σε βίαιη αντιπαράθεση με τον κατακτητή για την ανεξαρτητοποίησή του. Οι εθνικοαπελευθερωτικοί αγώνες παρατηρούνται μετά τη Γαλλική Επανάσταση. Κατά τον 20ό αιώνα ένας σημαντικός αριθμός χωρών απέκτησε την ανεξαρτησία του με εθνικοαπελευθερωτικούς αγώνες εναντίον των αποικιοκρατών. Παραδείγματα εθνικοαπελευθερωτικών πολέμων υπάρχουν πολλά όπως: Ελλάδα (1821), Ινδία (1949), Βιετνάμ (1954), Αλγερία (1962), Παλαιστίνη (αγώνας που διαρκεί από το 1920 μέχρι σήμερα).

Ο θρησκευτικός πόλεμος είναι ένας τύπος πολέμου που στηρίζεται στο φανατισμό των ομάδων με διαφορετικές θρησκευτικές πεποιθήσεις, πίσω όμως από τις

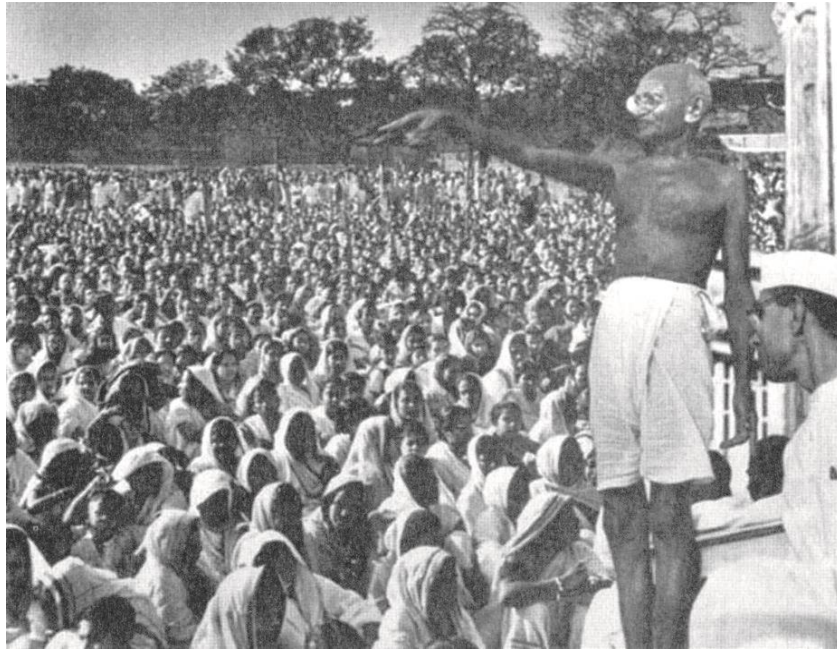
οποίες υποκρύπτονται συχνά οικονομικά και πολιτικά κίνητρα. Παραδείγματα θρησκευτικών πολέμων είναι οι σταυροφορίες το Μεσαίωνα, ο τριακονταετής πόλεμος (1618-1648) μεταξύ των προτεσταντικών πριγκιπάτων και των καθολικών ηγετών/εκπροσώπων της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κτλ. Η πιο πρόσφατη περίπτωση της Β. Ιρλανδίας με τη διαμάχη μεταξύ διαμαρτυρομένων και καθολικών, που έχει τις ρίζες της στους μεσαιωνικούς θρησκευτικούς πολέμους, έχει και έντονα πολιτικά χαρακτηριστικά. Η επίτευξη συμφωνίας ειρήνης μεταξύ Ηνωμένου Βασιλείου¹ και Ιρλανδίας το 1998 αποτελεί μια θετική εξέλιξη για την πιο σύγχρονη θρησκευτική διαμάχη.

Εικ.10.10 Πόλεμος στο Ιράκ: κατάκτηση της χώρας και των πλουτοπαραγωγικών πηγών ή απελευθέρωση του Ιρακινού λαού; (Φωτογραφικό Αρχείο Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων).

---

1. Περιλαμβάνει Αγγλία, Σκοτία, Ουαλία και Β. Ιρλανδία

Εικ.10.11 Μαχάτμα Γκάντι (1869 -1948): Πρωτεργάτης της μη βίας και ηγετική φυσιογνωμία των Ινδών στον αγώνα κατά της βρετανικής αποικιοκρατίας (Microsoft Encarta 97 Encyclopedia).

β. Οι βίαιες συγκρούσεις εντός των συνόρων των κρατών (επανάσταση, εμφύλιος πόλεμος)

Ο 20ός αιώνας χαρακτηρίζεται ως αιώνας των επαναστάσεων. **Επανάσταση** σημαίνει ρήξη με την κρατούσα κοινωνικοοικονομική τάξη πραγμάτων. Η Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία (1917) και η Κινεζική Επανάσταση (1949) έχουν βαρύνουσα ιστορική σημασία, γιατί οριοθετούν μεγάλες αλλαγές για όλο τον κόσμο.

Ο **εμφύλιος πόλεμος** διεξάγεται μεταξύ αντιπάλων που συνυπάρχουν στον ίδιο γεωγραφικό χώρο (ομοεθνών), με στόχο την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας. Παραδείγματα εμφύλιων πολέμων έχουμε τόσο στην Ελλάδα (1945-1949), με διαχωρισμό των Ελλήνων στη βάση του πολιτικού τους φρονήματος («κομμουνιστές» και «εθνικόφρονες»), όσο και στην Ισπανία (1936-1939),

με αντίπαλες ομάδες τους «δημοκρατικούς» και τους «φασίστες».

Οι εμφύλιοι πόλεμοι λαμβάνουν σημαντικές πολιτικοκοινωνικές διαστάσεις και συνήθως υποκρύπτουν οικονομικά συμφέροντα. Πρόσφατα παραδείγματα αποτελούν οι εμφύλιοι πόλεμοι στο Ελ Σαλβαδόρ (1991, Συμφωνία Ειρήνης), στη Ρουάντα (1994, μεταξύ των φυλών Χούτου και Τούτσι, κατά τον οποίο σκοτώθηκαν 500.000 Τούτσι), στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη (1995).

γ. Τα αίτια των πολέμων

Τα αίτια, οι αφορμές και οι παράγοντες του πολέμου διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνία και τη χρονική περίοδο στην οποία αναφερόμαστε.

Οι θεωρίες που αναπτύχθηκαν ποικίλλουν και δίνουν έμφαση σε επιμέρους στοιχεία που προξενούν τις πολεμικές συγκρούσεις. Σύμφωνα με μια πρώτη θεωρητική άποψη, ο πόλεμος θεωρείται αποτέλεσμα της επιθετικής φύσης και των ενστίκτων του ανθρώπου, της ανάγκης του να επιβληθεί, να επικρατήσει στο έδαφος και στον αγώνα επιβίωσης και κυριαρχίας έναντι άλλων ομάδων (π.χ. φυλών, εθνών, κρατών). Η προσπάθεια επιστημόνων να εξηγήσουν τον πόλεμο και τις συγκρούσεις μεταξύ ανθρώπων με αναγωγή σε βιολογικά αίτια (ένστικτα και ένφυτα χαρακτηριστικά) εντάσσεται σε έναν ειδικότερο κλάδο της κοινωνιολογίας, τη βιοκοινωνιολογία, που δεν έχει πολλούς οπαδούς μεταξύ των σύγχρονων κοινωνιολόγων.

Αντίθετα, για τη σύγχρονη κοινωνιολογία ο πόλεμος δεν έχει καμία σχέση με ένστικτα ή ένφυτα στον άνθρωπο χαρακτηριστικά και ορμές. Οι ρίζες του πολέμου θα πρέπει να αναζητηθούν στον πολιτισμό, την κουλτούρα, τα σύμβολα, τις αξίες, τις στάσεις, που μα-

θαίνονται από τους ανθρώπους μέσω της πρωτογενούς και της δευτερογενούς κοινωνικοποίησης, καθώς και στα συμφέροντα των ανθρώπων και των διάφορων κοινωνικών ομάδων, τάξεων και κρατών. Ειδικότερα η υπεράσπιση ή η τάση επέκτασης των οικονομικών συμφερόντων δεν έπαψε ποτέ να αποτελεί τη βαθύτερη αιτία του πολέμου. Στο πρόσφατο παρελθόν οι αιτίες αυτές υπογραμμίστηκαν τόσο από τους κλασικούς μαρξιστές, που επισήμαναν τα οικονομικά αίτια του ιμπεριαλισμού (π.χ. ιδιοποίηση πλουτοπαραγωγικών πηγών, άνοιγμα νέων αγορών για βιομηχανικά προϊόντα, οικονομική ύφεση στη «μητρόπολη»), όσο και από τους νεότερους μελετητές, που επισήμαναν τη διαπλοκή μεταξύ οικονομικής (βιομηχανίας όπλων), πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας των κρατών.

«Ο πόλεμος, σαν ομαδικό κοινωνικό φαινόμενο, δημιουργήθηκε από τον καιρό που ο άνθρωπος, από την κατάσταση της πρωτόγονης κοινοκτημοσύνης ή της ανυπαρξίας της ιδιοκτησίας, πέρασε στον καταμερισμό της δουλειάς, στην ιδιοκτησία των μέσων και στην ιδιοποίηση των προϊόντων της παραγωγής και στην κοινωνική διαφοροποίηση..» [Δ.Γληνός, 1976:79].

«Οι πόλεμοι του 20ού αιώνα χρεώνονται κατά κανόνα στο μιλιταρισμό* (βλ. γλωσσάριο), στον αυταρχισμό, στον ακραίο εθνικισμό, στο φασισμό, στο ρατσισμό και τον ιμπεριαλισμό* (βλ. γλωσσάριο)» (Γ. Πάσχος, 2004:626).

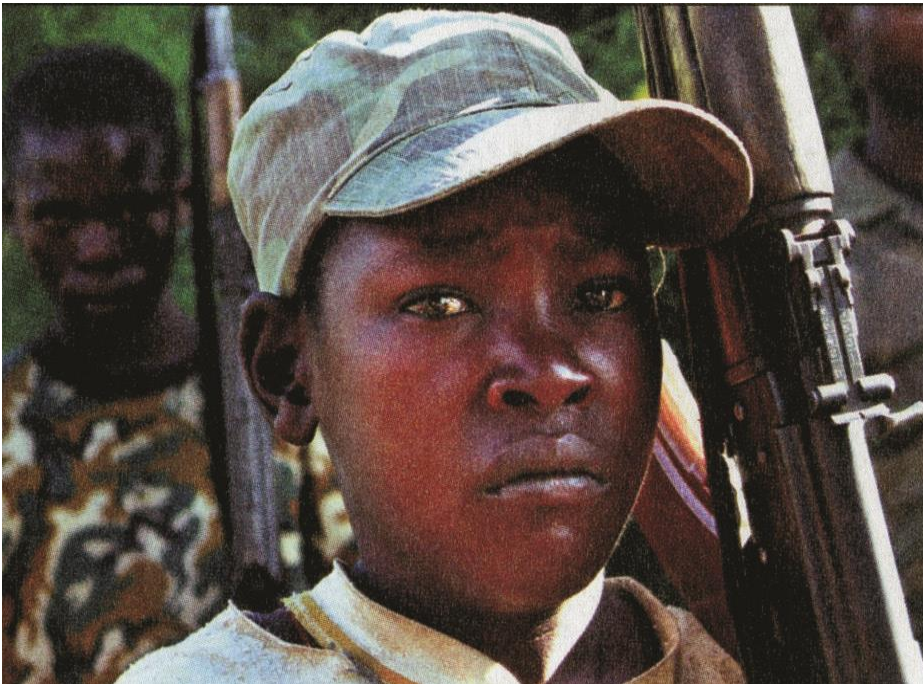

δ. Συνέπειες των πολέμων

Στις σημαντικότερες συνέπειες των πολέμων συγκαταλέγονται:

- η απώλεια της ζωής εκατομμυρίων ανθρώπων (π.χ. Β' Παγκόσμιος Πόλεμος),
- ο θάνατος μικρών παιδιών και η χρησιμοποίηση ανηλίκων ως στρατιωτών σε πολλές χώρες στον κόσμο,
- η εμφάνιση αστέγων και προσφύγων (π.χ. εμφύλιες συρράξεις στην Αφρική),
- οι τραυματικές εμπειρίες των αμάχων και των στρατιωτών, που τους «σημαδεύουν» στο υπόλοιπο της ζωής τους (π.χ. πόλεμος του Βιετνάμ),
- η καταστροφή των περιουσιακών στοιχείων των ατόμων, αλλά και των πλουτοπαραγωγικών πηγών των κρατών (π.χ. πόλεμος στο Ιράκ).

Η οδύνη του πολέμου

Εικ.10.12 Παιδιά-στρατιώτες: μια από τις σκοτεινότερες πτυχές του πολέμου (Φωτογραφικό Αρχείο Ρόιτερ).

Εικ.10.13α Μάνες αγνοούμενων Ελλήνων και Ελληνοκυπρίων από την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974 (Ιστορία του νέου Ελληνισμού, 1770-2000, τόμος 10ος, τεύχος 4ο, εκδ. Ελληνικά Γράμματα).

Εικ.10.13β
Αναζητώντας στήριγμα μετά τους βομβαρδισμούς στην πρώην Γιουγκοσλαβία (Φωτογραφικό Αρχείο Αθηναϊκού Πρακτορείου Ειδήσεων).

Έκθεση UNICEF: Η κατάσταση των παιδιών στον κόσμο (2005)

«Τα παιδιά είναι πάντοτε τα πρώτα θύματα των ένοπλων συρράξεων. Ακόμα και αν δε σκοτωθούν ή τραυματιστούν μπορεί να μείνουν ορφανά, να πέσουν θύματα απαγωγής ή να μείνουν με ψυχολογικά τραύματα και βαθιά θλίψη από την άμεση έκθεση στη

βία, τον εκτοπισμό, τη φτώχεια ή το χαμό αγαπημένων προσώπων. Αυτά που επιβιώνουν συχνά βρίσκονται σε μια μάχη άλλου είδους, ενάντια στις ασθένειες, την αναζήτηση καταφυγίου, την έλλειψη βασικών υπηρεσιών και την πείνα. Τα σχολεία, επίσης μπορούν να μπουν στη δίνη της βίας, συχνά με τραγικές συνέπειες. Τα παιδιά μπορούν να στρατολογηθούν διά της βίας ως μαχητές ή σκλάβοι, να βιώσουν σεξουαλική κακοποίηση ή να εκτεθούν σε εκρηκτικές ύλες -απομεινάρια του πολέμου- που σκοτώνουν ή ακρωτηριάζουν χιλιάδες κάθε χρόνο...»
(www.unicef.gr/reports/sowcr2005.php)

10.3.2 Τρομοκρατία

Ο όρος «τρομοκρατία» εμφανίζεται για πρώτη φορά την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης και δηλώνει μια σειρά από οικονομικά, νομικά και πολιτικά μέτρα (όπως, για παράδειγμα, κατάσχεση περιουσιακών στοιχείων, κατάργηση της υπεράσπισης του κατηγορουμένου από συνήγορο, παραβίαση του οικογενειακού ασύλου από τις δημοτικές αρχές κ.ά.) που πήρε ο Ροβεσπιέρος (1793-1794) προκειμένου να αντιμετωπίσει τις δολοπλοκίες των αντεπαναστατών και να στηρίξει την εθνική άμυνα και την επαναστατική κυβέρνηση. Από αυτή την «επαναστατικώ δικαίω τρομοκρατία» που αμφισβήτησε την καθεστηκυία τάξη, μέχρι τις τρομοκρατικές ενέργειες που γίνονται σήμερα σε διάφορα μέρη του κόσμου υπάρχει μια μεγάλη εννοιολογική απόσταση.

Στη σύγχρονη εποχή, τόσο τα κράτη, οι διεθνείς οργανισμοί και η Ευρωπαϊκή Ένωση όσο και η επιστημονική κοινότητα έχουν επιχειρήσει να ορίσουν την τρομοκρατία, χωρίς όμως να καταλήξουν σε έναν ενιαίο

ορισμό του σύνθετου και ιδεολογικά φορτισμένου αυτού κοινωνικού φαινομένου. Γενικά, επικρατούν δύο απόψεις:

- Η πρώτη αντιμετωπίζει την τρομοκρατία ως μια παράνομη και εγκληματική πράξη βίας ή απειλή χρήσης βίας³. Η χώρα μας κατατάσσει την τρομοκρατία στο οργανωμένο έγκλημα.

- Η δεύτερη αντιμετωπίζει την τρομοκρατία ως ένα «μέσο πολιτικής σύγκρουσης» για την επίτευξη κάποιων πολιτικών σκοπών. Οι υποστηρικτές της άποψης αυτής θεωρούν ότι η τρομοκρατία εμπεριέχει και στοιχεία πολεμικής σύρραξης, μιας σύρραξης όμως ιδιότυπης, ασύμμετρης μορφής.

Σύμφωνα με τη δεύτερη άποψη, η τρομοκρατία μπορεί να προέλθει τόσο από «μη κρατικούς» όσο και από «κρατικούς παίκτες», είτε αυτοί είναι κρατικοί παράγοντες που καταχρώνται την εξουσία είτε παρακρατικές οργανώσεις. Παράδειγμα αποτελούν οι οργανώσεις που δρούσαν στο πλαίσιο φασιστικών καθεστώτων σε χώρες της Λατινικής Αμερικής και οργάνων απαγωγές και εξαφανίσεις χιλιάδων αντιφρονούντων πολιτών.

---

³ Η απειλή χρήσης ή η χρήση βίας μπορεί να απευθύνεται κατά τη ζωή των ανθρώπων ή της περιουσίας τους και συμπεριλαμβάνει ενέργειες όπως απαγωγές και καταστάσεις ομηρίας, βομβιστικές επιθέσεις σε εγκαταστάσεις και μέσα μεταφοράς, πειρατείες σε μέσα μεταφοράς, δολοφονίες και τραυματισμούς ανθρώπων, καταστροφές ηλεκτρονικών βάσεων δεδομένων, χρήση συμβατικών όπλων και όπλων μαζικής καταστροφής (πυρηνικών, χημικών ή βιολογικών), χρήση ανθρώπων ως κομάντος αυτοκτονίας.

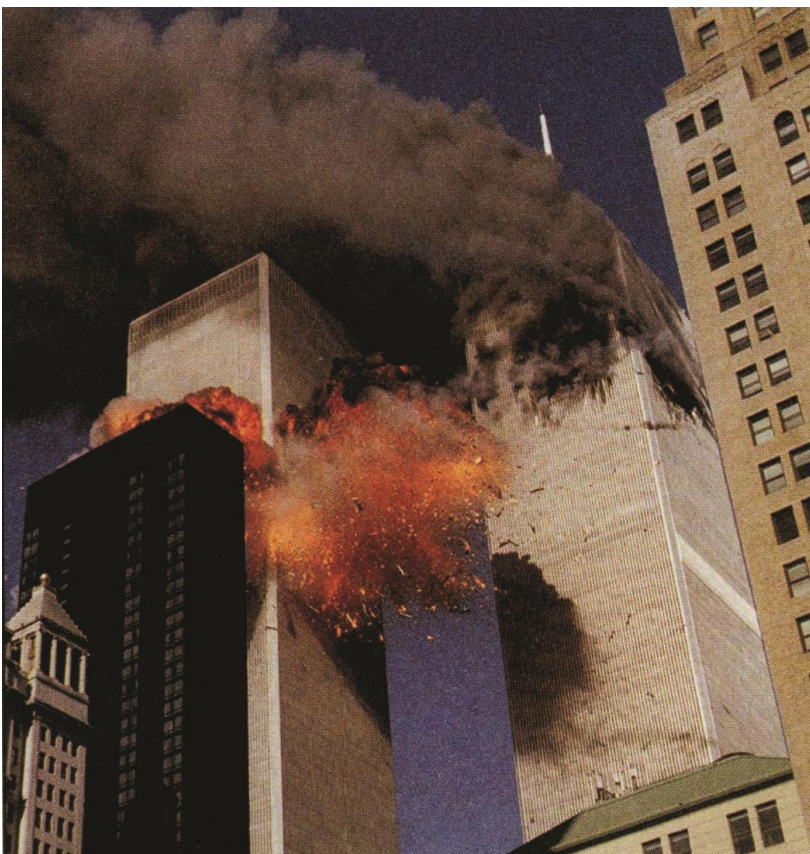
Ασύμμετρες μορφές πολέμου

«Ακόμη από την ιστορία ξέρουμε πως μέχρι σήμερα όλοι οι πόλεμοι διεξάγονταν μεταξύ δυο καλά καθορισμένων και οργανωμένων εχθρών που είχαν ξεκάθαρους σκοπούς και στόχους... Όμως, μετά τα τρομοκρατικά χτυπήματα του... Σεπτεμβρίου (11/9/2001) βρισκόμαστε μπροστά σε νέο είδος πολέμου, όπου δεν γίνεται πόλεμος μεταξύ συγκεκριμένων κρατών, αλλά πόλεμος εναντίον ενός άορατου εχθρού που δεν έχει καθορισμένα σύνορα ούτε καθορισμένη χώρα και εθνικότητα και ο οποίος δεν στράφηκε συγκεκριμένα κατά μιας χώρας αλλά εναντίον ενός πολιτισμού...και ενός τρόπου ζωής που διαφέρει ριζικά από το δικό του» (Γ.Ν. Γαλάνης, 2003:40).

«Ας εξετάσουμε όμως την περίπτωση των "κρατικών παικτών". Η ανάλυση του Weber για το ρόλο του κράτους, το οποίο "έχει το μονοπώλιο της νόμιμης χρήσης της φυσικής βίας εντός της επικράτειάς του" προϋποθέτει ότι η ίδια η λογική του κράτους διέπεται από το δικαίωμα του να κάνει χρήση βίας, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αυτομάτως και τη νομιμοποίηση κάθε πράξης βίας. Η χρήση βίας εκ μέρους του κράτους συχνά μπορεί να λάβει μορφές που αντιβαίνουν στην έννοια του δικαίου. Η έννοια του αυτόνομου και αυτοδίκαιου κράτους δεν δικαιώνει και την έννοια της χρήσης βίας κατά των πολιτών του» (Μ. Μπόση, 2000: 137)

Οι πρόσφατες τρομοκρατικές επιθέσεις ανά τον κόσμο φέρνουν στην επιφάνεια ερωτήματα σχετικά με τα αίτια, αλλά και την αντιμετώπιση του φαινομένου της τρομοκρατίας. Τι γεννά λοιπόν την τρομοκρατία; Μια πρώτη απάντηση μπορεί να προκύψει, αν εξετάσει κανείς τις προκηρύξεις με τις οποίες οι ίδιες οι οργανώσεις αιτιολογούν την πράξη τους. Η αιτιολογία που χρησιμοποιείται συνήθως από τους τρομοκράτες είναι ότι με τη πράξη τους επιχειρούν να αντιμετωπίσουν μια αδικία, να «διορθώσουν» κάποια «κακώς κείμενα». Μια δεύτερη απάντηση δίνουν οι κοινωνικοί επιστήμονες, οι οποίοι αναζητούν τις ρίζες της τρομοκρατίας στη φτώχεια, στον ιμπεριαλισμό και στην εκμετάλλευση των πλουτοπαραγωγικών πηγών των χωρών του Τρίτου Κόσμου ή ακόμη σε συγκρούσεις θρησκειών, πολιτισμών και τρόπων ζωής που συνοδεύουν τις περιόδους μετάβασης και εκκοσμίκευσης* (βλ. γλωσσάριο των Κοινωνιών).

Εικ.10.14 Το τρομοκρατικό χτύπημα στους Δίδυμους Πύργους της Νέας Υόρκης στις 11-9-2001 (Φωτογραφικό Αρχείο του Associated Press)

10.3.3 Συνέπειες και αντιμετώπιση της τρομοκρατίας

Η απώλεια της ζωής χιλιάδων ανθρώπων, ο φόβος των πολιτών, οι τραυματικές (σωματικές και ψυχικές) εμπειρίες των διασωθέντων, οι υλικές καταστροφές και η οικονομική ύφεση αποτελούν τις σημαντικότερες επιπτώσεις της τρομοκρατίας. Ωστόσο, στις «παράπλευρες» συνέπειες της τρομοκρατίας πρέπει να εντάξουμε και την ενίσχυση των στερεότυπων καθώς και την εμφάνιση φαινομένων αυτοδικίας και εκδίκησης από φασιστικές οργανώσεις κατά των μεταναστών που εικάζεται ότι κατάγονται από χώρες προέλευσης των τρομοκρατών.

Όσον αφορά την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, παρατηρείται ότι πολλές χώρες προβαίνουν σε νομοθετικές ρυθμίσεις που περιορίζουν τις ατομικές ελευθερίες και τα δικαιώματα των πολιτών, δίνοντας προτεραιότητα σε θέματα ασφάλειας. Σε διεθνές επίπεδο, η τρομοκρατία μπορεί να οδηγήσει και σε πολέμους, διαιωρίζοντας έτσι ένα φαύλο κύκλο βίας.

Ωστόσο, η περιστολή των δικαιωμάτων των πολιτών, με αφορμή την αντιμετώπιση της τρομοκρατίας, θέτει σε κίνδυνο την ίδια τη δημοκρατία, η οποία φαίνεται έτσι να αντιφάσκει προς την ουσία και τις διακηρύξεις της, ενώ παράλληλα καθίσταται περισσότερο ευάλωτη σε εκτροπές και παράνομες μορφές βίας.

Είναι γνωστό ότι τα κράτη προσπαθούν να αντιμετωπίσουν την τρομοκρατία κυρίως με νομοθετικά και κατασταλτικά μέτρα (καταδίωξη, πόλεμος, σύλληψη, φυλάκιση, εξόντωση κτλ.). Αναμφίβολα τα μέτρα αυτά μπορούν να έχουν κάποια βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα, αλλά για τη μακροπρόθεσμη αντιμετώπιση της τρομοκρατίας θα πρέπει η διεθνής κοινότητα να επιλύ-

σει τα οικονομικά, τα πολιτικά και τα πολιτισμικά προβλήματα που γεννούν την τρομοκρατία.

Τελικά, σε μια κοινωνία με δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση οι πολίτες μπορούν να διατυπώσουν τις απόψεις, τις κρίσεις τους, τις αντιρρήσεις και τις ιδεολογικές τους θέσεις μέσα από τους πολυάριθμους πολιτικούς φορείς. Οι πολίτες με τη συμμετοχή τους μπορούν να χρησιμοποιήσουν όλα εκείνα τα νόμιμα μέσα που στοχεύουν σε μια ειρηνική (όχι βίαιη) επίλυση των αιτημάτων τους.

«Βλέπουμε τον κόσμο ως ομοσπονδία θρησκειών και όχι ανθρώπινων όντων και από εκεί προέρχεται η βία. Η δέσμευση της δημοκρατίας αφορά σε άτομα και όχι σε θρησκευτικές ομάδες. Είναι λάθος να βλέπουμε τους ανθρώπους ως μέρος του πολιτισμού στον οποίο ζουν και όχι ως ανθρώπους. Ας ορίζουμε τους εαυτούς μας όπως θέλουμε και όχι μέσα στα κουτιά που μας βάζουν» (απόσπασμα άρθρου του Ινδού οικονομολόγου Αμάρτυα Σεν, Ταχυδρόμος, 13/8/2005).

10.4. Αντιμετώπιση της προκατάληψης και της οργανωμένης βίας

Η κρισιμότητα ορισμένων ζητημάτων στην εποχή μας θέτει σε όλους κάποια εύλογα ερωτήματα όπως: ποιο είναι το μέλλον της ανθρωπότητας τον 21ο αιώνα; Οι προκαταλήψεις και η ρατσιστική συμπεριφορά θα υποχωρήσουν ή θα επικρατήσει το μισαλλόδοξο πνεύμα; Η ανάγκη για μετανάστευση θα εκλείψει, έτσι ώστε όλοι οι άνθρωποι να μπορούν να ευημερούν στη χώρα τους, χωρίς ανασφάλεια, φτώχεια και αβεβαιότητα;

Καίριο ζήτημα είναι το αν οι διεθνείς οργανισμοί θα μπορέσουν να υπερασπιστούν τις αρχές βάσει των οποίων δημιουργήθηκαν, δηλαδή το δίκαιο, την ειρήνη και την ευημερία των λαών, ή αν ο ρόλος τους θα περιοριστεί σε ανθρωπιστικού τύπου παρεμβάσεις.

Βέβαια, η αντιμετώπιση της προκατάληψης, του ρατσισμού και της οργανωμένης βίας - τα οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένα μεταξύ τους - είναι δύσκολο να επιτευχθεί, όχι όμως ακατόρθωτο, αφού εξαρτάται από τη δράση των ατόμων, των συλλογικών φορέων κάθε κοινωνίας, αλλά και των προτεραιοτήτων που θα θέσει η διεθνής κοινότητα (μέσω των διεθνών οργανισμών). Πάνω από όλα είναι απαραίτητο να υπάρξει συνειδητή δραστηριοποίηση σε όλα τα επίπεδα, ώστε να απαλλαγεί η ανθρωπότητα, αν όχι από τους πολέμους και τις συρράξεις γενικά, τουλάχιστον από την επικρατούσα κουλτούρα του πολέμου και της σύγκρουσης, η οποία επιστρατεύεται πολλές φορές για να λύσει τα προβλήματα, ενώ ουσιαστικά τα πολλαπλασιάζει.

Σε επίπεδο ατομικό είναι σημαντικό να αναλογιστούμε το πώς βλέπουμε τον «άλλον», το διαφορετικό. Για παράδειγμα, το θρήσκευμα ή η εθνικότητα του άλλου πρέπει να καθορίζουν τη φιλία ή θα πρέπει να δίνονται προτεραιότητα στο χαρακτήρα;

«Οι άνθρωποι θα είναι ασφαλείς μόνο όταν μάθουν να συμπεριφέρονται μεταξύ τους ως ίσοι και αδέρφια. Οποιοδήποτε άλλο σύστημα άμυνας και ασφάλειας είναι μάταιο»

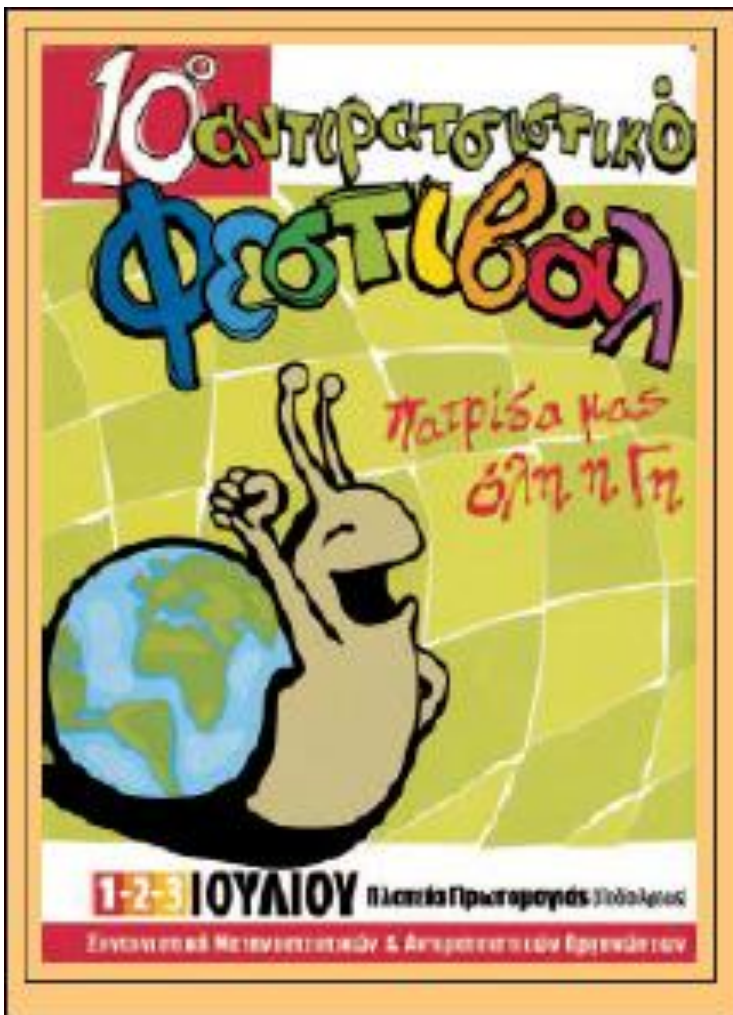
«Η πολιτική του οφθαλμός αντί οφθαλμού θα δημιουργούσε έναν κόσμο από τυφλούς»

(Μ. Γκάντι, «Πρόσωπα που άλλαξαν την πορεία του κόσμου» Το Βήμα της Κυριακής, 7-10-2001).

Διακήρυξη των Ανθρώπινων Δικαιωμάτων Ο.Η.Ε. (1948), άρθρα 1 και 2

«Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ίσοι στην αξιοπρέπεια και τα δικαιώματα, χωρίς καμιά απολύτως διάκριση,...ειδικότερα ως προς τη φυλή, το χρώμα, το φύλο, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την ιδιοκτησία, τη γέννηση ή άλλη κατάσταση. (Τα Ηνωμένα Έθνη, 1996: 193).

Εικ.10.15 Η αφίσα του 10ου Αντιρατσιστικού Φεστιβάλ της Αθήνας, 1-3 Ιουλίου 2005.

Η αναγνώριση της ετερότητας συμβάλλει στην καλλιέργεια του σεβασμού του άλλου. Η σύναψη κοινωνικών σχέσεων μας κάνει πολλές φορές να αναμετρηθούμε με τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις μας.

Σε επίπεδο κοινωνικό μπορούν να γίνουν παρεμβάσεις στο πλαίσιο των πρωτογενών και των δευτερογενών φορέων κοινωνικοποίησης:

- **Οικογένεια.** Εάν τα στερεότυπα και οι προκαταλήψεις αναπαράγονται στο πλαίσιο της οικογένειας, δεν προάγεται η ανεκτικότητα και επομένως περιορίζονται οι δυνατότητες κοινωνικότητας. Ως εκ τούτου το περιεχόμενο της κοινωνικοποίησης διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην κατανόηση των ατομικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων και στην εσωτερίκευση των αξιών που προάγουν την ανεκτικότητα.

- **Μ.Μ.Ε.** Τα πρότυπα που προβάλλονται πολλές φορές από τα Μ.Μ.Ε. στέλνουν αντιφατικά μηνύματα, τα οποία προσλαμβάνονται συχνά άκριτα από τα νεαρά κυρίως άτομα ενδυναμώνοντας τη σύγχυση. Η προβολή ταινιών βίας από την τηλεόραση δεν καλλιεργεί την ειρηνική επίλυση των διενέξεων. Εδώ έχουν ευθύνη να αντιδράσουν τόσο οι κοινωνικές οργανώσεις όσο και οι τηλεθεατές.

- **Σχολείο.** Η καλλιέργεια αντιλήψεων σχετικά με την ισοτιμία όλων των ανθρώπων και η εμπέδωση της «πολιτισμικής σχετικότητας»* (βλ. γλωσσάριο) ενισχύουν τις κοινωνικές δεξιότητες όπως την επικοινωνία, την αλληλεγγύη, τις πανανθρώπινες αξίες της ειρήνης και της ελευθερίας. Το σχολείο μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην καλλιέργεια της αξίας του διαλόγου ως μέσου ειρηνικής επίλυσης των συγκρούσεων.

Αξίζει να προστεθεί ότι μέσα από τη διαπολιτισμική εκπαίδευση, η οποία δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στα «διαπολιτισμικά σχολεία», το σχολείο και ευρύτερα η κοινωνία θα πρέπει να διασφαλίσουν ίσες ευκαιρίες για όλους τους μαθητές ανεξάρτητα από την εθνική και την πολιτισμική προέλευσή τους. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι αναγκαία όχι μόνο λόγω της ύπαρξης των αλλοδαπών μαθητών στο σχολείο η αξία της είναι

πολύ μεγαλύτερη συνολικά, ακριβώς γιατί παρουσιάζει πολύπλευρα ένα θέμα, ενώ «μια μονοδιάστατη, για παράδειγμα, παρουσίαση της θρησκείας, της ιστορίας, της γεωγραφίας, της λογοτεχνίας, της κοινωνιολογίας κτλ. δεν παρέχει τις προϋποθέσεις...να αναπτυχθεί η κριτική σκέψη» (Γ. Μάρκου, 1997:246).

• **Κοινωνία των πολιτών.** Οι συλλογικές δράσεις των πολιτών όπως τα κινήματα ειρήνης, οι οργανώσεις υπεράσπισης των δικαιωμάτων των ατόμων, οι διασυνοριακές οργανώσεις αρωγής σε περιπτώσεις καταστροφών, τα οικολογικά κινήματα αποτελούν τον ελπιδοφόρο αντίλογο στις μορφές βίας που αναπτύσσονται σε διάφορες χώρες και περιοχές.

Έξι βήματα αντιμετώπισης της σύγκρουσης στο σχολείο

- «Προσδιορισμός του προβλήματος και του επιπέδου επίλυσής του.
- Αποστασιοποίηση των ατόμων από το πρόβλημα και διάκριση των πραγματικών ζητημάτων αντιπαράθεσης από τα ζητήματα διαπροσωπικών σχέσεων. Διατύπωση διαδικαστικών κανόνων και κανόνων του παιχνιδιού επίλυσης προβλήματος.
- Εντοπισμός κινήτρων, αναγκών και συμφερόντων που οδηγούν στη σύγκρουση.
- Αναζήτηση εναλλακτικών επιλογών που να αποτελούν λύσεις και να ικανοποιούν τα συμφέροντα όλων.
- Αξιολόγηση των εναλλακτικών επιλογών με βάση αντικειμενικά κριτήρια τα οποία ορίζονται από τις επιθυμίες της μιας πλευράς. Αναζήτηση συμφωνίας που να ικανοποιεί καθέναν από τους εμπλεκόμενους» (Π. Χηνάς και Κ. Χρυσ αφίδης, 2000:20).

Εικ.10.16β Διαδήλωση κατά του πολέμου στο Ιράκ (Ιστορία του νέου Ελληνισμού: 1770-2000, τόμος 10ος, τεύχος 3ο, εκδ. Ελληνικά Γράμματα).

Εικ.10.16α
Διαδήλωση κατά του πολέμου στο Βιετνάμ (Φωτογραφικό αρχείο Ν. Πετρόπουλου).

• **Κράτος.** Σε πολλές περιπτώσεις τα σύνορα των κρατών προήλθαν από ένοπλες συγκρούσεις και χρησιμεύουν στο να διακρίνουν αυτούς που έχουν το δικαίωμα να ζουν (και να εργάζονται) στο εσωτερικό των κρατών από εκείνους που δεν το έχουν. Τα πλεονεκτήματα αλλά και οι υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτό το δικαίωμα γίνονται πολλές φορές αφορμή για φιλονικίες (σε πολιτικό και σε κοινωνικό επίπεδο), όταν

αμφισβητούνται τα κριτήρια με τα οποία έχει κάποιος το δικαίωμα να ανήκει στο συγκεκριμένο κράτος (π.χ. υπηκοότητα, εκλογικό δικαίωμα). Το ελληνικό κράτος έχει πάρει κάποια μέτρα που ενισχύουν την κοινωνική ενσωμάτωση και το σεβασμό της διαφοράς και της ετερότητας (όπως, για παράδειγμα, η αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου, η θεσμοθέτηση του νόμου των ποσοστώσεων για την ισότιμη συμμετοχή ανδρών και γυναικών στην Τοπική Αυτοδιοίκηση, η νομιμοποίηση των μεταναστών, τα εκπαιδευτικά προγράμματα για διάφορες πολιτισμικές ομάδες, η νομοθεσία για τα άτομα με ειδικές ανάγκες, η θεσμοθέτηση του Συνηγόρου του Πολίτη). Παρ' όλα αυτά υπάρχουν ακόμη θέματα προς διευθέτηση, κυρίως αυτά που αφορούν την εφαρμογή της σχετικής νομοθεσίας στην πράξη και την εξασφάλιση της υποδομής για την ουσιαστικότερη ενσωμάτωση όλων όσοι ζουν και εργάζονται στο ελληνικό έδαφος.

Σε διεθνές επίπεδο παρεμβάσεις, όσον αφορά τον

«Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι το πρώτο άρθρο της γαλλικής Διακήρυξης αναφέρεται στα δικαιώματα του ανθρώπου, ενώ το τέταρτο άρθρο στα δικαιώματα του πολίτη. Η διάκριση αυτή ανθρώπου και πολίτη έχει, κατά την άποψή μας, περιοριστική σημασία σε ό,τι αφορά τα υποκείμενα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς ο πολίτης συνδέεται αλλά και προϋποθέτει την ύπαρξη εθνικού κράτους, και με την έννοια αυτή τα ανθρωπίνια δικαιώματα δεν ισχύουν γενικά και για όλους τους ανθρώπους, παρά μόνο για εκείνους που είναι πολίτες ενός συγκεκριμένου κράτους-έθνους. Το γεγονός αυτό επι βεβαιώνει την εθνοκεντρική ερμηνεία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο βαθμό που εισάγει αναπότρεπτα την έννοια του "Άλλου"..» (Ζ. Παπαδημητρίου, 2000:126).

περιορισμό των συγκρούσεων, μπορούν να γίνουν από διεθνείς οργανισμούς καθώς και από μη κυβερνητικές οργανώσεις. Η ενίσχυση των διεθνών οργανισμών (π.χ. Ο.Η.Ε., Συμβούλιο της Ευρώπης, Οργανισμός Ασφάλειας και Συνεργασίας στην Ευρώπη) μπορεί να συντελέσει στην υπεράσπιση της ειρήνης, γεγονός που θα αποτελούσε ύψιστης σημασίας πολιτική και κοινωνική κληρονομιά για τις μελλοντικές γενεές.

Η ανάπτυξη του πολιτισμού της ειρήνης προϋποθέτει την ενδυνάμωση των διεθνών οργανισμών, καθώς και των κινημάτων ειρήνης των πολιτών ανά τον κόσμο. Είναι γεγονός ότι πολλοί διεθνείς οργανισμοί, με προεξάρχοντα τον Ο.Η.Ε., προσφέρουν τις υπηρεσίες τους σε έκτακτες καταστάσεις και με τον τρόπο αυτό συμβάλλουν στην αντιμετώπιση δυσβάσταχτων καταστάσεων που βιώνουν οι άμαχοι όπου γης από τις πολεμικές συγκρούσεις.

Από την άλλη πλευρά, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις (εθελοντικές διεθνείς οργανώσεις) όπως η Διεθνής Αμνηστία, οι Γιατροί του Κόσμου, οι Γιατροί χωρίς Σύνορα, ο Ερυθρός Σταυρός, η Ερυθρά Ημισέληνος κ.ά. προσφέρουν τη βοήθειά τους με διαφορετικούς τρόπους και σε διαφορετικό επίπεδο στους πληθυσμούς που υποφέρουν, ανεξάρτητα από την επικρατούσα θρησκεία ή από το σύστημα διακυβέρνησης.

Τέλος, θεωρείται ότι η οικονομική ανάπτυξη των χωρών, η εξάλειψη της φτώχειας, η εκπαίδευση για όλους, η ενίσχυση της δημοκρατίας, η καλλιέργεια του διαλόγου και η πολυεπίπεδη συνεργασία μεταξύ κρατών, διεθνών οργανισμών και οργανώσεων πολιτών για την κοινωνική και την οικονομική πρόοδο μπορούν να επιδράσουν θετικά στην αντιμετώπιση των προκαταλήψεων, του ρατσισμού και της οργανωμένης βίας.

Εικ.10.17 Μουσικό εργαστήριο στον Παρακάλαμο Ιωαννίνων (Φωτογραφικό Αρχείο του προγράμματος ΕΠΕΑΕΚ II, «Ένταξη των Τσιγγανοπαίδων στο Σχολείο», Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων).

«Η Διεθνής Αμνηστία είναι μια παγκόσμια ανεξάρτητη, εθελοντική οργάνωση για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Δρα για την απελευθέρωση των κρατουμένων συνείδησης, τη δίκαιη και έγκαιρη παραπομπή σε δίκη όλων των πολιτικών κρατουμένων και την κατάργηση των βασανιστηρίων και της ποινής του θανάτου... » (απόσπασμα από φυλλάδιο της Διεθνούς Αμνηστίας).

Ερωτήσεις

1. Να σχολιάσετε την άποψη ότι «ο πολιτισμός είναι στην ουσία έννοιες, οι οποίες αλλάζουν από κοινωνία σε κοινωνία».
2. Να συγκεντρώσετε από λεξικά ελληνικούς φιλοσοφικούς ή ιατρικούς όρους τους οποίους έχουν δανειστεί άλλες γλώσσες που γνωρίζετε (π.χ. Αγγλικά, Γαλλικά).
3. Πώς προσδιορίζεται η οικουμενική διάσταση του πολιτισμού;
4. Υπάρχει πολιτισμική ομοιογένεια στις κοινωνίες; Να εξηγήσετε την άποψή σας δίνοντας παραδείγματα.
5. Τι ονομάζεται υποπολιτισμός ή υποκουλτούρα;
6. Τι ονομάζουμε μετανάστευση; Για ποιους λόγους μεταναστεύουν οι άνθρωποι;
7. Ποια είναι η διαφορά μεταξύ οικονομικών μεταναστών και προσφύγων;
8. Από τα στοιχεία του πίνακα 10.1 (σελ.54-55) να υπολογίσετε τα ποσοστά των παλιννοστούντων Ελλήνων κατά χώρα για την περίοδο 1971-85. Τι παρατηρείτε;
9. Τι σημαίνει ο όρος «πρόσφυγας» σύμφωνα με τη Σύμβαση του Ο.Η.Ε.;
10. Ποιες πολιτικές εφαρμόστηκαν για τους μετανάστες στις χώρες της Ε.Ε.;
11. Με βάση άρθρα εφημερίδων να συλλέξετε στοιχεία που αναφέρονται στους μετανάστες και να σχολιάσετε τον τρόπο με τον οποίο αποδίδεται η έννοια της μετανάστευσης.
12. Πώς ορίζεται κοινωνιολογικά η μειονότητα; Ποια είναι τα συνήθη χαρακτηριστικά της;
13. Τι είναι τα στερεότυπα;
14. Πώς ορίζεται η προκατάληψη και ποιες είναι οι επιπτώσεις της στην καθημερινή ζωή; Να αναφέρετε παραδείγματα.

15. Ποια είναι τα κοινωνικά αίτια των προκαταλήψεων;
16. Να αναφέρετε τα οικονομικά αίτια των προκαταλήψεων.
17. Να εξηγήσετε ποια είναι τα ψυχοδυναμικά αίτια των προκαταλήψεων.
18. Τι αναφέρει ο κλασικός ορισμός για το ρατσισμό;
19. Τι ονομάζεται κοινωνικός ρατσισμός;
20. Ποιες είναι οι συνέπειες των προκαταλήψεων και του ρατσισμού;
21. Τι είναι πόλεμος;
22. Ποια είναι τα αίτια των πολέμων; Να αναφερθούν συνοπτικά οι διαφορετικές θεωρήσεις.
23. Ποιες είναι οι συνέπειες των πολέμων;
24. Τι είναι τρομοκρατία και ποιες είναι οι συνέπειες της τρομοκρατίας;
25. Ποια είναι η αντιμετώπιση της προκατάληψης σε κοινωνικό επίπεδο;

αποδιοπομπαίος τράγος: Η φράση προέρχεται από την παράδοση των Εβραίων, οι οποίοι κάθε 7 χρόνια φόρτωναν τελετουργικά όλα τους τα αμαρτήματα σε έναν τράγο, τον οποίο στη συνέχεια έδιωχναν μακριά από την πόλη, στην έρημο. Μαζί του συμβολικά έδιωχναν και τα αμαρτήματα. Σήμερα η φράση αποδίδεται σε όποιον θεωρούμε υπεύθυνο για ό,τι κακό μας συμβαίνει.

αυτάρκης οικονομία (κοινωνία): Ονομάζεται η κοινωνία η οποία μπορεί να καλύπτει επαρκώς τις ανάγκες της με ό,τι παράγει στο πλαίσιο της και δείχνει να μην εξαρτάται καθόλου από την αγορά.

βέτο: Άρνηση επικύρωσης μιας απόφασης.

γαμηλιότητα: Στατιστικός μέσος όρος που δείχνει τη συχνότητα των γάμων ανά 1.000 κατοίκους.

γενεαλογική γραμμή: Οι πρόγονοι από τη μεριά του πατέρα (γενεαλογική ανδρική γραμμή) ή οι πρόγονοι από τη μεριά της μητέρας (γενεαλογική γυναικεία γραμμή).

γκέτο: Παλαιότερα ο όρος προσδιόριζε την περιτειχισμένη και απομονωμένη εβραϊκή συνοικία των ευρωπαϊκών πόλεων. Σήμερα προσδιορίζει το τμήμα μιας πόλης στο οποίο ζει περιθωριοποιημένη μια μειονότητα.

γονιμότητα: Στατιστική αναλογία αριθμού γεννήσεων γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας σε δεδομένη χρονική περίοδο. Ο όρος «γονιμότητα» προτιμάται από τον όρο «γεννητικότητα» (ιδίως για συγκριτικές αναλύσεις), αφού ο τελευταίος, ο οποίος δείχνει τις γεννήσεις ανά

1.000 κατοίκους, επηρεάζεται σημαντικά από την ηλικιακή δομή ενός πληθυσμού.

δείγμα στρωματοποιημένο: Η κατηγοριοποίηση των μελών του πληθυσμού με βάση ένα ή περισσότερα χαρακτηριστικά (στρώματα) και η επιλογή δείγματος από κάθε επιμέρους ομάδα (στρώμα) του πληθυσμού χωριστά.

διάμεσο ισοδύναμο εισόδημα των νοικοκυριών: Η διάμεση τιμή του συνολικού εισοδήματος (από εργασία, περιουσία, κοινωνικές παροχές, συντάξεις κ.ά.) όλων των τύπων νοικοκυριών της χώρας σταθμισμένου ανάλογα με το μέγεθος και τη σύνθεση των νοικοκυριών (ενήλικες, παιδιά κτλ.). Η διάμεση τιμή είναι η τιμή που χωρίζει την κατανομή του εισοδήματος των νοικοκυριών σε δύο ίσα μέρη.

εκκοσμίκευση: Η απομάκρυνση της κοινωνίας από την κηδεμονία θρησκευτικών θεσμών και συμβόλων. Η εκκοσμίκευση περιλαμβάνει τη νομική, τη θεσμική και την πολιτισμική πλευρά της κοινωνίας και εκδηλώνεται με τα εξής χαρακτηριστικά: τη χειραφέτηση των πολιτών και των συλλογικών αναπαραστάσεών τους από κάθε θρησκευτική αναφορά, τη συγκρότηση τομέων γνώσης ανεξάρτητων από τη θρησκεία, την αυτονόμηση της συμπεριφοράς των ατόμων από τις θρησκευτικές επιταγές.

ερωτήσεις κλειστού και ανοικτού τύπου: Οι ερωτήσεις κλειστού τύπου είναι αυτές στις οποίες ο ερωτώμενος απαντά επιλέγοντας μεταξύ προκατασκευασμένων απαντήσεων (π.χ. Ναι/Όχι/Δε Γνωρίζω ή Συμφωνώ απόλυτα /Απλώς συμφωνώ/ Ουδέτερος/Απλώς διαφωνώ /Διαφωνώ απόλυτα). Οι ερωτήσεις ανοικτού τύπου

είναι αυτές στις οποίες ο ερωτώμενος είναι ελεύθερος να απαντήσει όπως εκείνος κρίνει.

ζάντρουγκα: Ο όρος αναφέρεται σε μια μεγάλη οικογένεια σλαβικού τύπου (συναντάται σε πολλές περιοχές των Βαλκανίων) που διέπεται από συλλογικότητα, αλληλοβοήθεια και ισονομία. Η ζάντρουγκα ήταν οργανωμένη στο πρότυπο μιας ολοκληρωμένης μικροκοινωνίας που, χάρη σε έναν ιδιοφυή συνδυασμό γεωργίας, κτηνοτροφίας και οικιακής βιοτεχνίας, μπορούσε να προνοήσει για το σύνολο των αναγκών των μελών της.

θεσμοθετημένος φορέας: Ο φορέας που χρησιμοποιεί τυπικές στρατηγικές (π.χ. κράτος, δικαιοσύνη) για να ρυθμίσει τη συμπεριφορά των ατόμων.

ιμπεριαλισμός: Η επεκτατική πολιτική ενός ισχυρού κράτους έναντι άλλων χωρών, η οποία μπορεί να έχει τη μορφή είτε της εδαφικής κατάκτησης είτε ακόμη της οικονομικής, πολιτικής και πολιτιστικής κηδεμονίας.

καινοτομία: Στον καθημερινό λόγο η λέξη σημαίνει την εισαγωγή καινούργιων μεθόδων, καινούριων μορφών ενέργειας, καινούριων πρακτικών, καινούριων σχέσεων κτλ. Στη θεωρία του Μέρτον «καινοτομία» είναι μια μορφή κοινωνικής προσαρμογής, όπου το άτομο αποδέχεται τους κοινωνικά προσδιορισμένους σκοπούς (π.χ. της επιτυχίας), αλλά δεν ακολουθεί τους κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους (π.χ. σκληρή εργασία κτλ.) προκειμένου να πετύχει τους σκοπούς αυτούς. Αντίθετα, ακολουθεί νέους, εναλλακτικούς τρόπους (π.χ. κλοπή) που τον οδηγούν σε παραβατική συμπεριφορά.

κεφαλοχώρι: Υποβαθμισμένη μορφή της παλιάς βαλκανικής κοινότητας* στο πλαίσιο της οποίας αναπτύχθηκαν από αιώνες παραδειγματικοί πολιτικοί και κοι-

νωνικοοικονομικοί θεσμοί στη βάση μιας ευρείας διοικητικής αυτονομίας. Όμως η ανάπτυξη του συγκεντρωτικού κράτους δεν επέτρεψε τη συνέχιση της διοικητικής αυτονομίας των κοινοτήτων. Κατ' αυτό τον τρόπο το κοινοτικό σύστημα ατόνησε και δεν μπόρεσε να εκπληρώσει τις βασικές λειτουργίες πάνω στις οποίες στήριζε ανέκαθεν τη δύναμή του: δηλαδή το συνδυασμό συλλογικής και ιδιωτικής παραγωγής αγαθών, τη συντονισμένη ανάπτυξη γεωργίας, βιοτεχνίας και εμπορίου και, τέλος, την αυτοδιαχείριση.

κλειστό ίδρυμα: Όρος που εισήγαγε ο Έρβιν Γκόφμαν, για να χαρακτηρίσει τον τόπο κατοικίας και απασχόλησης ενός μεγάλου αριθμού ατόμων που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση και τα οποία, ξεκομμένα για μια σημαντική χρονική περίοδο από την ευρύτερη κοινωνία, ζουν μαζί υπό συνθήκες περιορισμένης και απόλυτα οργανωμένης διαβίωσης. Νοσοκομεία, οικοτροφεία, στρατώνες, φυλακές, μοναστήρια κτλ. είναι περιπτώσεις κλειστών ιδρυμάτων.

κοινό: Σύνολο ατόμων που εκδηλώνουν κοινά ενδιαφέροντα ή συμφέροντα την ίδια χρονική στιγμή ή περίοδο. Η φυσική γειτνίαση των ατόμων δεν είναι ουσιώδες γνώρισμα της έννοιας του κοινού.

κοινότητα - κοινωνία: Οι έννοιες καθιερώθηκαν, από τον Φ. Τάνις (F. Toennies) ο οποίος θεωρεί ότι αυτό που χαρακτηρίζει την κοινότητα είναι οι προσωπικές και συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ των μελών της, ενώ αυτό που χαρακτηρίζει τις σχέσεις των μελών της κοινωνίας είναι το προσωπικό όφελος. Η εκβιομηχάνιση επιτάχυνε τη μετάβαση από την κοινότητα στην κοινωνία, από τις συναισθηματικές σχέσεις των ατόμων στις σχέσεις που ρυθμίζονται με βάση το συμφέρον.

κοινωνική ανθρωπολογία: Η κοινωνική ανθρωπολογία και η κοινωνιολογία είναι όροι που δεν προσδιορίζουν στην πραγματικότητα διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους. Η διαφορά τους είναι ότι η κοινωνική ανθρωπολογία επικεντρώνεται στη μελέτη αγροτικών ή ελάχιστα διαφοροποιημένων κοινωνιών, ενώ η κοινωνιολογία μελετά κοινωνίες σύνθετες ή κατά πολύ διαφοροποιημένες. Η πρώτη χρησιμοποιεί κυρίως ποιοτικές μεθόδους ενώ η κοινωνιολογία ποσοτικές μεθόδους βασιζόμενη στις εθνικές στατιστικές.

κοινωνική θέση: Η κοινωνική θέση ορίζεται από το βαθμό και το είδος της κοινωνικής δύναμης (σε πολιτικό, οικονομικό και πολιτισμικό επίπεδο) που το άτομο διαθέτει.

κοινωνική κινητικότητα: Η μετακίνηση ενός ατόμου από μια κοινωνική θέση σε μια άλλη, σημαίνει και μετακίνηση στο πλαίσιο της κοινωνικής ιεραρχίας. Η μετακίνηση, για παράδειγμα, ενός ατόμου από τη θέση του εμπόρου στη θέση του βιομηχάνου είναι μια περίπτωση ανοδικής κοινωνικής κινητικότητας.

κοινωνική πολιτική: Η διορθωτική ή προληπτική παρέμβαση μιας κυβέρνησης στην κοινωνική πραγματικότητα με τη λήψη μέτρων που αποσκοπούν στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων και στην προαγωγή της κοινωνικής δικαιοσύνης. Η κοινωνική πολιτική περιλαμβάνει την κοινωνική ασφάλιση, την παιδεία, την υγεία και πρόνοια, την απασχόληση και την κατοικία.

κουλτούρα: Το σύνολο της πνευματικής δημιουργίας μιας κοινωνίας. Όλες οι κοινωνικές ομάδες έχουν κουλτούρα. Είτε αυτή είναι λαϊκή, είτε λόγια. Στις ιεραρχημένες κοινωνίες οι κουλτούρες των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων είναι και οι ίδιες ιεραρχημένες.

Λόμπι: Ομάδα προσώπων που αναπτύσσουν την πολιτική τους δράση στους προθαλάμους (lobby) του κοινοβουλίου ή των γραφείων των πολιτικών και επηρεάζουν παρασκηνιακά τις πολιτικές αποφάσεις.

μαζική επικοινωνία: Η μεταβίβαση μηνυμάτων και πληροφοριών από περιορισμένο αριθμό πηγών σε απεριόριστο αριθμό ανθρώπων.

μανιφακτούρα: Παραγωγική μονάδα στην οποία εργάζονταν επαγγελματίες χειροτέχνες. Χειροτεχνικός ήταν και ο τρόπος παραγωγής.

μιλιταρισμός: Πολιτική αύξησης της επιρροής της στρατιωτικής δύναμης στη σφαίρα της πολιτικής. Ο μιλιταρισμός οδηγεί στην εγκαθίδρυση της κυριαρχίας των στρατιωτικών και στην υποταγή της πολιτικής, της οικονομίας και του πολιτισμού μιας χώρας σε πολεμικούς σκοπούς.

μύθος: Μια συμβολική κατά κανόνα ερμηνεία της πραγματικότητας που προσπαθεί να δώσει ο άνθρωπος με προσφυγή σε αλληγορίες και υπερφυσικές δυνάμεις.

πολιτισμική σχετικότητα: Ο όρος δηλώνει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα δεν μπορούν να κατανοηθούν και να ερμηνευτούν παρά μόνο στο πλαίσιο του συγκεκριμένου κοινωνικού συστήματος που εμφανίζονται. Για παράδειγμα, τα ήθη και τα έθιμα μιας κοινωνίας δεν μπορούν να αξιολογηθούν με βάση κάποια γενικά κριτήρια. Η αξία τους είναι σχετική και καθορίζεται από την κοινωνία στην οποία εμφανίζονται και τις συγκεκριμένες λειτουργίες που επιτελούν εντός της.

πολιτισμός: Το σύνολο των αξιών, των προτύπων, των θεσμών, των εθίμων, των παραδόσεων, των υλικών και

των τεχνολογικών επιτευγμάτων μιας κοινωνίας.

πολυσθένεια: Ο όρος που καθιέρωσε ο καθηγητής κοινωνιολογίας Κ. Τσουκαλάς για να προσδιορίσει τους ανθρώπους που ασκούν περισσότερα του ενός επαγγέλματα τα οποία ανήκουν σε διαφορετικούς κλάδους της οικονομικής δραστηριότητας, όπως για παράδειγμα ένας αγρότης που καλλιεργεί τη γη και συγχρόνως εκμεταλλεύεται μια μικρή τουριστική επιχείρηση ενοικιαζομένων δωματίων.

πρότυπα συμπεριφοράς: Τρόποι συμπεριφοράς που θεωρούνται αποδεκτοί και με τους οποίους τα άτομα εναρμονίζονται στην καθημερινότητά τους.

ρόμικης: «Αθίγγανοι», «Τσιγγάνοι», «Γύφτοι», «Κασιβέλοι», «Τουρκόγυφτοι», «Ρομά» ή «Ρομ» είναι μερικοί όροι που χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν το κομμάτι αυτό του πληθυσμού που διαφοροποιείται σε κάποιο βαθμό (και κυρίως ως προς τις γλωσσικές πρακτικές) από τους υπολοίπους κατοίκους της χώρας. Μερικοί από αυτούς τους όρους είναι ετεροπροσδιορισμοί (χρησιμοποιούνται ως ετικέτες από τους μη τσιγγάνους), ενώ κάποιοι άλλοι είναι αυτοπροσδιορισμοί (χρησιμοποιούνται από τους ίδιους για να προσδιορίσουν τους εαυτούς τους).

συλλογική συνείδηση: Η συνείδηση του κοινωνικού συνόλου, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από τη συνείδηση των μελών του, την οποία διαμορφώνει. Σύμφωνα με τον Ε. Ντυρκέμ είναι η «συνείδηση των συνειδήσεων», που εξασφαλίζει την κοινωνική συνοχή, αποτελεί το θεμέλιο της ανθρωπίνης γνώσης και καθορίζει την ατομική συμπεριφορά και τις κοινωνικές σχέσεις.

συμβολικό κεφάλαιο: Όρος που καθιέρωσε ο Γάλλος κοινωνιολόγος Π. Μπουρντιέ προκειμένου να προσδιορίσει το σύνολο των δεξιοτήτων και των πολιτισμικών αγαθών που διαθέτει ένα άτομο. Τα πολιτισμικά αυτά αγαθά μπορεί να έχουν τρεις μορφές: α) προδιαθέσεις, κλίσεις, β) υλικά αγαθά (βιβλία, πίνακες, δίσκοι) γ) θεσμικοί τίτλοι (διπλώματα σπουδών). Ο Μπουρντιέ διέκρινε το συμβολικό κεφάλαιο από το κοινωνικό κεφάλαιο, το οποίο προσδιορίζεται από το δίκτυο των σχέσεων και των γνωριμιών που έχει ένα άτομο, αλλά και από το οικονομικό κεφάλαιο το οποίο προσδιορίζεται από το σύνολο των οικονομικών αγαθών και εισοδημάτων που κατέχει.

τελετουργίες μύησης: Τον όρο καθιέρωσε ο εθνολόγος A. Βαν Ζενέπ (Arnold Van Gennep 1873-1957), προκειμένου να προσδιορίσει τις πράξεις που συνοδεύουν τη μετάβαση ενός ανθρώπου από μια θέση σε μια άλλη. Όλες οι μεγάλες στιγμές της ζωής ενός ανθρώπου (γέννηση, εφηβεία, γάμος, θάνατος κ.ά.) συνοδεύονται από τέτοιου είδους τελετουργίες. Διακρίνει τρεις στιγμές σε κάθε τελετουργία μύησης α) τον αποχωρισμό ή την αποκοπή του ατόμου από την προηγούμενη θέση ή κατάσταση, β) το «περιθώριο», που αντιστοιχεί στο διάστημα ανάμεσα στον αποχωρισμό και την ενσωμάτωση, και γ) την ενσωμάτωση κατά την οποία το άτομο επανεντάσσεται στο κοινωνικό περιβάλλον σε νέα κοινωνική θέση και με νέο ρόλο.

τσελιγκάτο: Παλιά μορφή συνεταιρισμού μεταξύ διαρκώς περιπλανώμενων ποιμένων (φερέοικων). Το τσελιγκάτο συγκροτείται στη βάση των αρχών της κοινωνικής αμοιβαιότητας και υπό την εξουσία ενός αιρετού αρχιτσέλιγκα με ευρύτατες αρμοδιότητες.

τσιφλίκι: Συνδυάζει εκτεταμένες σιτοκαλλιέργειες και κτηνοτροφία χάρη στην εφαρμογή ενός ιδιαίτερου συστήματος αγρανάπαυσης. Οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης των κολίγων, η σκληρή εκμετάλλευσή τους και οι αυθαιρεσίες του τσιφλικά συνεργούν ώστε να περιορίζονται στο ελάχιστο οι δυνατότητες επέκτασης του σχηματισμού.

υπερπροϊόν: Το πλεόνασμα των προϊόντων που παράγονται και δε χρησιμοποιείται για τις ανάγκες του παραγωγού, αλλά διατίθεται στην αγορά.

φрукτωρίες: Ήταν στην αρχαιότητα η μετάδοση σημάτων με πυρσούς (φрукτούς) σε μακρινές αποστάσεις κατά τη διάρκεια της νύχτας.

χάκερ: Το άτομο που σπάζοντας τους κωδικούς ασφαλείας εισέρχεται στα συστήματα πληροφόρησης εταιρειών ή ηλεκτρονικών υπολογιστών διάφορων ατόμων, χωρίς αυτά να έχουν συναινέσει ή να το γνωρίζουν.

χωρικό σύστημα: Μικρογραφία της ζάντρουγκας, που έχει ως χαρακτηριστικό του την πολυκαλλιέργεια σε συνδυασμό με την οικόσιτη κτηνοτροφία. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες λειτουργεί το σύστημα είναι σαφώς μειονεκτικές εξαιτίας του μικρού μεγέθους της αγροτικής εκμετάλλευσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Anderson C.H. (1986), Προς μια νέα κοινωνιολογία, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
2. Αλεξιάδης Σ. (1996), Εγχειρίδιο Εγκληματολογίας, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα.
3. Αλεξίου Θ. (2002), Εργασία εκπαίδευση και κοινωνικές τάξεις, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
4. Άντερσον Μπ. (1997), Φαντασιακές κοινότητες, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα.
5. Αντωνοπούλου Μ. (2000), Κοινωνική πράξη και υλισμός - Σπουδή στην κοινωνιολογία της γνώσης, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
6. Αντωνοπούλου Σ.Μ. (1991), Ο μεταπολεμικός μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας και το οικιστικό φαινόμενο, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
7. Αστρινάκης Α. (1991), Νεανικές υποκουλτούρες. Παρεκκλίνουσες υποκουλτούρες της νεολαίας της εργατικής τάξης. Η βρετανική θεώρηση και η ελληνική εμπειρία, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα.
8. Βαξεβανόγλου Α. (2001), Έλληνες Τσιγγάνοι. Περιθωριακοί και οικογενειάρχες, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
9. Ball A.R. και Peters B.G. (2002), Σύγχρονη πολιτική και διακυβέρνηση. Εισαγωγή στην Πολιτική Επιστήμη, Αθήνα.
10. Βασικά θέματα κοινωνιολογίας και κοινωνιολογικό λεξικό (1982), εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
11. Βλαχόπουλος Σ., Γεωργούλας Α., Ιντζεσίλογλου Ν., Κάλφας Α. και Μπρίκα Ε. (1998), Κοινωνιολογία, Γ΄ Λυκείου, Ο.Ε.Δ.Β.
12. Berard V. (1987), Τουρκία και Ελληνισμός (οδοιπορικό στη Μακεδονία), Αθήνα.
13. Bidon A. και Didier L. (1999), Η καθημερινή ζωή των παιδιών στον Μεσαίωνα, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.

14. Bloch M. (1987), Φεουδαλική κοινωνία, εκδ. Κάλβος, Αθήνα.
15. Bourdieu P. (1999), Γλώσσα και συμβολική εξουσία, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα
16. Bourdieu P. (2002), Η διάκριση, εκδ. Πατάκης, Αθήνα.
17. Γεωργίου Σ., Δαρεμάς Γ. και Φωτόπουλος Ν. (1999), Κοινωνιολογία της εργασίας-Εργασιακό περιβάλλον, Τομέας Εφαρμοσμένων Τεχνών, Α' τάξη ΤΕΕ, Ο.Ε.Δ.Β.
18. Γεωργούλας Σ. (2000), Ανήλικοι παραβάτες, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
19. Γκιζελή Β. (1993), Απλά μαθήματα Κοινωνιολογίας, Ο.Ε.Δ.Β.
20. Γληνός Δ. (1976), Τριλογία Πολέμου, εκδ. Αθηνά, Αθήνα.
21. Champagne P. (2004), Η Κοινωνιολογία, εκδ. Συλλόγου Ελλήνων Κοινωνιολόγων, Αθήνα.
22. Craib I. (2000), Σύγχρονη Κοινωνική θεωρία, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
23. Δαμανάκης Μ. (1998), Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική Παιδαγωγική, εκδ. Gutenberg.
24. Δασκαλάκης Η. (1985), Μεταχείριση Εγκληματία, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα.
25. Δραγώνα Θ. Φραγκουδάκη Α. και Σκούρτου Ε. (2001), Εκπαίδευση: Πολιτισμικές διαφορές και κοινωνικές ανισότητες, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.
26. Δρεπτάκης Μ. (1991), Η Ανατομία της Βουλής, 1974-1990, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
27. De Montibert C. (2000), Εισαγωγή στην κοινωνιολογική συλλογιστική, εκδ. Καρδαμίτσας, Αθήνα.

28. Elias N. (1997), Η διαδικασία του πολιτισμού - Μια ιστορία της κοινωνικής συμπεριφοράς στη Δύση, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
29. Ζολά Ε. (1985), Η ταβέρνα, εκδ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
30. Θανοπούλου Μ. Κωτσοβέλου Β. και Παπαρούνη Ρ. (1999), «Η σχέση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής των γυναικών-Διερεύνηση της ελληνικής βιβλιογραφίας», στο περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, τεύχη 71-72.
31. Geertz Cl. (2003), Η ερμηνεία των πολιτισμών, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
32. Gellner E. (1992), Έθνη και εθνικισμός, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
33. Giddens A. (2002), Κοινωνιολογία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
34. Goffman E. (2001), Στίγμα, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
35. Hall S. και Gieben B. (2003), Η διαμόρφωση της νεωτερικότητας, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
36. Hobsbawm E. (1996), Η εποχή των επαναστάσεων 1789 -1848, εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.
37. Hobsbawm E. (1999), Η εποχή των άκρων. Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
38. Καβουνίδη Τζ. (1984), «Μερικά προβλήματα στη μελέτη της ιστορίας της ελληνικής οικογένειας», στο περιοδικό Σύγχρονα Θέματα, τεύχος 22.
39. Καραγιωργας Σ., Γεωργακόπουλος Θ., Καραντινός Δ., Λοϊζίδης Γ., Μπούζας Ν., Υφαντόπουλος Γ. και Χρυσάκης Μ. (1990), Διαστάσεις της φτώχειας στην Ελλάδα Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα.
40. Καραντίνας Δ. (2001), «Πρόσφατες εξελίξεις στην αγορά εργασίας», στο Κοινωνικό πορτρέτο της Ελλάδας, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα.

41. Καφφές Γ. (2001), Τι είναι πόλεμος; Κοινωνιολογία της βίας και του πολέμου, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα.
42. ΚΕΜΕΤΕ - ΟΛΜΕ (2000), Σχολείο χωρίς σύνορα. Μαθητικά γυμνάσματα στα ανθρώπινα δικαιώματα, Ο.Ε.Δ.Β.
43. Keegan J. (1997), Η ιστορία του πολέμου, εκδ. Νέα Σύνορα.
44. Κοντογιαννοπούλου-Πολυδωρίδη Γ., Σολομών Ι. και Σταμέλος Γ. (2000), Ανιχνεύοντας την επίδοση στην ελληνική εκπαίδευση, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.
45. Λαμπροπούλου Ε.(1997), Η κατασκευή της κοινωνικής πραγματικότητας και τα μέσα μαζικής επικοινωνίας, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
46. Lallement M. (2001), Ιστορία των κοινωνιολογικών ιδεών, εκδ. Μεταίχμιο, Αθήνα.
47. Μαρξ Κ. (1978), Το Κεφάλαιο, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα.
48. Marx K. (1975), Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα.
49. Ματζουράνη Γ.Ζ. (1974), Έλληνες εργάτες στη Γερμανία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
50. Μίχελς Ρ. (1997), Κοινωνιολογία των πολιτικών κομμάτων στη σύγχρονη Δημοκρατία, εκδ. Γνώση, Αθήνα.
51. Μουζέλης Ν. (1978), Νέο-ελληνική κοινωνία: όψεις υπανάπτυξης, εκδ. Εξάντας, Αθήνα.
52. Μουσούρου Λ.Μ. (2003), Κοινωνιολογία της Σύγχρονης Οικογένειας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
53. Μπάλιας Ε.(2000), «Δημοκρατία και Δίκαιο: Ανομικά φαινόμενα και εξουσιαστικές πρακτικές στον ελληνικό δημόσιο χώρο» στο Δομές και σχέσεις εξουσίας στη σημερινή Ελλάδα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα.
54. Μπόση Μ. (1996), Ελλάδα και τρομοκρατία, εκδ. Σάκουλα, Κομοτηνή.
55. Mills C.W. (1970), Οι χαρτογιακάδες, εκδ. Κάλβος, Αθήνα

56. Νόβα-Καλτσούνη Χ. (2000), Κοινωνικοποίηση. Η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
57. Πανούσης Γ. (1987), Θεμελιώδη Ζητήματα Εγκληματολογίας, εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα.
58. Παντελίδου-Μαλούτα Μ. (1993), Πολιτική συμπεριφορά, Αθήνα - Κομοτηνή.
59. Παπαδημητρίου Ζ.(2000), Ευρωπαϊκός Ρατσισμός, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
60. Παπαταξιάρχης Ε. και Παραδέλλης Θ. (επιμ.) (1992), Ταυτότητες και φύλο στη σύγχρονη Ελλάδα, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
61. Παρασκευόπουλος Ι. (1984), Εξελικτική ψυχολογία, τόμος 1, Αθήνα.
62. Πετμεζίδου Μ. (2003), «Σύγχρονες θεωρητικές διαμάχες και νέες συνθέσεις» στο Σύγχρονη κοινωνιολογική θεωρία, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
63. Procacci G. (1996), «Από την επαιτεία στο κοινωνικό ζήτημα» στο Αντιμέτωποι με τη Φτώχεια, εκδ. Κατάρτι, Αθήνα.
64. Rosener W. (1999), Οι αγρότες στην Ευρώπη, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
65. Σενελλάρ Μ. (1997), Η τέχνη του κυβερνάν, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
66. Σεραφεινίδου Μ. (2003), Εισαγωγή στην Πολιτική Κοινωνιολογία, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
67. Σταμάτης Κ. (2005), Η αβέβαιη «κοινωνία της γνώσης», εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
68. Schmidt G.M. (2004), Θεωρίες της Δημοκρατίας, επιμ. Πάσχος Γ., εκδ. Σαββάλας, Αθήνα.
69. Schwartzenberg R.G. (1984), Πολιτική Κοινωνιολογία, τόμοι I και II, εκδ. Παρατηρητής, Αθήνα.
70. Szasz T. (1983), Η βιομηχανία της τρέλας, εκδ. Τανός, Αθήνα.

71. Τάτσης Ν. (1986), Η διδασκαλία της κοινωνιολογικής θεωρίας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
72. Τσαούσης Δ.Γ. (1989), Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας, εκδ. Gutenberg, Αθήνα.
73. Τσόμσκι Ν. και Χίτσενς Κ. (2002), Η μεγάλη διαμάχη: παγκοσμιοποίηση, τρομοκρατία και αριστερά, εκδ. Ελάτη-Βιβλία, Πειραιάς.
74. Τσουκαλάς Κ. (1998), «Μπροστά στο ρατσισμό του σήμερα» στο Έξι κείμενα για το ρατσισμό, εκδ. Παρασκήνιο, Κίνηση Πολιτών κατά του Ρατσισμού, Αθήνα.
75. Φαρσεδάκης Ιακ. (1996), Στοιχεία εγκληματολογίας, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
76. Φίλιας Β. (1978), Κοινωνικά Συστήματα, εκδ. Νέα Σύνορα, Αθήνα.
77. Φραγκουδάκη Α. (1987), Γλώσσα και ιδεολογία - Κοινωνιολογική προσέγγιση της γλώσσας, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα.
78. Φραγκουδάκη Α. και Δραγώνα Θ. (1997), «Τι είναι η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
79. Χατζή Δ. (1979), Ανυπεράσπιστοι, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα.
80. Ψημμένος Ι. (1999), Μετανάστευση και εργασία στην Ευρώπη: Η δημιουργία νέων κοινωνικών χώρων, Κέντρο Διαπολιτισμικής Αγωγής, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
81. Vaillant E. (2002), Μάθε να αντιμετωπίζεις το ρατσισμό, εκδ. Ερευνητές, Αθήνα.
82. Vernier B. (2000), Η κοινωνική γένεση των αισθημάτων, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα.
83. Weber M. (1983), Βασικές έννοιες της κοινωνιολογίας, εκδ. Κένταυρος, Αθήνα.
84. Weber M. (1996), Κοινωνιολογία του κράτους, εκδ. Κένταυρος, Αθήνα.

9. Αποκλίνουσα συμπεριφορά: παραβατικότητα και εγκληματικότητα.....	5
Εισαγωγή.....	7
9.1. Οι έννοιες της παραβατικότητας και της εγκληματικότητας – Το έγκλημα ως κοινωνικό φαινόμενο.....	7
9.1.1 Τύποι εγκλημάτων.....	12
9.2. Θεωρητικές προσεγγίσεις της αποκλίνουσας συμπεριφοράς – Δύο κοινωνιολογικές οπτικές.....	22
9.2.1 Θεωρίες της συναίνεσης: ανομία και κοινωνική οικολογία.....	23
9.2.2 Θεωρίες της σύγκρουσης για τη αποκλίνουσα συμπεριφορά.....	26
9.3. Η αντιμετώπιση της παραβατικότητας και της εγκληματικότητας: σωφρονισμός, κοινωνική επανένταξη και πρόληψη.....	28
9.3.1 Σωφρονισμός και κοινωνική επανένταξη.....	30
9.3.2 Πρόληψη της παραβατικότητας – εγκληματικότητας.....	36
Ερωτήσεις.....	43
10. Ετερότητα, διαπολιτισμικές και διακοινωνιακές σχέσεις.....	45
Εισαγωγή.....	47
10.1. Ετερότητα, πολιτισμικές διαφορές και υποκουλτούρες στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.....	47
10.1.1 Μετακινήσεις πληθυσμών (μετανάστευση - παλιννόστηση).....	51
10.1.2 Διαφορετικές πολιτισμικές ομάδες και μειονότητα.....	

τες στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία.....	64
10.2. Προκατάληψη και ρατσισμός.....	66
10.2.1 Στερεότυπα, προκατάληψη, ρατσισμός, σοβινισμός.....	67
α. Στερεότυπα.....	67
β. Προκατάληψη.....	69
γ. Ρατσισμός.....	69
δ. Σοβινισμός και εθνικισμός.....	74
10.2.2 Τα αίτια και οι συνέπειες της προκατάληψης και του ρατσισμού.....	76
α. Κοινωνικά αίτια.....	76
β. Οικονομικά αίτια.....	77
γ. Ψυχοδυναμικά αίτια.....	78
δ. Συνέπειες των προκαταλήψεων και του ρατσισμού.....	80
10.3. Πόλεμος, τρομοκρατία: μορφές, αίτια και συνέπειες.....	80
10.3.1 Πόλεμος.....	81
α. Οι βίαιες συγκρούσεις μεταξύ κρατών.....	82
β. Οι βίαιες συγκρούσεις εντός των συνόρων των κρατών (επανάσταση, εμφύλιος πόλεμος).....	84
γ. Τα αίτια των πολέμων.....	85
δ. Συνέπειες των πολέμων.....	87
10.3.2 Τρομοκρατία.....	89
10.3.3 Συνέπειες και αντιμετώπιση της τρομοκρα- τίας.....	93
10.4. Αντιμετώπιση της προκατάληψης και της οργα- νωμένης βίας.....	94
Ερωτήσεις.....	103
Γλωσσάριο.....	105
Βιβλιογραφία.....	115

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

